

Monitoring miejsc pozbawienia wolności

przewodnik praktyczny

Oryginalna wersja została opublikowana przez APT w
2004 r.
Oryginalny tytuł: Monitoring places of detention: a practical guide.

COPYRIGHT 2004, APT

Odpowiedzialność za tłumaczenie na język polski: Krajowy Mechanizm Prewencji
w Polsce

Tłumaczenie zostało wykonane w ramach „Europejskiego Projektu KMP” i ufundowane przez
Wspólny Program Rady Europy/Komisji Europejskiej „Utworzenie aktywnej sieci krajowych
mechanizmów przeciw torturom, działalność sieci partnerskiej współpracy Peer-to-Peer”,
współfinansowany przez Fundusz Powierniczy na Rzecz Praw Człowieka.

Council of Europe
Conseil de l'Europe

European Union
Union européenne

Stowarzyszenie Zapobiegania Torturom

Stowarzyszenie Zapobiegania Torturom (*ang. The Association for the Prevention of Torture, w skrócie APT*) jest niezależną organizacją pozarządową z siedzibą w Genewie w Szwajcarii, działającą od 1977 roku.

Jej głównym celem jest zapobieganie torturom oraz innym formom maltretowania na całym świecie. Aby to osiągnąć APT:

1. Promuje monitoring miejsc pozbawienia wolności, a także inne mechanizmy kontroli, które mają zapobiegać torturom i maltretowaniu.
2. Działa na rzecz wprowadzania i przestrzegania norm prawnych oraz standardów zakazujących stosowania tortur i zwalczających nieuzasadnioną bezkarność.
3. Wzmacnia kompetencje osób dążących do zapobiegania torturom, w tym zwłaszcza aktorów działających na poziomie narodowym. Dokonuje tego dzięki szkoleniu (np. policji, organizacji pozarządowych, instytucji państwowych, sędziów, prokuratorów i innych), a także poprzez tworzenie praktycznych przewodników i stosownych porad prawnych w różnych językach.

APT jest źródłem idei i specjalistycznej wiedzy dla rozmaitych partnerów zaangażowanych w zapobieganie torturom, od rządów do organizacji pozarządowych, organów ONZ, organów regionalnych (takich jak: Afrykańska Komisja Praw Człowieka i Ludów, Międzyamerykańska Komisja Praw Człowieka, OBWE i Rada Europy), narodowych organizacji walczących o prawa człowieka, władz więziennych oraz policji.

APT przyczynia się do powstawania projektów, przyjmowania oraz wdrażania dokumentów takich jak: Protokół Fakultatywny do Konwencji w sprawie zakazu stosowania tortur, Europejskiej Konwencji o zapobieganiu torturom, Wytycznych „Robben Island” Afrykańskiej Komisji o zapobieganiu torturom w Afryce, a także Kodeks postępowania funkcjonariuszy policji Południowoafrykańskiej Organizacji Współpracy Dowódców Regionalnej Policji (*ang. Southern African Regional Police Chiefs Cooperation Organization, w skrócie SARPCCO*).

APT jest członkiem Koalicji międzynarodowych organizacji pozarządowych przeciw torturom (*ang. Coalition of International NGOs Against Torture, w skrócie CINAT*). Ma status konsultanta przy ONZ, Organizacji Państw Amerykańskich, Komisji Afrykańskiej i przy Radzie Europy. Przez władze Szwajcarii jest traktowana jako organizacja non-profit.

Adres: P.O.Box 2267, CH 1211 Genewa 2, Szwajcaria

Tel.: + 41 22 919 2170

Faks: + 41 22 919 2180

apt@apt.ch

www.apt.ch

Niniejsza publikacja nie powstałaby bez szczerego wsparcia naszych darczyńców. Chcielibyśmy szczególnie podziękować tym, którzy wspierają naszą działalność największymi datkami (Ministerstwom Spraw Zagranicznych Danii, Finlandii, Holandii, Norwegii, Szwecji, Szwajcarii oraz Szwajcarskiej Agencji ds. Rozwoju i Współpracy), a także pozostałym fundatorom tego projektu, w szczególności: Miastu Genewie, Ministerstwu Spraw Zagranicznych Finlandii, Fundacji „Oak” oraz Biuru Instytucji Demokratycznych i Praw Człowieka OBWE (*ang. Office for Democratic Institutions and Human Rights, w skrócie ODHIR*).

Monitoring miejsc pozbawienia wolności przewodnik praktyczny

© Genewa, Kwiecień 2004
ISBN 2-940337-05-5
Imp. Abrax F-21300 Chenôve

PODZIĘKOWANIA

W pierwszej kolejności APT chciałoby podziękować Biuru Instytucji Demokratycznych i Praw Człowieka OBWE (ODIHR) za zgodę na publikację niniejszego przewodnika jako aktualizacji naszej poprzedniej wspólnej publikacji „Monitorowanie miejsc odosobnienia: przewodnik praktyczny dla organizacji pozarządowych” (Genewa, Grudzień 2002). Dziękujemy Pani Annette Corbaz - autorce poprzedniego przewodnika.

Zaktualizowana wstępna wersja została szczegółowo omówiona na zebraniu ekspertów w Genewie 20 października 2003 roku. Pragniemy podziękować następującym ekspertom, którzy brali udział w tym spotkaniu: Panu Paulowi Englishowi (Penal Reform International), Pani Mary Murphy - członkini brytyjskiej rady niezależnego monitoringu więzień, a wcześniej badaczka Amnesty International, Panu André Picotowi, z Międzynarodowego Komitetetu Czerwonego Krzyża, Panu Jean-Pierre Restelliniemu - członkowi Europejskiego Komitetu ds. Zapobiegania Torturom (*ang. European Committee for the Prevention of Torture, w skrócie CPT*), Pani Margaret Sekaggya, Prezes Ugandyjskiej Komisji Praw Człowieka oraz Panu Morrisowi Tidball-Binzowi z Biura Rzecznika Praw Człowieka Międzynarodowego Stowarzyszenia ds. Praw Człowieka (*ang. International Service for Human Rights, w skrócie ISHR*). Ich ważne, trafne opinie na temat wersji wstępnej w sposób istotny wpłynęły na ostateczny kształt niniejszego przewodnika.

APT chciałoby też złożyć podziękowania następującym osobom oraz instytucjom: “Instituto de estudios comparados en ciencias penales y sociales” z Argentyny, Pani Marii Noel Rodriguez z Kolumbijskiego Biura Wysokiego Komisarza Narodów Zjednoczonych ds. Praw Człowieka (*ang. United Nations Office of the High Commissioner for Human Rights, w skrócie UN OHCHR*), oraz doktorowi Andrew Coylowi, dyrektorowi Międzynarodowego Ośrodka Badań nad Więziennictwem (*ang. International Centre for Prison Studies*), za ich istotne uwagi pisemne do wersji wstępnej. Pani Mary Murphy wspaniale się spisała jako redaktorka i korektorka ostatecznej wersji tekstu. Podziękowania kierujemy również do Pana Theo van Boven - Specjalnego Sprawozdawcy ONZ ds. tortur, który zgodził się napisać słowo wstępne do niniejszej publikacji.

I wreszcie, niniejszy przewodnik nie mógłby zostać wydany bez hojnego wsparcia finansowego naszych darczyńców.

NOTA OD WYDAWCY

Przez ponad ćwierć wieku Stowarzyszenie Zapobiegania Torturom (APT) broniło prostej lecz nowatorskiej zasady wysuniętej przez swego założyciela Jean-Jacquesa Gautiera, iż wizytowanie miejsc, w których przebywają ludzie pozbawieni wolności to najbardziej skuteczna metoda zapobiegania torturom i maltretowaniu. APT nadal promuje tę ideę zarówno na poziomie międzynarodowym, jak i krajowym.

APT aktywnie angażuje się w tworzenie międzynarodowych instrumentów, bazujących na wizytacji prewencyjnych miejsc pozbawienia wolności. Organizacja przyczyniła się zatem do powstania Europejskiej konwencji o zapobieganiu torturom (1987) a także Protokołu Fakultatywnego do Konwencji w sprawie zakazu stosowania tortur, który został przyjęty 18 grudnia 2002 roku. Szczególna innowacyjność tego protokołu wynika z komplementarności wizytacji prewencyjnych przeprowadzanych przez instytucję międzynarodową oraz „jednego lub kilku krajowych mechanizmów prewencji”, które państwa-sygnatariusze muszą wprowadzić po ratyfikacji protokołu.

Niniejsze „dwufilarowe” podejście jest zgodne z podejściem APT, które przez kilka lat wspierało ideę monitorowania miejsc pozbawienia wolności na poziomie krajowym. To w tym kontekście APT stworzyło w 2000 roku wspólny projekt z ODIHR dotyczący „Wspierania idei monitorowania miejsc pozbawienia wolności przez krajowe organizacje pozarządowe”. W efekcie tego projektu powstała wspólna publikacja zatytułowana „Monitorowanie miejsc pozbawienia wolności: przewodnik praktyczny dla organizacji pozarządowych” (*ang. Monitoring places of detention: a practical guide for NGOs*), wydana w języku angielskim w grudniu 2002 roku i w języku rosyjskim we wrześniu 2003 roku. Wspólny przewodnik napisała Annette Corbaz - konsultantka APT z ponaddziesięcioletnim doświadczeniem w wizytowaniu miejsc pozbawienia wolności w Międzynarodowym Komitecie Czerwonego Krzyża.

Nasz nowy przewodnik to przystosowanie poprzedniej wersji tak, aby zawierała elementy nowowprowadzonego Protokołu Fakultatywnego, a także poszerzyła grupę odbiorców o wszystkie osoby oraz instytucje uprawnione do wizytowania miejsc pozbawienia wolności na poziomie krajowym. Przewodnik zostanie wydany w językach: angielskim, francuskim, portugalskim, hiszpańskim i być może rosyjskim.

Żywimy nadzieję, że przewodnik okaże się dla osób zaangażowanych w monitorowanie miejsc pozbawienia wolności pomocą przy przygotowaniu, przeprowadzeniu oraz w fazie kontrolnej wizytacji, a w konsekwencji przyczyni się do poprawy warunków w miejscach pozbawienia wolności i zapobiegania torturom i nieludzkiemu traktowaniu osób zatrzymanych.

Genewa, Luty 2004

ESTHER SCHAUFELBERGER
*Urzędnik Programu APT
Program Wizytacji*

BARBARA BERNATH
*Urzędnik Programu APT
Program Europejski*

PRZEDMOWA

Stosowanie tortur oraz nieludzkie traktowanie osób pozbawionych wolności ma zwykle miejsce tam, gdzie niedostępny jest jakikolwiek wgląd społeczny. Miejsca takie są idealne dla prześladowców, gdyż mogą tam działać całkowicie bezkarnie.

Jako Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. tortur uważałem, podobnie jak moich dwóch poprzedników, że monitorowanie miejsc pozbawienia wolności przez odpowiednio wykwalifikowane, niezależne organa to jedna z najskuteczniejszych metod walki z praktyką stosowania tortur i maltretowania. Instytucje monitorujące muszą być jednakże odpowiednio przygotowane, przeszkolone i wyposażone, by móc poradzić sobie z tak trudnym zadaniem w często ciężkich warunkach. Powinny mieć ponadto możliwość udzielania rekomendacji, które będą traktowane poważnie i prowadzić będą do poprawy traktowania osób pozbawionych wolności.

Niniejszy przewodnik Stowarzyszenia Zapobiegania Torturom to praktyczne narzędzie dla każdego, kto zamierza wizytować miejsce pozbawienia wolności, aby zapobiec stosowaniu tortur i maltretowaniu. W przewodniku znajdziemy rady dotyczące monitorowania w sposób zwiększający skuteczność i wskazówki na temat kwestii wymagających szczególnej uwagi, takich jak usługi medyczne czy środki ochrony. Przewodnik opisuje ponadto w sposób klarowny różne, uzupełniające się, rodzaje mechanizmów monitorowania.

Pojawia się ponadto w doskonałym momencie - tuż przed wejściem w życie niedawno przyjętego Protokołu Fakultatywnego do Konwencji ONZ w sprawie zakazu stosowania tortur. Niniejszy przewodnik będzie ogromną pomocą dla organów prewencyjnych, zwłaszcza na poziomie krajowym, które przewiduje Protokół. Mam wielką nadzieję, że zachęci wiele państw do podpisania i ratyfikacji Protokołu. Ta ważna, nowa międzynarodowa inicjatywa może mieć realny wpływ na uchronienie osób zatrzymanych przed koszmarem tortur i maltretowania.

8 marca 2004

Prof. THEO VAN BOVEN

Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. tortur

WYBRANE SKRÓTY

ACHPR	Afrykańska Karta Praw Człowieka (<i>ang. African Charter on Human and Peoples Rights</i>)
APT	Stowarzyszenie Zapobiegania Torturom (<i>ang. The Association for the Prevention of Torture</i>)
BPP	Zbiór zasad ochrony wszystkich osób poddanych jakiegokolwiek formie zatrzymania lub uwięzienia (<i>ang. Body of Principles for the Protection of All Persons under Any Form of Detention or Imprisonment</i>)
BPTD	Podstawowe Zasady Traktowania Osób Zatrzymanych (<i>ang. Basic Principles for the Treatment of Detainees</i>)
Komitet przeciwko torturom	Komitet przeciwko torturom (<i>ang. Committee against Torture</i>)
Europejski Komitet ds. Zapobiegania Torturom	Europejski Komitet ds. Zapobiegania Torturom (<i>ang. European Committee for the Prevention of Torture</i>)
Konwencja	Europejska konwencja o zapobieganiu torturom oraz niehumanicznemu lub poniżającemu traktowaniu lub karaniu
ERW	Europejskie Reguły Więzienne
MPPOiP	Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych
ICPR	Międzypamerykańska Konwencja o zapobieganiu i karaniu stosowania tortur
MKCK	Międzynarodowy Komitet Czerwonego Krzyża
NGO	Organizacja pozarządowa (<i>ang. Non-governmental organization</i>)
ODHIR	Biuro Instytucji Demokratycznych i Praw Człowieka przy OBWE (<i>ang. Office for Democratic Institutions and Human Rights of the OSCE</i>)
OHCHR	Biuro Wysokiego Komisarza Narodów Zjednoczonych ds. Praw Człowieka (<i>ang. Office of the UN High Commissioner for Human Rights</i>)
Protokół Fakultatywny lub PF	Protokół Fakultatywny do Konwencji w sprawie zakazu stosowania tortur (<i>ang. Optional Protocol to the UN Convention against Torture</i>)
OBWE	Organizacja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie
ONZ	Organizacja Narodów Zjednoczonych
KPT	Konwencja ONZ przeciwko stosowaniu tortur

Wykaz skrótów standardowych - użytych wyłącznie w sekcji dotyczącej standardów w rozdziale IV - umieszczony został na początku tego rozdziału.

SPIS TREŚCI

PODZIĘKOWANIA	6
NOTA OD WYDAWCY	7
PRZEDMOWA	8
WYBRANE SKRÓTY	9
SPIS TREŚCI	10
WSTĘP	13
Rozdział I Monitoring miejsc pozbawienia wolności - uwarunkowania	17
1. Ochrona osób pozbawionych wolności	18
1.1 Pozbawienie wolności.....	18
1.2 Ochrona osób pozbawionych wolności.....	18
2. Monitoring miejsc pozbawienia wolności poprzez wizytacje.....	20
2.1 Co rozumiemy przez monitoring miejsc pozbawienia wolności?	20
2.2 Znaczenie monitoringu.....	20
2.3 Wizytacja miejsc pozbawienia wolności – podstawowe narzędzie monitoringu	21
3. Podstawowe zasady monitorowania miejsc pozbawienia wolności.....	22
Rozdział II: Organa monitorujące miejsca pozbawienia wolności.....	25
1. Wizytacje na poziomie krajowym	26
1.1 Inspekcje wewnętrzne.....	26
1.2 Inspekcje sądowe.....	27
1.3 Niezależny monitoring zewnętrzny	27
2. Mechanizmy wizytacji na poziomie międzynarodowym i regionalnym.....	28
3. Protokół fakultatywny do konwencji onz w sprawie zakazu stosowania tortur.....	31
3.1 Podkomitet Komitetu przeciwko torturom.....	31
3.2 Krajowe mechanizmy prewencji na mocy Protokołu Fakultatywnego.....	32
3.2.1 Ustanowienie lub mianowanie krajowych mechanizmów prewencji.....	32
3.2.2 Kształt krajowych mechanizmów prewencji.....	33
3.2.3 Uprawnienia krajowych mechanizmów prewencji.....	33
3.2.4 Zabezpieczenia krajowych mechanizmów prewencji.....	34
3.2.5 Dostęp do miejsc, gdzie przebywają osoby pozbawione wolności	36
3.3 Faza kontrolna (po wizytacji) według Protokołu Fakultatywnego.....	36
3.3.1 Raporty i rekomendacje.....	36
3.3.2 Uzupełniające działania prewencyjne.....	36
3.3.3 Bezpośrednie kontakty z Podkomitetem.....	37
4. Koordynacja między różnymi organami wizytującymi.....	37
4.1 Koordynacja między krajowymi organami wizytującymi	37
4.2 Koordynacja pomiędzy krajowymi i międzynarodowymi organami wizytującymi ..	38
4.3 Koordynacja pomiędzy międzynarodowymi organami wizytującymi.....	39
Rozdział III: Jak monitorować miejsca zatrzymania	42

1. Idea Monitoringu.....	43
2. Ustanawianie programu monitoringu	45
2.1 Przygotowanie programu wizyt.....	45
2.2 Wybór miejsc.....	45
2.3 Długość wizyty	46
2.4 Częstotliwość wizyt	47
2.5 Zespół wizytujący.....	47
2.5.1 Skład.....	47
2.5.2 Liczebność zespołu.....	48
2.5.3 Szkolenia.....	48
3. Przygotowanie do wizyty.....	48
3.1 Prace przygotowawcze.....	49
3.2 Ustalenie celów wizyt.....	50
4. Przebieg tamtej wizyty.....	50
4.1 Wstępne rozmowy z Kierownikiem placówki (zakładu karnego).....	51
4.2 Konsultacje w zakresie rejestrów skazanych i innych dokumentów	51
4.3 Wizyta na terenie zakładu karnego.....	52
4.4 Wywiady z osobami pozbawionymi wolności.....	53
4.4.1 Uwagi ogólne.....	53
4.4.2 Rozmowa w grupie	54
4.4.3 Rozmowy prywatne	54
4.4.4 Rozmowy z pracownikami nadzorującymi osoby pozbawione wolności	55
4.5 Rozmowa końcowa z kierownikiem/dyrektorem zakładu	56
5. KONTROLA PO WIZYTACJI.....	56
5.1 Kontrola wewnętrzna.....	56
5.2 Przygotowywanie sprawozdań z monitorowania warunków przetrzymywania.....	57
5.2.1 Sporządzanie sprawozdań / raportów z wizyty.....	57
5.2.2 Sporządzanie raportu globalnego.....	58
5.2.3 Rozpowszechnianie raportów globalnych.....	59
5.3 Kontrola wdrażania zaleceń	59
5.4 Działania kontrolne poza procesem monitorowania	60
ROZDZIAŁ IV: Jakie aspekty pozbawienia wolności analizować?.....	63
TRAKTOWANIE OSÓB POZBAWIONYCH WOLNOŚCI.....	66
TORTURY I NIEWŁAŚCIWE TRAKTOWANIE.....	67
IZOLACJA.....	74
ŚRODKI PRZYMUSU.....	76
UŻYCIE SIŁY.....	79
ŚRODKI OCHRONY.....	81
REJESTRY ZATRZYMAŃ.....	81
INFORMOWANIE OSÓB POZBAWIONYCH WOLNOŚCI.....	84
INSPEKCJA.....	85
PROCEDURY DYSCYPLINARNE.....	87
PROCEDURY SKŁADANIA SKARG.....	89
TWORZENIE KATEGORII OSÓB POZBAWIONYCH WOLNOŚCI.....	92
WARUNKI BYTOWE.....	96

ŻYWNOŚĆ.....	97
OŚWIETLENIE I WENTYLACJA	99
URZĄDZENIA SANITARNE	100
HIGIENA OSOBISTA	102
ODZIEŻ I POŚCIEL	104
PRZELUDNIENIE I MIEJSCE W CELACH.....	105
REŻIM I ZAJĘCIA	110
KONTAKTY Z RODZINĄ I PRZYJACIÓLMI	111
KONTAKTY ZE ŚWIATEM ZEWNĘTRZNYM	114
EDUKACJA	118
ZAJĘCIA NA ŚWIEŻYM POWIETRZU	121
WYPOCZYNEK I ZAJĘCIA KULTURALNE	123
RELIGIA	124
PRACA	126
OPIEKA LEKARSKA	130
DOSTĘP DO OPIEKI LEKARSKIEJ	131
PERSONEL MEDYCZNY.....	134
SPECJALISTYCZNA OPIEKA ZDROWOTNA DLA KOBIET I DZIECI.....	137
SPECJALISTYCZNA OPIEKA LEKARSKA NAD WIĘZNIAMI CHORYMI UMYSŁOWO.....	138
PERSONEL.....	141
KWESTIE OGÓLNE	142
SZKOLENIE PERSONELU.....	145
ZATRZYMANIE PRZEZ POLICJĘ	147
STANDARDY.....	148
REJESTRY.....	150
PRZESŁUCHANIA.....	151
INFORMOWANIE OSÓB POZBAWIONYCH WOLNOŚCI O PRZYŚLUGUJĄCYCH IM PRAWACH..	154
WARUNKI MATERIALNE.....	155
ZAŁĄCZNIKI	157
1 LISTA KONTROLNA	158
2 PRZYKŁADOWA WEWNĘTRZNA NOTATKA Z WIZYTY	162
3 OPCJONALNY PROTOKÓŁ DO KONWENCJI ONZ O ZAKAZIE TORTUR.....	164
4 WYKAZ STANDARDÓW.....	177
5 LEKTURA DODATKOWA	181
6 PRZYDATNE ADRESY	185

WSTĘP

„Specjalny Sprawozdawca przekonany jest, że istnieje potrzeba gruntownej zmiany założeń na temat natury pozbawienia wolności w społeczności międzynarodowej. Podstawowy paradygmat, który przyjmowano jako oczywisty przez ponad co najmniej sto lat głosi, że więzienia, posterunki policji i podobne placówki to miejsca zamknięte i niedostępne, a to co się w nich dzieje nie jest dostępne szerszej publice. (...) Niezbędna jest zamiana tego paradygmatu nieprzejrzystości na paradygmat transparentności. Założeniem powinien być otwarty dostęp do wszystkich miejsc pozbawienia wolności.”

Sir Nigel Rodley

Były Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. tortur
3 Lipca 2001, A/56/156, §35

PO CO TWORZYĆ PRZEWODNIK DOTYCZĄCY MONITOROWANIA MIEJSC POZBAWIENIA WOLNOŚCI?

Przejrzystość i niezależna kontrola administracji publicznej to elementy każdego systemu opartego na zasadach demokracji i poszanowania prawa. Dotyczy to zwłaszcza kwestii monitorowania władzy państwa dotyczącej pozbawiania ludzi wolności. Monitorowanie sposobu traktowania i warunków przetrzymywania osób pozbawionych wolności poprzez niezapowiedziane, regularne wizytacje to jedna z najbardziej skutecznych metod zapobiegania torturom i maltretowaniu.

Pomysł zewnętrznego i niezależnego monitoringu miejsc pozbawienia wolności uzyskał w ciągu kilku ostatnich lat znaczne uznanie. Obecnie panuje powszechna zgoda co do tego, że jednym z najlepszych sposobów zabezpieczenia miejsc pozbawienia wolności przed stosowaniem tortur i nieludzkiego traktowania jest zapewnienie maksymalnej przejrzystości, zapewnienie regularnego dostępu do nich szanowanym członkom społeczeństwa. Tę pozytywną ewolucję odzwierciedla przyjęcie dnia 18 grudnia 2002 roku Protokołu Fakultatywnego do Konwencji w sprawie zakazu stosowania tortur (PF), którego celem jest „stworzenie systemu regularnych wizytacji przeprowadzanych przez krajowe i międzynarodowe organa w miejscach pozbawienia wolności, mającego zapobiegać stosowaniu tortur oraz innego rodzaju okrutnego, nieludzkiego, poniżającego traktowania i karanja”.

Zgodnie z PF, podstawowa odpowiedzialność związana z zapobieganiem torturom spoczywa na instytucjach krajowych, gdyż państwa-sygnatariusze będą musiały „ustanowić, mianować i utrzymywać jeden lub kilka krajowych mechanizmów prewencji”. Konieczne będzie ustanowienie nowych mechanizmów lub dostosowanie mechanizmów już istniejących do kryteriów PF. Ich utworzenie nie powinno wyłączać innych form monitoringu na poziomie krajowym ani stanowić dla nich przeszkody. Niniejszy przewodnik praktyczny jest zatem pomyślany jako użyteczne narzędzie

promowania skutecznych wizytacji prewencyjnych dla każdej grupy lub organu monitorującego na szczeblu narodowym.

ODBIORCY DOCELOWI

Niniejszy przewodnik skierowany jest do wszystkich osób lub instytucji uprawnionych do monitorowania i przeprowadzania wizytacji miejsc pozbawienia wolności na poziomie krajowym. Jak wspomniano wyżej, podstawowymi użytkownikami będą członkowie mechanizmów wprowadzonych i ustanowionych jako „krajowe mechanizmy prewencji” zgodnie z PF.

Krąg odbiorców niniejszego przewodnika nie ogranicza się jednak do tych organów. Przewodnik może być szerzej używany przez pozostałe osoby lub instytucje uprawnione do monitorowania miejsc pozbawienia wolności w danym kraju. Skierowany jest do organów, które już posiadają dostęp do miejsc pozbawienia wolności z uwagi na sprawowany urząd lub szczególne umowy. Nie będzie tu zatem poruszona kwestia uzyskania dostępu do miejsc pozbawienia wolności¹.

Oprócz osób pracujących w ramach krajowych mechanizmów wizytacji, przewodnik mogą stosować jako użyteczne narzędzie pracownicy organów zajmujących się kwestiami związanymi z pozbawieniem wolności w sposób bardziej ogólny, takich jak międzynarodowe i krajowe organizacje pozarządowe, instytucje międzynarodowe i regionalne i ich pracownicy terenowi.

Chcielibyśmy, aby informacje zawarte w niniejszym przewodniku były użyteczne zarówno dla władz odpowiedzialnych za placówki jak i personelu pracującego w miejscach pozbawienia wolności, gdyż to właśnie te osoby będą musiały współpracować z organami monitorującymi.

Cele przewodnika

Ogólnym celem niniejszego przewodnika jest propagowanie skutecznych, nowoutworzonych lub wcześniej istniejących, krajowych organów wizytujących, poprzez zwiększenie ich profesjonalizmu, a w ten sposób ich wpływu na zapobieganie torturom i poprawę warunków przetrzymywania więźniów.

Cele szczegółowe to:

- dostarczenie konkretnych porad i rekomendacji dotyczących metodologii wizytacji na różnych etapach (przygotowania, wdrożenie i faza kontrolna);
- promowanie współpracy pomiędzy różnymi krajowymi organami wizytującymi, jak również pomiędzy organami krajowymi i międzynarodowymi;
- przedstawienie w sposób praktyczny, w podziale tematycznym, różnych międzynarodowych standardów związanych z monitorowaniem miejsc pozbawienia wolności;
- dostarczenie informacji na temat treści Protokołu Fakultatywnego, który jest pierwszym międzynarodowym paktem jasno określającym kryteria i gwarantującym niezależność i skuteczne działanie „krajowych mechanizmów prewencyjnych”;

¹ Kwestia ta została opisana w II części przewodnika APT/ODIHR „*Monitorowanie miejsc pozbawienia wolności: przewodnik praktyczny dla organizacji pozarządowych*” (Genewa, Grudzień 2002), str. 36-39.

- a zatem również zapobieganie ustanawianiu mechanizmów w sposób niezgodny z zasadami PF.

Przewodnik nie dotyczy określonego mechanizmu lub konkretnego kraju czy regionu. Ma służyć szerokiemu i uniwersalnemu gronu odbiorców.

Zakres przewodnika

Przewodnik ma w zamyśle autorów zajmować się kwestią monitoringu we wszystkich miejscach, gdzie przebywają ludzie pozbawieni wolności. Jednak w praktyce skupia się na więzieniach i, w mniejszym stopniu, posterunkach policji. Monitorowanie miejsc takich jak zakłady psychiatryczne, placówki resocjalizacyjne dla nieletnich czy ośrodki dla osób nieposiadających obywatelstwa danego kraju wymaga szczególnego podejścia, choć zastosowanie mają również w tym wypadku zasady ogólne.

Kategorie osób szczególnie narażonych, takich jak kobiety, dzieci, mniejszości i emigranci nie zostały opisane w odrębnym rozdziale, lecz są w miarę możliwości wyodrębnione w poszczególnych rozdziałach przewodnika.

Struktura przewodnika wygląda następująco: Rozdział pierwszy zawiera ogólne wprowadzenie dotyczące znaczenia monitorowania warunków przetrzymywania osób zatrzymanych. Drugi rozdział opisuje w skrócie istniejące międzynarodowe i krajowe mechanizmy, w sposób szczególny odnosząc się do krajowych mechanizmów prewencji określonych w PF. Rozdział trzeci ma naturę bardziej instruktażową, opisuje jak przeprowadzać wizytację, od etapu przygotowań do fazy kontrolnej. Ostatni rozdział omawia wszystkie po kolei aspekty przetrzymywania, o których należy pamiętać w czasie wizytacji i odnosi się do odpowiednich zapisów w standardach międzynarodowych.

Wyjaśnienie kluczowych pojęć:

Monitoring miejsc pozbawienia wolności

Pojęcie monitoring miejsc pozbawienia wolności dotyczy procesu regularnego, rozłożonego w czasie, kontrolowania, poprzez terenowe wizytacje, wszystkich kwestii związanych z przetrzymywaniem osób pozbawionych wolności. Kontrola ta może dotyczyć wszystkich lub tylko pewnych kategorii więźniów (patrz niżej) przetrzymywanych w jednym lub większej liczbie miejsc pozbawienia wolności (patrz niżej).

Elementem monitoringu jest ustne lub pisemne przekazanie wyników kontroli, jak również rekomendacji stosownym władzom lub innym aktorom zaangażowanym w ochronę osób pozbawionych wolności na szczeblu krajowym lub międzynarodowym. Jest nim także faza kontrolna związana z wdrażaniem rekomendacji przekazywanych władzom.

Zatrzymany

Pojęcie „zatrzymanego” może być odmiennie pojmowane w różnych krajach, a nawet w różnych dokumentach międzynarodowych. Czasami odnosi się je jedynie do osób, które są jeszcze przez rozprawą sądową lub podlegają zatrzymaniu administracyjnemu, a nie do skazanych więźniów. W niniejszym przewodniku pojęcie „zatrzymany” używane jest w możliwie najszerszym sensie i dotyczy każdej osoby pozbawionej wolności osobistej w

wyniku aresztowania, zatrzymania administracyjnego, aresztu tymczasowego lub wyroku skazującego, która przetrzymywana jest w miejscu pozbawienia wolności (patrz niżej).

Miejsce pozbawienia wolności

Pojęcie „miejsce pozbawienia wolności” używane jest tutaj również w szerokim znaczeniu. Oznacza każde miejsce, gdzie przebywa osoba pozbawiona wolności: więzienia, posterunki policji, ośrodki dla cudzoziemców lub uchodźców, placówki resocjalizacyjne dla nieletnich, domy pomocy społecznej, ośrodki psychiatryczne, więzienia dla wojskowych i inne miejsca, gdzie przetrzymywane są osoby pozbawione wolności.

Krajowe organa wizytujące

Pojęcie to odnosi się do wszelkich ustaleń na poziomie krajowym (narodowym, lokalnym lub dotyczącym danej wspólnoty) zgodnie z którymi różne niezależne ciała (krajowe instytucje ochrony praw człowieka, urzędy Rzecznika Praw Obywatelskich, specjalne organa wizytujące, krajowe organizacje pozarządowe, komitety obywatelskie i inne grupy społeczeństwa obywatelskiego) monitorują miejsca pozbawienia wolności.

Krajowe mechanizmy prewencji

Pojęcie to odnosi się do mechanizmów wskazanych przez członków-sygnatariuszy Protokołu Fakultatywnego jako „krajowe mechanizmy prewencji”.

Wizytacja

Pojęcie „wizytacja” rozumiane jest w szerokim sensie, i nie ogranicza się wyłącznie do wizytacji jako takiej, ale również jej przygotowania i etapu kontrolnego. Oznacza zarówno wizytację całego miejsca pozbawienia wolności, jak również wizytacje bardziej ograniczone, dotyczące poszczególnych zatrzymanych lub konkretnego problemu, tematu czy wydarzenia.

Rozdział I

Monitoring miejsc pozbawienia wolności - uwarunkowania

1. OCHRONA OSÓB POZBAWIONYCH WOLNOŚCI

1.1 Pozbawienie wolności

Prawo do wolności i samostanowienia jest jednym z podstawowych praw człowieka. Nie jest to jednak prawo absolutne. Państwa mają możliwość pozbawiania ludzi wolności poprzez areszt lub zatrzymanie, a powody pozbawienia wolności i odpowiednie procedury z tym związane są wyraźnie określone przez prawo. Samowolne aresztowanie lub przetrzymywanie jest - zgodnie z prawem międzynarodowym - zabronione.

Pozbawienie wolności oznacza umieszczenie osoby w państwowej lub prywatnej placówce, której osoba ta nie może opuścić na życzenie, w wyniku nakazu władzy sądowniczej, administracyjnej lub innej.

Przykłady pozbawienia wolności:

- Aresztowanie
- Areszt przed postawieniem zarzutów (areszt policyjny)
- Areszt przed postawieniem zarzutów i rozprawą (areszt tymczasowy lub przedprocesowy)
- Uwięzienie (odbywanie kary więzienia w wyniku prawomocnego wyroku)
- Zatrzymanie administracyjne
- Zatrzymanie osób nieletnich
- Przebywanie w zakładzie psychiatrycznym
- Więzienie karne dla wojskowych

Normy międzynarodowe zachęcają kraje do ograniczania stosowania kary pozbawienia wolności. Areszt przedprocesowy nie powinien być stosowany systematycznie lecz jako „ostateczność w postępowaniu kryminalnym, mając na względzie dobro śledztwa oraz dla ochrony społeczeństwa i ofiary”². Standardy propagują stosowanie środków niepolegających na uwięzieniu lub innych środków, takich jak prace społeczne.

Normy międzynarodowe szczególnie zachęcają kraje do unikania pozbawiania wolności osób młodocianych, również przed rozprawą.

W wyniku pozbawienia wolności jednostki tracą prawo do swobodnego przemieszczania się. Muszą mieć jednak nadal możliwość korzystania z pozostałych praw człowieka. W szczególności muszą być traktowane z poszanowaniem godności osobistej.

1.2 Ochrona osób pozbawionych wolności

Osoby pozbawione wolności są szczególnie podatne i narażone na naruszanie praw człowieka. Odpowiedzialność za ich bezpieczeństwo i dobre samopoczucie spoczywa na władzach nadzorujących miejsce pozbawienia wolności, które powinny zagwarantować w placówce warunki, umożliwiające przestrzeganie praw człowieka i respektowanie ludzkiej godności. Monitorowanie warunków w miejscach pozbawienia wolności jest zatem integralną częścią **systemu ochrony osób pozbawionych wolności**.

² Art. 6, *United Nations Standard Minimum Rules for Non-custodial Measures (The Tokyo Rules)*, przyjętych przez uchwałę nr 45/110 Generalnego Zgromadzenia z dnia 14 grudnia 1990.

Podstawowym elementem systemu monitoringu są regularne, niezapowiedziane wizyty niezależnych organów w miejscach pozbawienia wolności, a następnie raporty i rekomendacje dla władz oraz systematyczna kontrola wdrożenia tych rekomendacji. Każde państwo, które pragnie zapewnić respektowanie praw człowieka w tym obszarze powinno posiadać lub wprowadzić taki system.

Doświadczenie wskazuje, że skuteczny krajowy system ochrony osób pozbawionych wolności zawiera:

1. krajowe ramy prawne, w których mieszczą się standardy ochrony ustanowione przez prawo międzynarodowe: a zatem wprowadzenie odpowiednich praw i regulacji, które zapewniają ramy dla rządowej polityki i wytycznych.

2. skuteczne wdrożenie tychże ram prawnych i stosowanie prawa w praktyce prawnej, jak również w zarządzaniu i postępowaniu z osobami pozbawionymi wolności. Oznacza to:

- jasno wyrażoną i szeroko rozpowszechnioną wolę polityczną wdrożenia ram prawnych;
- kadry przeszkolone zgodnie z odpowiednimi kodeksami etyki zawodowej;
- środki finansowe i rzeczowe.

3. monitorowanie skuteczności wprowadzenia ram prawnych przez:

- wewnętrzne służby inspekcyjne;
- sądową kontrolę ze strony sędziów i prokuratorów;
- adwokatów i rady adwokackie;
- krajowe instytucje ochrony praw człowieka i Rzecznika Praw Obywatelskich;
- niezależne krajowe organa wizytujące;
- organizacje pozarządowe;
- mechanizmy międzynarodowe (MKCK, Europejski Komitet ds. Zapobiegania Torturom, przyszły Podkomitet Komitetu ONZ)

Proces monitoringu jako całość pomaga dogłębnie analizować prace prowadzone przez organa państwowe. Środki można wprowadzać zarówno na poziomie praktycznym, jak i prawnym. Dobre praktyki powinny zostać zdefiniowane i upowszechnione.

2. MONITORING MIEJSC POZBAWIENIA WOLNOŚCI POPRZEZ WIZYTACJE

2.1 Co rozumiemy przez monitoring miejsc pozbawienia wolności?

Monitoring to proces rozłożonej w czasie, **regularnej kontroli wszystkich aspektów przetrzymywania w miejscu pozbawienia wolności**. Kontrola może dotyczyć wszystkich lub tylko wybranych kategorii osób pozbawionych wolności z jednej lub kilku placówek.

Wszystkie aspekty przetrzymywania w miejscach pozbawienia wolności są współzależne i muszą być badane we wzajemnym powiązaniu (patrz ROZDZIAŁ IV):

- środki prawne i administracyjne stosowane w miejscu pozbawienia wolności w celu ochrony osoby, zagwarantowania jej prawa do życia oraz fizycznej i psychicznej integralności;
- warunki życiowe w miejscu pozbawienia wolności;
- reżim pozbawienia wolności (zajęcia, kontakty ze światem zewnętrznym);
- dostęp do opieki medycznej;
- organizacja i zarządzanie zatrzymanymi oraz personelem, jak również relacje między zatrzymanymi i władzami nadzorującymi.

Elementem monitoringu jest ustne lub pisemne przekazanie wyników kontroli stosownym władzom i, w niektórych wypadkach, pozostałym aktorom zaangażowanym w ochronę osób pozbawionych wolności na szczeblu krajowym lub międzynarodowym, jak również mediom. Jest nim także faza kontroli wdrożenia rekomendacji przekazanych władzom.

2.2 Znaczenie monitoringu

Monitorowanie miejsc pozbawienia wolności jest absolutnie niezbędne z wielu powodów:

- Pozbawienie osoby jej wolności jest bardzo poważnym środkiem przymusu stosowanym przez państwo, z nieodłącznym ryzykiem naruszania praw człowieka;
- Z powodu utraty wolności osoba zatrzymana staje się zależna niemal wyłącznie od władz i funkcjonariuszy publicznych w kwestii zagwarantowania jej ochrony, praw i środków do życia;
- Osoby pozbawione wolności mają ograniczoną, jeśli jakkolwiek, możliwość wpływu na swój los;
- Miejsca pozbawienia wolności są z definicji miejscami zamkniętymi, a osoby tam przebywające są odseparowane od społeczeństwa.

Zawsze i wszędzie, **osoby pozbawione wolności są podatne i narażone** na niewłaściwe traktowanie a nawet tortury. Z tego względu powinny one podlegać wzmożonej ochronie realizowanej przez monitorowanie warunków w jakich są przetrzymywane.

Należy zauważyć, że fakt, iż mechanizmy monitoringu włączone zostały do stałego systemu ochrony osób pozbawionych wolności nie musi oznaczać, że w miejscach pozbawienia wolności istnieją poważne problemy, czy też, że powszechny jest brak zaufania do funkcjonariuszy.

Jest to raczej kwestia podporządkowania ogromnej nierównowagi sił w relacji między zatrzymującym a zatrzymanym nadzorowi społecznemu, dzięki powołaniu organu, który władny jest interweniować w przypadku nadużycia władzy. **Mechanizmy kontrolne propagują prawa człowieka, pomagają ograniczyć ryzyko maltretowania** i kontrolują używanie przesadnych środków wobec osób pozbawionych wolności.

Przyczyniają się też do transparentności i możliwości pociągnięcia do odpowiedzialności miejsc pozbawienia wolności, zwiększając w ten sposób legitymizację zarządzania placówką oraz **społeczne zaufanie do instytucji**.

2.3 Wizytacja miejsc pozbawienia wolności – podstawowe narzędzie monitoringu

Miejsca pozbawienia wolności monitoruje się poprzez wizytacje w placówkach.³ Takie wizytacje spełniają wiele funkcji:

- **funkcja prewencyjna:** Już sam fakt, że ktoś z zewnątrz regularnie odwiedza miejsce pozbawienia wolności przyczynia się do ochrony osób tam przebywających.
- **ochrona bezpośrednia:** Wizytacje *in situ* umożliwiają natychmiastową reakcję na problemy zatrzymanych, których nie rozwiążali funkcjonariusze;
- **dokumentacja:** W czasie wizytacji kontroli mogą być poddane różne aspekty związane z zatrzymaniem i oceniona może być ich waga. Zebrane informacje stanowią podstawę do sformułowania oceny i udokumentowania jej oraz uzasadnienia zaproponowanych środków zaradczych. Wizytacje umożliwiają także udokumentowanie poszczególnych kwestii związanych z przetrzymywaniem w miejscach pozbawienia wolności, które można podjąć następnie w badaniu tematycznym;
- **podstawa do dialogu z władzami nadzorczymi:** Wizytacje umożliwiają ustanowienie bezpośredniego dialogu z władzami nadzorczymi i kierownictwem placówki. Taki dialog, jeśli opiera się na wzajemnym szacunku, prowadzi do rozwoju konstruktywnych relacji roboczych, w których można też uzyskać opinie funkcjonariuszy na temat warunków ich pracy i jakichkolwiek dostrzeganych przez nich problemów.

Ponadto, należy zauważyć, że dla osób pozbawionych wolności bezpośredni kontakt z osobami z zewnątrz, które interesują się warunkami w jakich przebywają jest niezwykle ważny, stanowi rodzaj ochrony a także wsparcia moralnego.

³ Informacje na temat warunków w miejscu pozbawienia wolności zebrane poza nim również mogą stanowić podstawę do interwencji w przypadku, gdy brak jest dostępu do placówki. Niemniej jednak zasadność i legitymizacja interwencji może być wtedy znacznie łatwiej kontestowana niż w wypadku interwencji na podstawie wizytacji.

3. PODSTAWOWE ZASADY MONITOROWANIA MIEJSC POZBAWIENIA WOLNOŚCI

Monitorowanie miejsc pozbawienia wolności poprzez wizytacje to zadanie wymagające nie lada taktu. Z uwagi zarówno na względy etyczne, jak i skuteczność, ważnym jest, aby osoby przeprowadzające wizytacje znały i przestrzegały kilku podstawowych zasad.

Opisane tu zasady pochodzą w większości z osiemnastu podstawowych zasad monitoringu zdefiniowanych przez Podręcznik Szkoleniowy ONZ na temat Monitorowania Praw Człowieka⁴. Dostosowane zostały, tam gdzie to było konieczne, tak aby odpowiadać specyfice monitorowania miejsc pozbawienia wolności. Mechanizmy muszą rozwinąć strategię rekrutacji, praktykę pracy i szkolenia dla zapewnienia tychże własności. System wzajemnych ocen (ang. peer evaluation) okazał się skuteczny w zapewnieniu włączenia tych zasad do praktyki monitoringu.

1. Nie szkodzić.

Zatrzymani to osoby szczególnie narażone, a ich bezpieczeństwo powinno być zawsze na uwadze wizytujących, którzy nie powinni podejmować jakichkolwiek działań mogących zagrozić ani jednostce, ani grupie. W szczególności w przypadku, gdy zachodzi podejrzenie stosowania tortur lub maltretowania należy przestrzegać zasad poufności, bezpieczeństwa i delikatności. W świetle metodologii i podstawowych zasad wizytacje źle zaplanowane lub nieodpowiednio przygotowane mogą uczynić więcej złego niż dobrego.

2. Właściwa ocena

Wizytatorzy powinni zawsze mieć świadomość norm i reguł zgodnie z którymi przeprowadzają monitoring. Reguły nie mogą jednak, niezależnie od ich liczby, stosowności i dokładności, zastąpić osobistej oceny i zdrowego rozsądku. Wizytatorzy powinni zatem w każdych warunkach posiadać i posługiwać się umiejętnością właściwej oceny.

3. Szacunek dla władz i funkcjonariuszy

Przy braku minimalnego, wzajemnego szacunku między pracownikami placówki a zespołem wizytatorów, praca w miejscu pozbawienia wolności może stanąć pod znakiem zapytania. Wizytatorzy zawsze powinni odnosić się z szacunkiem do władz i starać się określić szczeble hierarchii i podział obowiązków, tak aby móc zwrócić się z danym problemem do osób z odpowiedniego szczebla. Oczywiście zawsze można spotkać się z jednostkowymi przypadkami niewłaściwego zachowania wśród pracowników. Wiele problemów nie wynika z jednostek lecz z nieprawidłowości w systemie pozbawiania wolności, który sprzyja niewłaściwym zachowaniom. Wizytatorzy powinni brać pod uwagę fakt, że personel zatrudniony w miejscach pozbawienia wolności wykonuje pracę wymagającą, często niedocenianą społecznie i, w wielu krajach, nie najlepiej płatną.

⁴ Rozdział V, (str. 87-93) Podręcznika Szkoleniowego ONZ na temat Monitorowania Praw Człowieka (ang. *Training Manual on Human Rights Monitoring, Professional Training Series n°7*), Biuro Wysokiego Komisarza Narodów Zjednoczonych ds. Praw Człowieka, ONZ, Nowy Jork, Genewa, 2001.

4. Szacunek dla zatrzymanych

Niezależnie od tego, jaki jest powód pozbawienia wolności, zatrzymanego należy zawsze traktować z szacunkiem i grzecznością. Wizytator powinien się przedstawić.

5. Wiarygodność

Wizytatorzy powinni dokładnie objaśnić zatrzymanym i personelowi cele i ograniczenia monitoringu, a następnie postępować zgodnie z nimi. Nie powinni składać obietnic, które trudno im będzie spełnić, lub podejmować działań, dla których nie będzie możliwe przeprowadzenie fazy kontrolnej.

6. Poufność

Zachowanie poufności informacji dostarczonych w czasie wywiadów na osobności jest kwestią podstawową. Wizytatorom nie wolno przedstawiać jakiegokolwiek sprawy z użyciem nazwiska zatrzymanego, jeśli nie wyraził on na to zgody. Wizytatorzy powinni umożliwić zatrzymanemu pełne zrozumienie zarówno korzyści jak i potencjalnych zagrożeń czy negatywnych konsekwencji działań podjętych w jego imieniu. Wizytatorzy, lekarze i tłumacze zobowiązani są przestrzegać zasad poufności.

7. Przestrzeganie zasad bezpieczeństwa

Bezpieczeństwo odnosi się do osobistego bezpieczeństwa wizytatorów, bezpieczeństwa zatrzymanych, z którymi mają kontakt, oraz bezpieczeństwa miejsca pozbawienia wolności.

Ważne jest stosowanie się do wewnętrznych reguł wizytowanej placówki i uzyskiwanie porad i zgody kierownictwa w kwestii wszelkich odstępstw od reguł. Władze często powołują się na względy bezpieczeństwa, nie dopuszczając wizytatorów do poszczególnych miejsc, lub obwarowują rozmowy z niektórymi zatrzymanymi specjalnymi warunkami. Wyłączną odpowiedzialnością wizytujących jest decyzja czy i w jakim stopniu zastosują się do takich zaleceń.

Wizytatorzy nie powinni wnosić ani wyciągać jakiegokolwiek przedmiotów bez uprzedniej zgody władz. Powinni ujawniać swoją tożsamość przy pomocy specjalnego identyfikatora lub innego znaku rozpoznawczego.

Jeśli chodzi o bezpieczeństwo wizytowanych zatrzymanych, wizytator powinien wykorzystać informacje w taki sposób, aby nikogo nie narażać. Wizytacje powinny być powtarzane, a zatrzymani z którymi rozmawiano wcześniej odwiedzani ponownie – tak, by mieć pewność, że nie zastosowano wobec nich środków odwetowych.

8. Konsekwencja, nieustępliwość i cierpliwość

Legitymizacja mechanizmów wizytacyjnych następuje w miarę upływu czasu, głównie w wyniku udowodnienia ich wagi, skuteczności i konsekwencji. Monitorowanie miejsc pozbawienia wolności wymaga skuteczności, regularności i konsekwencji. Wymaga regularnych wizytacji tych samych miejsc i zgromadzenia wystarczającej ilości dowodów, aby wyciągnąć dobrze ugruntowane wnioski i przedstawić rekomendacje. Wytrwałość jest cechą kluczową również w czynnościach kontrolnych.

9. Dokładność i skrupulatność

Podczas wizyt terenowych należy zebrać wiarygodne i precyzyjne informacje, aby móc sporządzić dobrze udokumentowane raporty i odpowiednie rekomendacje.

10. Wrażliwość

Zwłaszcza w czasie wywiadów z zatrzymanymi wizytatorzy powinni być wrażliwi na sytuację i potrzeby danej osoby, jak również na potrzebę podjęcia odpowiednich kroków dla zapewnienia jej bezpieczeństwa. W przypadkach, gdy zachodzi podejrzenie stosowania tortur i maltretowania wizytatorzy powinni mieć świadomość problemów związanych z ponowną traumą (*ang. retraumatization*) (patrz Rozdział IV: tortury i maltretowanie).

11. Bezstronność

Wizytatorzy muszą dążyć do zebrania faktów i obcowania zarówno z personelem jak i więźniami w sposób nie zafałszowany emocjami lub uprzedzeniami.

12. Prawość

Wizytatorzy powinni traktować wszystkich zatrzymanych, władze i personel, jak również pozostałych wizytatorów z należytą przyzwoitością i szacunkiem. Nie powinni kierować się własnym interesem i powinni być nieskazitelnie uczciwi. W całym swym postępowaniu powinni działać w zgodzie z międzynarodowymi standardami praw człowieka, których wpieranie jest ich zadaniem.

13. Rozpoznawalność

W obrębie miejsca pozbawienia wolności wizytatorzy powinni dążyć do tego, żeby personel i zatrzymani świadomi byli metodologii i upoważnień organu wizytującego, żeby wiedzieli jak się do niego ustosunkować. Wizytatorzy powinni mieć plakietkę lub inny identyfikator. Poza miejscem pozbawienia wolności praca mechanizmów wizytujących powinna być publikowana w postaci pisemnych raportów i ostrożnie wykorzystywana przez media (patrz Rozdział III, sekcja 5: faza kontrolna po wizytacjach).

Więcej informacji

Podręcznik Szkoleniowy ONZ na temat Monitorowania Praw Człowieka (*ang. Professional Training Series n°7, Training Manual on Human Rights Monitoring*, Biuro Wysokiego Komisarza Narodów Zjednoczonych ds. Praw Człowieka, Nowy Jork, Genewa, 2001).

Helsińska Fundacja Praw Człowieka, *Monitoring Praw Człowieka*, Warszawa, 2001.

Rozdział II

Organa monitorujące miejsca pozbawienia wolności

Przez długi czas monitoring na poziomie krajowym polegał głównie na inspekcjach przeprowadzanych przez wewnętrzne organa administracyjne. Jednak z czasem coraz częściej wskazywano na konieczność wglądu szerszej publiczności do miejsc pozbawienia wolności. Pojawiły się też nowe formy krajowego monitoringu, całkowicie niezależne od władz nadzorujących placówki. Jednocześnie rozwinął się też pomysł kontroli międzynarodowej, a monitorowanie miejsc pozbawienia wolności przez organa międzynarodowe stopniowo stało się rzeczywistością.

Niedawne przyjęcie Protokołu Fakultatywnego, opartego na prewencyjnych wizytacjach miejsc pozbawienia wolności przez zarówno międzynarodowe, jak i krajowe mechanizmy wizytujące, to kolejny krok w kierunku ustanowienia globalnego systemu wzajemnie się wspierających mechanizmów krajowych i międzynarodowych.

Należy też odnotować, że wraz z przyjęciem PF, po raz pierwszy określono kryteria i zabezpieczenia skutecznego funkcjonowania krajowych mechanizmów wizytacji w instrumencie międzynarodowym.

W sekcjach 1 i 2 niniejszego rozdziału znajduje się przegląd istniejących mechanizmów odpowiednio na poziomie krajowym i międzynarodowym. Sekcja 3 opisuje mechanizmy wizytacji przewidziane przez Protokół Fakultatywny, szczególną uwagę poświęcając krajowym mechanizmom prewencji. I wreszcie sekcja 4 podejmuje kwestię niezbędnej koordynacji działań krajowych organów wizytujących z działaniami organów międzynarodowych.

1. WIZYTACJE NA POZIOMIE KRAJOWYM

Za monitorowanie warunków panujących w miejscach pozbawienia wolności odpowiedzialne są przede wszystkim krajowe władze nadzorujące miejsca pozbawienia wolności.

„W celu nadzorowania ścisłego przestrzegania odpowiednich praw i regulacji miejsca pozbawienia wolności powinny być wizytowane regularnie przez osoby z odpowiednimi kwalifikacjami i doświadczeniem, wyznaczone i odpowiadające przez stosownymi władzami - innymi niż władze bezpośrednio zarządzające miejscem pozbawienia wolności.” *Zasada 29, ustęp 1, Zasad ONZ dot. ochrony osób więzionych lub zatrzymanych (ang. United Nations Body of Principles for the Protection of All Persons under Any Form of Detention or Imprisonment).*

Większość państw ustanowiła własne, wewnętrzne mechanizmy inspekcji, które niekiedy uzupełnia dodatkowo kontrola sądowa. Nie udało im się jednak tak szybko rozwinąć niezależnych mechanizmów monitoringu zewnętrznego.

1.1 Inspekcje wewnętrzne

Większość państw wprowadziła wewnętrzne inspekcje administracyjne realizowane przez instytucję rządową, odpowiedzialną za prowadzenie wizytacji miejsc pozbawienia wolności w ramach standardowego systemu urzędowego. Rola takiego organu administracyjnego sprowadza się zwykle do kontrolowania, czy zatrudniony jest odpowiedni personel i przestrzegane są procedury zgodne z krajowymi standardami, a także wytycznymi i regulacjami administracyjnymi. Rzadko wiąże się to z szerszym podejściem obejmującym kwestie takie jak godność i ochronę praw człowieka osób pozbawionych wolności. Możliwa jest zatem sytuacja, w której, mimo zastosowania wewnętrznych procedur inspekcyjnych, warunki przetrzymywania odbiegają od

międzynarodowych standardów praw człowieka. To jeden z powodów, dla których nie wystarcza wyłącznie monitoring wewnętrzny, ale musi być dopełniony niezależnym monitoringiem zewnętrznym.

1.2 Inspekcje sądowe

Z uwagi na sprawowany przez nich urząd, sędziowie i prokuratorzy są często odpowiedzialni za prowadzenie regularnych wizytacji miejsc pozbawienia wolności oraz kontrolowanie panujących w nich warunków. W niektórych krajach „sędzia nadzorujący” może wizytować więzienia dla skazanych przestępców i podejmować decyzje odnośnie odbywanej kary. Inspekcje sądowe różnią pod względem częstotliwości i jakości. Są skuteczne pod warunkiem, że sędzia może podejmować wiążące decyzje w sprawie warunków więziennych.

1.3 Niezależny monitoring zewnętrzny

W ostatnich latach zgoda co do tego, że powinna istnieć możliwość wglądu do miejsc pozbawienia wolności, a także pociągnięcia ich władz do odpowiedzialności doprowadziła do ustanowienia niezależnych, krajowych mechanizmów monitoringu. Stają się one coraz bardziej profesjonalne, a ich znaczenie wzrasta. Istnieje wiele różnych typów mechanizmów zewnętrznych: instytucje państwowe powołane przez parlament, organa powiązane z poszczególnymi ministerstwami, grupy społeczeństwa obywatelskiego czy też mieszanka tych wymienionych typów.

Mechanizmy zewnętrzne powołane przez parlament to **urząd Rzecznika Praw Obywatelskich**, a także **krajowe organizacje ochrony praw człowieka**. W ramach ich szerokiego z reguły mandatu na monitorowanie i promowanie poszanowania praw człowieka, połączonego z możliwościami badania indywidualnych skarg, mieści się także możliwość wizytacji i monitorowania miejsc pozbawienia wolności. Jednak dogłębność i częstotliwość takich wizyt może być różna: Co więcej, wizytacje miejsc pozbawienia wolności są często podejmowane ze względu na konkretne zarzuty i związane z rozpatrywaniem indywidualnej skargi, a nie dla prewencyjnego badania i oceny warunków w celu uprzedzenia pojawienia się problemów w przyszłości. Na korzyść Rzecznika Praw Obywatelskich i krajowych organizacji ochrony praw obywatelskich przemawia to, że przesyłają publicznie dostępne raporty na ręce parlamentu, a ich rekomendacje, z uwagi na oficjalny status organów, postrzegane są jako autorytatywne.

W niektórych krajach powoływane są **specjalne organa monitorujące** w obrębie konkretnego ministerstwa. Organa te często posiadają mandat podwójny – zarówno do kontroli warunków w miejscach pozbawienia wolności pod nadzorem ministerstwa, jak i do wskazywania ministerstwu koniecznych ulepszeń. Mogą się składać z urzędników, przedstawicieli organizacji pozarządowych, niezależnych członków społeczeństwa obywatelskiego (laików) lub też mieszanki osób z tych grup. Organa te przedstawiają zwykle niewiążące rekomendacje. Często są one publikowane w formie raportów.

I wreszcie, w niektórych krajach, pozarządowym organizacjom ochrony praw człowieka i instytucjom społeczeństwa obywatelskiego udało się uzyskać uprawnienia i zgodę na regularne monitorowanie miejsc pozbawienia wolności. Monitoring ze strony instytucji społeczeństwa obywatelskiego charakteryzuje się zwykle dużym stopniem niezależności oraz rozgłosem związanym z wynikami i raportami, co często wynika właśnie z niezależności i postrzegania ich wyników jako bardziej wiarygodnych. Jednak prawne podstawy monitorowania często mogą być słabe, oparte na pisemnych umowach z różnymi ministerstwami, albo nawet odpowiednim ministrem, a to prowadzi do

uzależnienia wizytatorów od woli politycznej władz. W niektórych krajach brak odpowiedniego finansowania, nawet kosztów podróży, może niemal całkowicie uniemożliwić tak niezależnym grupom wykonanie zadania konsekwentnego monitorowania.

2. MECHANIZMY WIZYTACJI NA POZIOMIE MIĘDZYNARODOWYM I REGIONALNYM

Praktyka przeprowadzania wizytacji miejsc pozbawienia wolności przez organa międzynarodowe została wprowadzona stosunkowo niedawno. Pierwszą instytucją, która uzyskała takie uprawnienia był Międzynarodowy Komitet Czerwonego Krzyża, w kontekście konfliktów wojskowych, w celu wizytacji u więźniów wojennych. Uprawnienia zostały później poszerzone prawem inicjatywy, zezwalając na wizytację zatrzymanych na podstawie umowy z właściwym rządem, w czasie wewnętrznych problemów i napięć. Rekomendacje MKCK mogą dotyczyć również zatrzymanych zgodnie z istniejącym prawem.

Większość istniejących mechanizmów międzynarodowych uprawnionych do wizytacji miejsc pozbawienia wolności działa zasadniczo w sposób reaktywny, dokonując wizytacji miejsc w następstwie sygnałów o stosowaniu tortur lub maltretowaniu (np. Specjalni sprawozdawcy ONZ, CAT). Jedynie kilka posiada uprawnienia przeprowadzania wizytacji regularnie i w sposób proaktywny (np. Specjalny sprawozdawca ds. więzień i warunków w miejscach pozbawienia wolności w Afryce). Organa te mogą przeprowadzać wizytacje terenowe wyłącznie po uzyskaniu autoryzacji ze strony władz danego państwa.

Dwie instytucje międzynarodowe działają na zupełnie innych zasadach. Europejski Komitet Zapobiegania Torturom (CPT) został ustanowiony w roku 1987 jako pierwsza instytucja, której zadaniem jest właśnie prowadzenie prewencyjnych wizytacji w miejscach pozbawienia wolności. Ratyfikując Konwencję, państwo-sygnatariusz wyraża zgodę na wizytacje ze strony CPT w dowolnym czasie i dowolnym miejscu pozbawienia wolności. Podkomitet CPT, ustanowiony przez Protokół Fakultatywny może również przeprowadzać regularne wizytacje miejsc pozbawienia wolności, niezależnie od tego, czy wpłynęła jakakolwiek skarga, bez uprzedniej autoryzacji ze strony państwa-sygnatariusza.

TABELA 1: MIĘDZYNARODOWE I REGIONALNE MECHANIZMY WIZYTACJI

RODZAJ	PODSTAWA PRAWNA	CECHY
<i>Mechanizmy międzynarodowe</i>		
Procedura Tematyczna ONZ <ul style="list-style-type: none"> • Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. tortur oraz innego okrutnego, niehumanitarnego i poniżającego traktowania lub karaniami; • Specjalny sprawozdawca ds. egzekucji pozasądowych, doraźnych i arbitralnych • Grupa robocza ds. przymusowych lub wymuszonych zaginięć; • Grupa robocza ds. Arbitralnych Aresztowań 	Rezolucje Komisji Praw Człowieka ONZ	<ul style="list-style-type: none"> • Wcześniejsza zgoda danego państwa; • Nieregularne wizytacje miejsc pozbawienia wolności w celu oceny sytuacji kraju w badanej kwestii; • Rekomendacje formułowane na podstawie informacji udzielonych Sprawozdawcy i zweryfikowanych lub kolejne wizytacje przeprowadzane w danym kraju; • Rekomendacje niewiążące dla państw; • Raporty udostępniane publicznie, prezentowane na sesji Komisji Praw Człowieka ONZ.
Komitet przeciwko torturom	Art. 20 Konwencji Narodów	<ul style="list-style-type: none"> • Może przeprowadzać wizytacje

	Zjednoczonych (1984)	wyłącznie na terenach państw-sygnatariuszy Konwencji ⁵ ; Wizytacje jedynie w przypadku „systematycznego poddawania torturom”; <ul style="list-style-type: none"> • Autoryzacja ze strony zainteresowanego państwa; • Procedura poufna.
Podkomitet Komitetu przeciwko torturom⁶	Protokół Fakultatywny do Konwencji w sprawie zakazu stosowania tortur (2002)	<ul style="list-style-type: none"> • Wizytuje państwa-sygnatariuszy PF; • Zostanie powołany w celu przeprowadzania wizytacji prewencyjnych; • Dopuszczanie wizytacji bez uprzedniej zgody na mocy ratyfikacji lub przystąpienia do Protokołu Fakultatywnego; • Prewencyjne wizytacje okresowe, ewentualnie jednak wizytacja kontrolna; • Nieograniczony dostęp w dowolnym czasie i do każdego miejsca pozbawienia wolności; • Tajne raporty, z możliwością autoryzacji publikacji ze strony państwa lub Komitetu w wypadku nieudanej współpracy; • Raport roczny dla Komitetu przeciwko torturom; • Bezpośredni kontakt z krajowymi mechanizmami prewencyjnymi.
Międzynarodowy Komitet Czerwonego Krzyża	Na podstawie Konwencji Genewskiej (1949) w sytuacji konfliktu; na podstawie umowy z państwem w innych sytuacjach.	<ul style="list-style-type: none"> • Monitorowanie warunków przetrzymywania ukierunkowane na osoby aresztowane i zatrzymane w związku z sytuacją konfliktu lub walk wewnętrznych. W pewnych wypadkach monitoring rozszerza się na inne kategorie osób pozbawionych wolności; • W sytuacji wewnętrznego konfliktu strony konfliktu mają obowiązek zezwolenia na wizytacje jeńców wojennych i ludności cywilnej drugiego państwa zaangażowanego w konflikt; • W pozostałych sytuacjach wizytacje wymagają wcześniejszej zgody władz; • Stałe lub regularne wizytacje w czasie konfliktu lub walk lub ich bezpośrednich następstw, działania związane z pomocą humanitarną i odbudową na mocy umowy z władzami; Pomoc w odbudowie więzów rodzinnych • Poufna procedura i raporty.
<i>Mechanizmy regionalne</i>		
Międzypamerykańska Komisja Praw Człowieka (IACHR)	Amerykańska Konwencja Praw Człowieka (1978) Amerykańska Deklaracja Praw i Obowiązków Człowieka (1948) ⁷	<ul style="list-style-type: none"> • Wizytacje w państwie, w tym kontrole miejsc pozbawienia wolności, w państwach-sygnatariuszach Deklaracji; • Każda wizytacja musi być uzgodniona z danym państwem; • Dostępne publicznie raporty na temat sytuacji kraju.
Specjalny sprawozdawca ds. więzień i warunków w miejscach pozbawienia wolności w Afryce	W wyniku Deklaracji z Kampali ustanowionej przez uchwałę Afrykańskiej Komisji Praw Człowieka i Ludów (1996)	<ul style="list-style-type: none"> • Wizytacje na terenach państw-sygnatariuszy Afrykańskiej Karty Praw Człowieka i Ludów; • Wizytacje wyłącznie za zgodą danego państwa; • Ogólna ocena warunków przebywania i traktowania w miejscach pozbawienia wolności; • Publikacja raportów po scaleniu uwag i spostrzeżeń władz państwa.
Europejski Komitet Zapobiegania	Europejska Konwencja o Zapobieganiu	<ul style="list-style-type: none"> • Wizytuje państwa-sygnatariuszy

⁵ Pod warunkiem, że dane państwo nie zgłosiło deklaracji zgodnie z art. 20.

⁶ Podkomitet zostanie powołany po sześciu miesiącach od wejścia w życie Protokołu Fakultatywnego, co stanie się po dwudziestej ratyfikacji.

⁷ IACHR stosuje Deklarację jedynie wobec tych państw członkowskich, które nie są stronami Konwencji.

Torturom	Torturom (<i>ang. European Convention for the Prevention of Torture</i>) (1987)	Konwencji: <ul style="list-style-type: none">• Ustanowiona w celu przeprowadzania prewencyjnych wizytacji;• Nieograniczony dostęp: w dowolnym czasie i do każdego miejsca pozbawienia wolności;• Okresowe wizytacje ad hoc („wymagane ze względu na uwarunkowania”);• Raporty są teoretycznie poufne, jednak normą stało się ich publikowanie.
-----------------	---	---

3. PROTOKÓŁ FAKULTATYWNY DO KONWENCJI ONZ W SPRAWIE ZAKAZU STOSOWANIA TORTUR

Protokół Fakultatywny do Konwencji ONZ w sprawie zakazu stosowania tortur dotyczy wizytacji uzupełniających w miejscach pozbawienia wolności, prowadzonych przez organa międzynarodowe i krajowe:

„Celem Protokołu Fakultatywnego jest ustanowienie systemu regularnych wizytacji przeprowadzanych przez niezależne organa międzynarodowe i krajowe w miejscach pozbawienia wolności, aby zapobiec stosowaniu tortur oraz innemu okrutnemu, nieludzkiemu czy poniżającemu traktowaniu czy karaniu” (Art. 1 PF).

3.1 Podkomitet Komitetu przeciwko torturom

Protokół Fakultatywny przewiduje powołanie Podkomitetu przy Komitecie przeciwko torturom (Podkomitet). Organ ten będzie się składał z 10 niezależnych członków wysuniętych i wybranych przez członków-sygnatariuszy Protokołu⁸, posiadających odpowiednie doświadczenie zawodowe i reprezentujących różne regiony i systemy prawne świata. W swojej pracy Podkomitet powinien się kierować zasadami „poufności, bezstronności, otwartości i obiektywności” (Art. 2).

Zadaniem Podkomitetu jest wizytowanie miejsc pozbawienia wolności: może mieć on dostęp nie tylko do więzień i posterunków policji, ale także na przykład, wszelkich centrów dla uchodźców, obozów wojskowych, ośrodków dla nieletnich, szpitali psychiatrycznych i stref tranzytowych na lotniskach międzynarodowych⁹.

Podkomitet ma prawo prowadzić jedynie „regularne wizytacje”. Poza tym powinien opracować program i przesłać go państwom-sygnatariuszom. Może ponadto przeprowadzać krótkie wizytacje kontrolne w następstwie wizytacji regularnych.

Upoważnienia i uprawnienia związane z wizytacjami:

- Dostęp do wszelkich informacji dotyczących liczby osób pozbawionych wolności, ich traktowania i warunków w placówkach;
- Dostęp do wszystkich miejsc i zakładów pozbawienia wolności. W wyjątkowych okolicznościach państwo może czasowo ograniczyć dostęp do danej placówki z uwagi na ważne powody takie jak: podejmowanie działań w zakresie obrony narodowej, bezpieczeństwa publicznego, katastrofy lub w przypadku powstania chaosu w miejscu, które ma być wizytowane;
- Możliwość przeprowadzenia rozmów z zatrzymanymi na osobności;
- Dowolność w wyborze miejsca wizytacji i osób, z którymi przeprowadza się wywiady;
- Ponadto należy zapewnić osobom, które mają kontakt z Podkomitetem lub krajowymi mechanizmami prewencji ochronę przed jakąkolwiek formą odwetu czy sankcji (art.15).

Po wizytacji Podkomitet sporządza poufny raport zawierający rekomendacje. Zostaje on przekazany państwom-sygnatariuszom i - jeśli jest to konieczne - wysłany do krajowych

⁸ Liczba ta zostanie podniesiona do 25 po pięćdziesiątej ratyfikacji.

⁹ Rodzaj miejsca jest taki sam jak w przypadku narodowych mechanizmów wizytacyjnych (patrz niżej).

mechanizmów prewencji. Raport jest poufny, jednak państwa mogą autoryzować jego publikację. Rekomendacje nie są wiążące, ale państwa mają obowiązek przeanalizowania ich i dialogu dotyczącego metod wdrożenia. Protokół Fakultatywny przewiduje również ustanowienie specjalnego, dobrowolnego funduszu w celu ułatwienia wdrożenia rekomendacji.

Jeśli państwa odmówią współpracy, Podkomitet może zaproponować Komitetowi ONZ przeciwko torturom wydanie oficjalnego oświadczenia lub opublikowanie raportu.

3.2 Krajowe mechanizmy prewencji na mocy Protokołu Fakultatywnego

Standardy i kryteria określone w Protokole Fakultatywnym mają szczególne znaczenie dla krajowych organów wizytujących, które można opisać jako „narodowe mechanizmy prewencji”. Są również użyteczne dla krajowych organów wizytujących, gdyż przedstawiają najnowsze idee międzynarodowe w kwestii gwarancji niezbędnych do zapewnienia skuteczności krajowych mechanizmów wizytacyjnych.

3.2.1 Ustanowienie lub mianowanie krajowych mechanizmów prewencji

Państwa-sygnatariusze zobligowane są „utrzymywać, mianować lub ustanowić (...) jeden lub kilka niezależnych krajowych mechanizmów prewencji w celu zapobiegania torturom na poziomie krajowym” (Art. 17)¹⁰. Zgodnie z tym zapisem niektóre państwa będą musiały utworzyć nowe organa, podczas gdy inne – w których mechanizmy tego typu już istnieją - będą musiały sprawdzić, czy istniejący mechanizm jest w pełni zgodny z wymogami Protokołu Fakultatywnego.

Podkomitet może pomóc państwom-sygnatariuszom w ustanowieniu skutecznych mechanizmów krajowych, dostarczając im wsparcia i porad. Podkomitet posiada zatem uprawnienia do doradzania państwom-sygnatariuszom w kwestii ustanowienia mechanizmów krajowych. Podkomitet może również zaoferować bezpośrednie wsparcie i przeszkolenie krajowym organom prewencji.

W przypadku, gdy państwo wskazuje istniejący organ jako „krajowy mechanizm prewencji”, zgodnie z Protokołem Fakultatywnym, musi ocenić, czy spełnia on kryteria określone w PF, zwłaszcza jeśli chodzi o niezależność funkcjonalną. Podkomitet może również sprawdzać efektywność funkcjonowania krajowego mechanizmu prewencji. Ma prawo przedstawiać rekomendacje państwu-sygnatariuszowi, mające na celu wzmocnienie jego kompetencji i uprawnień w zakresie zapobiegania torturom i maltretowaniu.

Należy też podkreślić, że mianowanie lub ustanowienie krajowego mechanizmu prewencji nie powinno być wykorzystywane przez państwa jako argument do ograniczania działalności wizytacyjnej przeprowadzanej przez organa krajowe, w szczególności organizacje pozarządowe. Działalność monitorująca ze strony innych aktorów powinna być traktowana w charakterze narzędzia uzupełniającego na polu zapobiegania torturom.

¹⁰ Państwa-sygnatariusze zobligowane są do wprowadzenia krajowych mechanizmów prewencji w ciągu roku od wejścia w życie Protokołu Fakultatywnego lub, gdy już obowiązuje, w momencie ratyfikacji PF. Państwa mają jednak możliwość w momencie ratyfikacji, zgodnie z Art. 24, zadeklarowania czasowego przesunięcia tego zobowiązania związanego z powołaniem krajowych mechanizmów na okres maksymalnie 5 lat.

3.2.2 Kształt krajowych mechanizmów prewencji

Protokół Fakultatywny nie zaleca przyjęcia żadnego konkretnego kształtu przez mechanizmy prewencyjne. Państwa-sygnatariusze mają dowolność w wyborze rodzaju organu, który będzie najbardziej odpowiedni w szczególnym kontekście ich kraju. Krajowym mechanizmem prewencji może być instytucja ochrony praw człowieka, Rzecznik Praw Obywatelskich, komisja parlamentarna, organizacja pozarządowa, zespół laików lub inne wyspecjalizowane grono ustanowione specjalnie w celu monitorowania miejsc pozbawienia wolności.

Państwa-sygnatariusze mogą zdecydować się na wdrożenie kilku krajowych mechanizmów prewencji z uwagi na strukturę państwa (na przykład federacyjną) lub w oparciu o podział tematyczny. W przypadku, gdy państwo decyduje się na kilka krajowych mechanizmów prewencji, regionalnych lub tematycznych, wskazane jest określenie metody osiągnięcia współpracy pomiędzy różnymi organami, na przykład ustanowienie jednego organu koordynującego na poziomie narodowym, który pracowałby na rzecz harmonizacji wkładu każdego z organów wizytujących.

3.2.3 Uprawnienia krajowych mechanizmów prewencji

Skutek prewencyjny wizytacji miejsc pozbawienia wolności uzależniony jest od regularności tych wizytacji oraz fazy kontrolnej. Dlatego też krajowe mechanizmy prewencji są uprawnione do przeprowadzania regularnych wizytacji wszystkich miejsc, gdzie przebywają osoby pozbawione wolności, a także przedstawiania rekomendacji.

Zakres uprawnień (Art. 19)

Krajowe mechanizmy prewencji muszą być uprawnione przynajmniej do:

- Regularnego sprawdzania sposobu traktowania osób pozbawionych wolności w miejscach pozbawienia wolności;
- Tworzenia rekomendacji dla stosownych władz w celu poprawy bieżącej sytuacji;
- Zgłaszania propozycji i uwag na temat istniejących projektów ustaw.

Definicja miejsc pozbawienia wolności

Miejsca, w których przebywają osoby pozbawione wolności, zdefiniowane są w PF. Należą do nich:

- Posterunki policji
- Posterunki sił bezpieczeństwa
- Areszty przedprocesowe
- Areszty śledcze
- Więzienia dla skazanych
- Ośrodki dla nieletnich przestępców
- Ośrodki dla imigrantów
- Strefy tranzytowe na lotniskach międzynarodowych
- Centra dla uchodźców

- Zakłady psychiatryczne
- Placówki aresztu administracyjnego
- Inne placówki gdzie przebywają osoby pozbawione wolności

3.2.4 Zabezpieczenia krajowych mechanizmów prewencji

Protokół Fakultatywny wprowadza szczególne zabezpieczenia i kryteria dla krajowych mechanizmów prewencji w celu uniezależnienia ich od wpływów państwa. Zabezpieczenia te są współzależne i muszą być przyjmowane w całości, aby zapewnić tym organom niezależność.

Jako źródło wskazówek protokół fakultatywny wymaga od państw-sygnatariuszy właściwego rozpatrzenia „Zasad odnoszących się do statusu i funkcjonowania narodowych instytucji promowania i ochrony praw człowieka (Zasady Paryskie)¹¹.

Zabezpieczenia i kryteria krajowych mechanizmów prewencji (Art. 18)

Zgodnie z Art. 18 Protokołu Fakultatywnego krajowe mechanizmy prewencji muszą mieć zagwarantowane:

- Niezależność funkcjonalną
- Wymagane kwalifikacje i wiedzę zawodową
- Odpowiednie środki

Niezależność funkcjonalna

Niezależność krajowych mechanizmów prewencji jest kluczowa dla zapewnienia skuteczności tych organów w zapobieganiu torturom oraz innym formom niewłaściwego traktowania. Oznacza to w praktyce, że krajowe mechanizmy prewencji muszą mieć możliwość działania niezależnego od władz państwowych. Niezwykle ważne jest również, aby krajowe mechanizmy prewencji *postrzegane* były jako niezależne od władz państwowych.

Niezależność funkcjonalną mechanizmów krajowych jest w stanie umożliwić:

Niezależna podstawa powołania

Aby mieć solidną podstawę prawną do działania, która zapewniłaby im ciągłość w czasie, krajowe mechanizmy prewencji powinny być powołane na mocy Konstytucji lub uchwały Parlamentu.

Możliwość tworzenia własnych zasad i procedur

Nie może być możliwości modyfikacji zasad proceduralnych przez władze zewnętrzne;

Rozdzielenie od władzy wykonawczej i sądowniczej

Aby zapewnić krajowemu mechanizmowi prewencji efektywność i realną niezależność, nie powinno się łączyć go formalnie z ministerstwem lub organem sądowniczym.

Niezależna i przejrzysta procedura mianowania

¹¹ Zasady te zostały przyjęte w październiku 1991 roku w Paryżu na międzynarodowym warsztacie zorganizowanym przez Centrum ds. Praw Człowieka ONZ. Komisja Praw Człowieka zatwierdziła rekomendacje w marcu 1992 roku.

Procedura mianowania powinna wskazywać metodę i kryteria mianowania, jak również okres kadencji, przywileje, immunitet, sposób odwołania i procedurę apelacji. Zasady Paryskie precyzują, że „aby zapewnić członkom instytucji stabilny mandat, bez którego nie jest możliwa realna niezależność, ich mianowanie ma być na mocy aktu urzędowego, który ustanawia określoną długość trwania mandatu. (...)”, Zasada 3. Procedura mianowania powinna obejmować także konsultacje z instytucjami społeczeństwa obywatelskiego.

Niezależność finansowa

Autonomia finansowa jest kryterium zasadniczym i obejmuje odpowiednie finansowanie (patrz niżej), a także umiejętność określania i niezależnego przedstawiania budżetu.

Przejrzysta praktyka pracy i udostępniane publicznie raporty

Udostępniając publicznie sprawozdania ze swej pracy i funkcjonowania, mechanizmy krajowe wzmocnią swą niezależność, a dodatkowo będą postrzegane jako niezależne.

Odpowiednie umiejętności i wiedza

Państwa-sygnatariusze powinny przedsięwziąć wszelkie, niezbędne działania w celu przekazania członkom-ekspertom wymaganych umiejętności i wiedzy fachowej, dotyczących praw człowieka i kwestii związanych z pozbawieniem wolności. Protokół fakultatywny zaleca również dążenie do równowagi płci i odpowiedniej reprezentacji mniejszości w gronie osób wybranych do krajowych organów prewencji¹².

Odpowiedni skład

Aby osiągnąć pluralistyczny skład organów wizytujących miejsca pozbawienia wolności, należy do nich powołać:

- Prawników
- Pielęgniarki
- Lekarzy, w tym również lekarzy medycyny sądowej
- Psychiatrów i psychologów
- Innych przedstawicieli społeczeństwa obywatelskiego i organizacji pozarządowych
- Specjalistów w dziedzinie praw człowieka, prawa humanitarnego, systemów penitencjarnych i policji.

Odpowiednie zasoby

Autonomia finansowa jest kryterium podstawowym. Bez jego spełnienia krajowe mechanizmy prewencji nie mogłyby uzyskać niezależności w podejmowaniu decyzji. Krajowy mechanizm prewencji powinien posiadać niezależność finansową niezbędną do wykonywania jego podstawowych funkcji. Zasady Paryskie kładą nacisk na odpowiednie finansowanie, które „powinno umożliwić zatrudnienie własnego personelu i posiadanie własnej siedziby, tak aby być uzyskać niezależność od rządu i nie podlegać kontroli finansowej”. (Zasada 2)

¹² Zastrzeżenie to jest w zgodzie z Zasadami Paryskimi, które podkreślają, że instytucje narodowe powinny być tak skomponowane, aby ich skład był pluralistyczny.

3.2.5 Dostęp do miejsc, gdzie przebywają osoby pozbawione wolności

Zgodnie z protokołem fakultatywnym, krajowe mechanizmy prewencji muszą posiadać pozwolenie na wstęp do miejsc, w których przebywają osoby pozbawione wolności. Pewne gwarancje muszą zostać zapewnione, aby krajowe mechanizmy mogły skutecznie funkcjonować.

Krajowym mechanizmom musi zostać przyznany (Art. 20):

- Dostęp do wszelkich, wybranych przez nie, miejsc pozbawienia wolności, włącznie z terenem obiektu i zapleczem
- Dostęp do wszelkich informacji dotyczących liczby osób pozbawionych wolności;
- Dostęp do wszelkich informacji dotyczących sposobu traktowania osób pozbawionych wolności, jak również warunków ich przetrzymywania;
- Możliwość prowadzenia prywatnych rozmów z osobami pozbawionymi wolności, za ich zgodą i bez świadków. Mogą to być wszystkie, wybrane przez dany organ osoby. Władze muszą też zagwarantować, że na osoby, które będą mieć kontakty z zespołem wizytatorów nie jest wywierana presja, nie grozi im się, nie są wobec nich stosowane środki odwetowe.

Zaleca się, aby krajowy mechanizm prewencji miał zezwolenie:

Przeprowadzać wizytacje w dowolnym czasie, bez uprzedniego pisemnego powiadomienia władz nadzorczych. W każdym wypadku, w każdych warunkach, dostęp powinien zostać udzielony tak szybko jak to tylko jest możliwe.

3.3 Faza kontrolna (po wizytacji) według Protokołu Fakultatywnego

3.3.1 Raporty i rekomendacje

Krajowe mechanizmy prewencji opracowują roczne raporty, które państwa-sygnatariusze protokołu fakultatywnego są zobligowane publikować. O zawartości raportu rocznego decyduje dany mechanizm prewencji, nic nie może jednak przeszkodzić w zawarciu w nim większości informacji z raportów z wizytacji. Raport roczny powinien zawierać rekomendacje przedstawione władzom. Państwa-sygnatariusze nie mają obowiązku udzielania zgodny (lecz mogą jej udzielić) na opublikowanie wszystkich raportów z wizytacji przez krajowy mechanizm prewencji.

Krajowy mechanizm prewencji może też przekazać raport do właściwego Podkomitetu ONZ, gdy jest to konieczne, w sposób poufny.

Krajowe mechanizmy prewencji muszą traktować informacje poufne jako uprzywilejowane i nie mogą publikować żadnych danych osobowych bez wyraźnej zgody osoby, której dotyczą.

3.3.2 Uzupełniające działania prewencyjne

Krajowe mechanizmy prewencji mogą dopełniać wizytacje i rekomendacje innymi działaniami mającymi na celu zapobieganie maltretowaniu i poprawę warunków osób pozbawionych wolności, takimi jak:

- Organizacja seminariów szkoleniowych dla stosownego personelu pełniącego nadzór nad osobami pozbawionymi wolności;
- Działania związane z podnoszeniem świadomości społecznej;
- Zgłaszanie propozycji oraz uwag na temat istniejących ustaw i projektów (zgodnie z art. 19c).

3.3.3 Bezpośrednie kontakty z Podkomitetem

Jak podano wyżej, protokół fakultatywny zawiera innowacyjne podejście bazujące na wzajemnym uzupełnianiu się międzynarodowych i krajowych wysiłków w celu zapobiegania torturom. Zgodnie z nim krajowe mechanizmy prewencji muszą mieć kontakt z Podkomitetem. Ponadto państwa-sygnatariusze zobligowane są stymulować i ułatwiać te kontakty.

Krajowe i międzynarodowe organa mogą dokonywać istotnych wymian metod i strategii zapobiegania torturom. Dlatego też Podkomitet i krajowe mechanizmy prewencji mogą spotykać się i wymieniać informacje, jeśli jest to konieczne w sposób poufny. Krajowe mechanizmy prewencji mogą odwzajemniać się przekazywaniem swych raportów oraz innych informacji mechanizmom międzynarodowym.

Podkomitet ma też prawo proponować szkolenia i wsparcie techniczne, mając na celu rozwój umiejętności krajowych mechanizmów prewencyjnych. Podkomitet może ponadto doradzać i wspierać je w ocenie środków niezbędnych do poprawy ochrony osób pozbawionych wolności.

4. KOORDYNACJA MIĘDZY RÓŻNYMI ORGANAMI WIZYTUJĄCYMI

Wielość mechanizmów wizytujących na poziomie narodowym, a także na poziomie międzynarodowym oznacza, że niezbędna jest koordynacja między tymi organami aby uniknąć dezorientacji i osiągnąć najlepsze efekty.

4.1 Koordynacja między krajowymi organami wizytującymi

Gdy w danym państwie istnieje kilka krajowych mechanizmów prewencji (na przykład organizacje pozarządowe i Rzecznik Praw Obywatelskich), szczególnie ważne jest ustanowienie metod koordynacji ich działalności monitoringowej. Stopień kooperacji może być różny: wymiana informacji na temat działań monitorujących, działania uzupełniające, współpraca w obrębie danych kwestii, czy wręcz partnerstwo.

Koordynacja ta jest kluczowa, nawet gdy jeden mechanizm krajowy lub kilka z nich stanie się „krajowym mechanizmem prewencji” - zgodnie z protokołem fakultatywnym. Celem tego protokołu nie jest zredukowanie liczby organów monitorujących lecz poprawa ich skuteczności.

Koordynacja podniesie skuteczność programu monitoringu, a także zwiększy jego skuteczność w oczach władz.

Do koordynacji powinni też dążyć urzędnicy terenowi organizacji międzynarodowych (terenowi urzędnicy ONZ ds. Praw Człowieka, Organizacja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie). Powinien ją też wspierać MKCK. Chociaż formalnie jest to organizacja międzynarodowa, w krajach, w których jest obecna, jej metody pracy w obszarze miejsc pozbawienia wolności przypominają raczej metody krajowych organów wizytujących niż organów międzynarodowych.

4.2 Koordynacja pomiędzy krajowymi i międzynarodowymi organami wizytującymi

Jak widać powyżej, Protokół Fakultatywny kładzie nacisk na bezpośrednie kontakty między „krajowymi mechanizmami prewencji” i Podkomitetem. Jest to niezbędne, aby zapewnić wzajemne uzupełnianie się wysiłków tych organów. Chociaż protokół fakultatywny wyraźnie przewiduje bezpośrednie kontakty między mianowanym mechanizmem prewencji (lub mechanizmami) i Podkomitetem, to jednak do zwiększenia skuteczności działalności organów krajowych przyczynić się może też przedkładanie informacji i raportów Podkomitetowi.

Informacje i raporty krajowych organów wizytujących mogą też być wysyłane innym stosownym organom ONZ, a także regionalnym mechanizmom ochrony praw człowieka:

ORGANA ONZ

Specjalne procedury w ramach Komisji Praw Człowieka ONZ

- Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. tortur
- Specjalny Sprawozdawca ds. niezawisłości sądownictwa
- Specjalny Sprawozdawca ds. egzekucji pozasądowych
- Specjalny Przedstawiciel ds. obrońców praw człowieka
- Grupa robocza ds. Arbitralnych Aresztowań

CIAŁA TRAKTATOWE ONZ

- Komitet Praw Człowieka
- Komitet Przeciwko Torturom
- Komitet Praw Dziecka
- Komitet ds. Eliminacji Dyskryminacji Kobiet
- Inne ciała tematyczne, zajmujące się różnymi kwestiami (na przykład Komitet ds. Likwidacji Wszelkich Form Dyskryminacji Rasowej)

WYSPECJALIZOWANE AGENCJE ONZ

- Wysoki Komisarz ONZ ds. Uchodźców (w szczególności programy na rzecz ochrony uchodźców i uchodźców wewnętrznych [*IDP z ang. internally displaced people*])
- Program Narodów Zjednoczonych ds. Rozwoju (w szczególności programy reform prawnych)
- UNICEF (w szczególności program na rzecz kobiet i dzieci pozbawionych wolności)

Organizacje regionalne

Na obu kontynentach amerykańskich:

- Międzyamerykańska Komisja Praw Człowieka

W Afryce:

- Afrykańska Komisja Praw Człowieka i Ludów (w szczególności jej Sprawozdawca ds. więzień i warunków w miejscach pozbawienia wolności w Afryce)

W Europie:

- Rada Europy (w szczególności Europejski Komitet Zapobiegania Torturom [CPT])
- Biuro Instytucji Demokratycznych i Praw Człowieka przy OBWE (*ang. Office for Democratic Institutions and Human Rights of the OSCE, w skrócie ODHIR*)

4.3 Koordynacja pomiędzy międzynarodowymi organami wizytującymi

Międzynarodowe organa wizytujące związane są często ścisłymi zasadami poufności, które mogą ograniczać możliwości koordynacji. Powinny jednak się konsultować.

W protokole fakultatywnym, koordynację między Podkomitetem i istniejącymi regionalnymi mechanizmami wizytacji przewiduje Art. 31, który zachęca je do „konsultacji i współpracy w celu uniknięcia powielania prac”.

Europejski Komitet Zapobiegania Torturom (CPT) zaproponował państwom, które są stronami zarówno Protokołu Fakultatywnego jak i ECPT uzgodnienie, „że raporty z wizytacji sporządzane przez CPT dotyczące ich krajów, a także ich odpowiedzi, będą systematycznie przekazywane Podkomitetowi z zachowaniem poufności. Dzięki temu, konsultacje mogłyby się odbywać w świetle wszystkich znaczących faktów”¹³.

Tam gdzie raporty są upubliczniane, a jest tak w przypadku krajowych raportów Międzyamerykańskiej Komisji Praw Człowieka i Specjalnego Sprawozdawcy ds. więzień i warunków w miejscach pozbawienia wolności w Afryce, konsultacje i współpraca w Podkomitetem będzie łatwiejsza.

Protokół Fakultatywny stanowi też, że „postanowienia Protokołu nie wpływają na zobowiązania państw-sygnatariuszy wynikające z czterech Konwencji Genewskich, ani też na dostępną każdemu państwu-sygnatariuszowi możliwość uprawnienia MKCK do wizytacji miejsc pozbawienia wolności w sytuacjach nie objętych międzynarodowym prawem humanitarnym.” Przyszły Podkomitet oraz MKCK będą musiały wypracować metody kontaktu, tak jak to się dzieje w Europie, między CPT i MCKC.

Więcej informacji

Stowarzyszenie Zapobiegania Torturom, *Visiting Places of Detention: Practices and Lessons Learned by Selected Domestic Institutions, raport z seminarium*, Genewa 2004.

Stowarzyszenie Zapobiegania Torturom, *The Impact of External Visiting of Police Stations on Prevention of Torture and Ill-Treatment, Study*, Genewa 1999.

Stowarzyszenie Zapobiegania Torturom, *Standard Operating Procedures of International Mechanisms Carrying Out Visits to Places of Detention, seminar report*, Genewa 1997.

Na temat Protokołu Fakultatywnego

Stowarzyszenie Zapobiegania Torturom, *Protokół Fakultatywny do Konwencji w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania: Przewodnik Prewencji*, Genewa, 2004.

Stowarzyszenie Zapobiegania Torturom, *Implementation of the Optional Protocol to the UN Convention against Torture, The Establishment and Designation of National Preventive Mechanisms*, Genewa, kwiecień 2003.

Na temat CPT

Malcolm D. Evans, Rod Morgan, *Preventing Torture – A study of the European Convention for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading treatment or Punishment*, Clarendon Press, Oxford, 1998.

¹³ Trzynasty raport ogólny na temat działalności CPT, obejmujący okres od 1 stycznia 2002 do 31 lipca 2003, CPT/INF (2003)35, §22

Malcolm D. Evans, Rod Morgan, *Combating Torture in Europe*, Council of Europe Publishing, 2001.

Seria Stowarzyszenia Zapobiegania Torturom na temat Zapobiegania torturom w Europie (w j. francuskim i angielskim), a w szczególności

Broszura nr 3 – Barbara Bernath, *CPT History, Mandate, Composition*, Genewa, grudzień 1999.

Broszura nr 4 – Ursula Kriebaum, *CPT Modus Operandi*, Genewa, maj 2002.

Stowarzyszenie Zapobiegania Torturom/Rada Europy, *A visit by the CPT – What's it all about? 15 questions and answers for the police*, maj 1999.

Na temat MKCK

Międzynarodowy Komitet Czerwonego Krzyża, *Deprived of Freedom*, Genewa, 2002

ETAPY WIZYTACJI

RAMY CZASOWE	CZYNNOŚCI
PRZYGOTOWANIE WIZYTACJI (części: 2 i 3)	☐ Zebranie dostępnych informacji ☐ Określenie celów wizytacji ☐ Zorganizowanie zespołu wizytatorów
WIZYTACJA (część: 4)	☐ Wstępna rozmowa z dyrektorem więzienia ☐ Wizytacja posesji ☐ Sprawdzenie rejestrów ☐ Osobiste wywiady z zatrzymanymi ☐ Rozmowy z innymi funkcjonariuszami więziennymi ☐ Końcowa rozmowa z dyrektorem więzienia
FAZA KONTROLNA PO WIZYTACJACH (część: 5)	☐ Wewnętrzne notatki z wizytacji ☐ Raport z wizytacji ☐ Wizyta kontrolna ☐ Raport ogólny ☐ Czynności kontrolne ☐ Raport roczny

ROZDZIAŁ III

JAK MONITOROWAĆ MIEJSCA ZATRZYMANIA

1. Idea monitoringu

Monitorowanie warunków panujących w areszcie polega na sprawdzeniu, czy warunki te są zgodne z krajowymi i międzynarodowymi standardami praw człowieka i że osoby pozbawione wolności są traktowane z szacunkiem, zgodnie z należną im godnością i wartością jako istot ludzkich. Ogólne normy odnoszące się do pozbawienia wolności zawarte są w przeważającej części w odpowiednich instrumentach międzynarodowych (patrz rozdział IV) i przepisach krajowych.

Podstawowe zasady ONZ w zakresie postępowania z więźniami stanowią najbardziej ogólne ramy dla ustanawiania standardów postępowania w przypadku pozbawienia wolności. Mają one zastosowanie w stosunku do każdej osoby pozbawionej wolności niezależnie od miejsca odosobnienia i są podstawą działania dla wizytatorów przebywających w danym zakładzie:

Podstawowe zasady traktowania więźniów. Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ 45/111 z dnia 14 grudnia 1990 r.

1. Wszyscy więźniowie traktowani będą z szacunkiem wynikającym z ich przyrodzonej godności i wartości jako istot ludzkich.
2. Nikt nie będzie dyskryminowany ze względu na rasę, kolor skóry, płeć, język, religię, przekonania polityczne lub jakiegokolwiek inne, pochodzenie narodowe lub społeczne, majątek, urodzenie oraz ze względu na jakikolwiek inny status.
3. Niemniej jednak, pożądane jest respektowanie przekonań religijnych oraz obyczajów kulturalnych grupy, do której więźniowie należą, kiedy tylko wymagają tego warunki lokalne.
4. Obowiązki instytucji o charakterze izolacyjnym w zakresie izolacji więźniów i ochrony społeczeństwa przed przestępczością będą wykonywane w zgodzie z innymi celami społecznymi oraz podstawowymi obowiązkami Państwa mającymi na celu wzrost dobrobytu i rozwój całego społeczeństwa.
5. Z wyjątkiem ograniczeń, które w oczywisty sposób wynikają z faktu uwięzienia, zostaną zachowane w odniesieniu do wszystkich więźniów prawa człowieka i podstawowe wolności ujęte w Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka oraz, w przypadkach gdy dane państwo jest stroną, w Międzynarodowym Pakcie Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych i Międzynarodowym Pakcie Praw Obywatelskich i Politycznych wraz z jego Protokołem Fakultatywnym, jak również inne prawa zawarte w innych traktatach Narodów Zjednoczonych.
6. Wszyscy więźniowie będą mieli prawo do uczestnictwa w zajęciach kulturalnych i edukacyjnych mających na celu pełen rozwój ludzkiej osobowości.
7. Powinny być podejmowane i wspierane wysiłki w celu wprowadzenia zakazu stosowania kary osadzenia w odosobnionej celi lub ograniczenia jej stosowania.
8. Powinny być stwarzane warunki umożliwiające więźniom podejmowanie produktywnego zatrudnienia za wynagrodzeniem, które ułatwi im powrót na rynek pracy i pozwoli przyczynić się do finansowego utrzymania ich samych oraz ich rodzin.
9. Więźniowie powinni mieć dostęp do pomocy lekarskiej dostępnej w kraju, bez dyskryminacji wynikającej z ich sytuacji prawnej.
10. Z udziałem i pomocą społeczeństwa i instytucji społecznych oraz z należnym uwzględnieniem interesów ofiar, powinny być tworzone korzystne warunki dla

reintegracji byłych więźniów ze społeczeństwem na najlepszych możliwych warunkach.

11. Powyższe Zasady będą stosowane bezstronnie.

Monitoring opiera się zatem na czterech głównych zasadach/etapach

- a) obiektywny i profesjonalny sposób dokumentacji warunków przetrzymywania
- b) analiza zgodności ze standardami krajowymi i międzynarodowymi
- c) formułowanie zaleceń
- d) obserwacja i kontrola sposobu wykonania zaleceń.

a) Celowość i profesjonalne dokumentowanie warunków przetrzymywania

Podmiot odwiedzający określa w sposób możliwie wyczerpujący, jak to możliwe, **istniejący stan rzeczy** w odniesieniu do warunków przetrzymywania - czyli w praktyce – jest to **podsumowanie**:

- punktu widzenia władz, pracowników oraz poszczególnych specjalistów opieki nad osobami pozbawionymi wolności;
- punktu widzenia osób pozbawionych wolności;
- punktu widzenia innych dostępnych źródeł (są to m.in. prawnicy, rodziny więźniów, stowarzyszenia, organizacje pozarządowe);
- spostrzeżeń członków zespołu wizytującego w miejscach zatrzymań.

Ważne jest, aby przed przekazaniem skargi do wyższej instancji, a przed sporządzeniem swoich wniosków, członkowie organu wizytującego uwzględnili dane ze wszystkich tych źródeł informacji. Jest to niezbędne w sytuacji, gdy celem danego zespołu jest sporządzenie szczegółowej analizy warunków przetrzymywania i przedstawienie konkretnych zaleceń. Jednakże sygnał dotyczący poważnych zarzutów odnośnie do złego traktowania i tortur powinien być przekazany czynnikom wyższym natychmiast, na poziomie, który nie zagraża osobie lub osobom, których dotyczy zarzut (patrz rozdział IV, zakaz stosowania tortur i złego traktowania).

b) zgodność z odpowiednimi normami krajowymi i międzynarodowymi

W drugim etapie, wizytujący mechanizm analizuje, czy zatrzymania są zgodne z odpowiednimi normami krajowymi i międzynarodowymi. Mechanizm wizyty nie powinny ograniczać się do **stwierdzenia**, czy badane aspekty są zgodne z normami: (tzn. jaka jest sytuacja **faktyczna**, w porównaniu z tym, jak **powinna** ona wyglądać), ale spróbować wyjaśnić, przynajmniej w części, przyczyny wszelkich odchyłeń od norm.

Powstają one zazwyczaj w wyniku połączenia kilku czynników, którymi mogą być np.:

- krajowe przepisy nie odpowiadające standardom międzynarodowym;
- standardy, które nie zostały zastosowane lub są jedynie częściowo zastosowane, na przykład z powodu:

- Nie są one wystarczająco rozwinięte merytorycznie na tyle, aby stanowić rzeczywiste ramy dla pracy personelu odpowiedzialnego za osoby pozbawione wolności;

- Szkolenia personelu w odniesieniu do niektórych aspektów jego pracy są nieodpowiednie, w rezultacie kultura zawodowa pracowników jest sprzeczna z obowiązującymi normami;

- dostępne zasoby ludzkie lub rzeczowe nie pozwalają na zastosowanie norm.

c) formułowanie zaleceń

Powyższa analiza może być używana w celu opracowania bardziej merytorycznych i pragmatycznych zaleceń, a nie tylko służyć do ponownej weryfikacji znaczenia standardów.

Co więcej, zrozumienie problemów i ich przyczyn oznacza, że można także:

- określić obszary i główne problemy;
- zintegrować czynnik czasu w zaleceniach (tj., zakres działań, które można wykonać w perspektywie krótkofalowej, średnio, i długofalowej).
- zaproponować oryginalne rozwiązania pewnych problemów;
- przyczynić się do rozwoju standardów.

d) Dalsze działania w sprawie realizacji zaleceń

Najważniejszym celem monitorowania miejsc odosobnienia, jest zachęcanie władz do poprawy traktowania zatrzymanych i samych warunków panujących w miejscach zatrzymania. Odwiedziny w miejscach zatrzymania i sprawozdawczość są tylko środkami do osiągnięcia tego celu. W związku z powyższym, nadzorowanie realizacji zaleceń jest prawdopodobnie najważniejszym krokiem w procesie całego monitoringu. W chwili, gdy zmiany są już dokonywane, powinny być one przyjmowane pozytywnie. Jeśli nie podjęte zostaną żadne środki, to mechanizm powinien skupić się na wyszukiwaniu innych sposobów wywarcia nacisku na podmiotach odpowiedzialnych za realizację.

2. Ustanawianie programu MONITORINGU

2.1 Przygotowanie programu wizyt

Program wizyty powinny zawierać następujące elementy:

- wykaz miejsc zatrzymania osób pozbawionych wolności, z podziałem na kategorie, które pozostają w kręgu zainteresowania krajowego organu wizytującego;
- wyraźne stwierdzenie, czy wizyty powinny być zapowiadane odpowiednio wcześniej, czy też nie;
- kolejność, w jakiej miejsca będą kontrolowane; wraz z podaniem przewidywanej długości każdej wizyty;
- częstotliwość wizyt będzie się powtarzać.

2.2 Wybór miejsc

W zależności od sytuacji, jednostka może zdecydować się na wizytację wszystkich miejsc z listy, lub wybrać tylko określoną ich liczbę.

W takim przypadku mogą być stosowane różne kryteria - samodzielnie lub w połączeniu z listą priorytetów i wyborem miejsc do wizytacji. Ryzyko, potencjalne lub faktyczne, na które narażone są osoby pozbawione wolności:

- miejsca odosobnienia, w których osoby te są przesłuchiwane;
- szczególnie narażeni więźniowie, tacy jak kobiety, młodociani przestępcy, grupy cudzoziemców, mniejszości;

- miejsca odosobnienia zlokalizowane w regionach wysokiego ryzyka, miastach lub powiatach;

Dostępne informacje: liczba skarg (brak skarg może być w równym stopniu oznaką problemu), liczba osób zatrzymanych, pojemność miejsca zatrzymania i poziom krytyczny wypełnienia; informacje gromadzone z innych dostępnych źródeł, takich jak pozostałe krajowe, lub międzynarodowe organy wizytujące.

Wybór przykładowy:

- Miejsca uważane za najbardziej reprezentatywne , najdokładniej odzwierciedlają sytuację w kraju;
- Miejsca rzadko odwiedzane (przeważnie są to placówki najbardziej oddalone od ośrodków miejskich);
- Selekcja krzyżowa obejmująca różne kategorie osób i miejsc przetrzymywania

2.3 Długość wizyty

Wizyty te powinny trwać tak długo, jak potrzeba, aby profesjonalnie wywiązać się z zadania. Powinny one być wystarczająco długie, aby umożliwić członkom zespołu wizytującego rozmowy z kierownictwem placówki, przedstawicielem podwładnych oraz reprezentatywną próbą osadzonych, a co równie ważne – aby ocenić warunki bytowe w zakładzie i wyposażenie cel.

Przy określaniu długości (czasu trwania) wizytacji należy jednak uwzględnić fakt, że wizyty mogą zakłócić lub utrudniać pracę pracownika odpowiedzialnego za osoby pozbawione wolności. Kwestią niezwykle ważną zatem jest zachowanie równowagi pomiędzy potrzebą skutecznego nadzoru i ograniczeniami zazwyczaj występującymi w takich miejscach.

Czas zwiedzania można oszacować na podstawie następujących czynników:

- liczebność zespołu wizytującego;
- stan wiedzy na temat wybranego do wizytacji ośrodka i warunków w nim panujących
 - Czy mechanizm już odwiedził to miejsce?
 - Czy otrzymał informacje od osób trzecich, które pomogą mu oszacować czas potrzebny na wizytę?
- wielkość jednostki zatrzymania, a także liczba osób, w niej osadzonych;
- rodzaj miejsca zatrzymania;
 - Zastosowane systemy bezpieczeństwa (im wyższy poziom bezpieczeństwa, tym dłużej może trwać wizyta w areszcie);
 - Czy w tym samym miejscu osadzone są ze sobą różne kategorie osób pozbawionych wolności, odbywające karę za różne przestępstwa? Może to oznaczać, że potrzeba będzie więcej czasu na zbadanie poszczególnych warunków przetrzymywania;
- stan personalny lub warunki instytucjonalne;
- języki używane przez więźniów i potrzeba ewentualnego tłumaczenia;
- prace niezbędne do opracowania danych, które należy wykonać jak najszybciej po zakończeniu wizyty;
- czas podróży pomiędzy różnymi miejscami odosobnienia

2.4 Częstotliwość wizyt

Doświadczenie pokazuje, że wizyty będą bardziej skuteczne pod względem zapobiegania torturom lub złemu traktowaniu, a także promowaniu trwałej, zrównoważonej poprawy warunków bytowych, jeśli będą odbywać się regularnie. Zatem decyzja o tym, jak często wybrane miejsce trzeba będzie odwiedzić zależy od kilku czynników.

Częstotliwość wizyt powinna być ustalona stosownie do:

- rodzaju miejsca zatrzymania;
- jednostki posiadające miejsca tymczasowego odosobnienia, jak np. komisariaty Policji, powinny zasadniczo być odwiedzane częściej niż zakładach karnych, ponieważ:
 - Są to miejsca, w których toczą się przesłuchania;
 - Kontakty zatrzymanych ze światem zewnętrznym są ograniczone;
 - istnieje duża fluktuacja osób zatrzymanych;
- ryzyka - znanego lub potencjalnego – na jakie narażone są osoby pozbawione wolności i problemów związanych z poczuciem bezpieczeństwa;
- zrównoważenia potrzeb podmiotu wizytującego, wynikających z charakteru danej wizyty, z potrzebami personelu i kierownictwa placówki w zakresie zapewnienia warunków niezbędnych do wykonywania ich pracy. Zbyt często powtarzające się rutynowe wizyty mogą, w dłuższej perspektywie, mieć negatywny wpływ i okazać się bezproduktywne, jeśli zakłócają pracę pracowników bez uzasadnionej przyczyny.

Częstotliwość wizyt w dużym stopniu zależy od wagi problemów związanych z zapewnieniem bezpieczeństwa osobom osadzonym. W przypadku, gdy podmiot wizytujący wyraża obawy, że wobec osoby zatrzymanej, która zgodziła się rozmawiać, zostaną wyciągnięte jakieś konsekwencje – kwestią absolutnie konieczną jest odbycie wizyty kontrolnej w możliwie jak najszybszym czasie i spotkanie się z tymi samymi osobami, co poprzednio celem wyjaśnienia zaistniałych problemów.

2.5 Zespół wizytujący

2.5.1 Skład

Monitorowanie warunków przetrzymywania wymaga posiadania określonych umiejętności zawodowych, w szczególności w dziedzinie prawa i zdrowia publicznego. Rozwiązaniem optymalnym jest sytuacja, w której w skład zespołu wizytującego wchodzi co najmniej jedna osoba z wykształceniem prawniczym i jeden lekarz – to jest szczególnie ważne, gdy mamy do czynienia z torturowaniem i dręczeniem osób osadzonych. Ułatwia to również kontakty z personelem medycznym w miejscu wizytacji, ponieważ osoby te mogą dzielić się doświadczeniem z poszanowaniem tajemnicy lekarskiej.

Przedstawiciele innych zawodów mogą być bardzo przydatne - np. edukatorzy, psychologowie i inżynierowie.

Oprócz umiejętności zawodowych, niezbędne są również cechy osobowościowe, a w szczególności możliwość interakcji z ludźmi z poszanowaniem ich praw oraz elementarnego poczucia ludzkiej godności.

Doświadczenie pokazuje, że bardzo dobre wyniki osiągają zespoły, w których jest równowaga między **kobietami a mężczyznami**. W większości kultur, mężczyźni i kobiety mają odmienne możliwości nawiązania stosunków opartych na zaufaniu z więźniami i personelem w miejscu odosobnienia. W zależności od konkretnej sprawy i skali problemu, osadzeni mogą zdecydować się rozmowę z mężczyzną lub kobietą. W sferach zdominowanych kulturowo przez mężczyzn, zatrzymany może czuć się swobodniej i odczuwać mniejszy lęk przed utratą twarzy przed kobietą, niż gdyby rozmawiał z mężczyzną.

Zespół zrównoważony pod kątem płci będzie zatem miał większą szansę na uzyskanie i opisanie pełnego obrazu warunków zatrzymania.

W miejscach zatrzymań, gdzie przetrzymywane są osoby pochodzące z różnych grup **etnicznych i regionalnych**, niezwykle korzystne dla danego zespołu okaże się posiadanie w swoim składzie przedstawicieli tych grup i regionów. Znajomość języków jest kolejną kwestią, którą należy wziąć pod uwagę.

2.5.2 Liczebność zespołu

Wielkość zespołu wizytującego zależy od wielu czynników, na przykład:

- celu wizyty;
- jak wiele już wiadomo na temat miejsca i występujących tam problemów
- wielkości zakładu i liczby osób, które tam przebywają;
- wszelkich ograniczeń ustanowionych przez kierownictwo danej jednostki.

Idealna liczebność zespołu wizytującego może być określona jako od 2 do 8 osób.

2.5.3 Szkolenia

Monitoring miejsc zatrzymania jest trudnym i delikatnym zadaniem. Jest zatem kwestią szczególnie istotną, aby członkom mechanizmu wizytującego zapewnić odpowiednie szkolenia, zarówno o charakterze teoretycznym, jak i praktycznym. Szkolenia powinny odbywać się na przestrzeni całej kadencji.

Szkolenie teoretyczne powinno zawierać co najmniej następujące elementy:

- podstawowe zasady kontroli i monitoringu, w szczególności dotyczące poufności informacji i tego, aby zawsze mieć na względzie bezpieczeństwo osób zatrzymanych;
- ramy prawne, w szczególności odpowiednie standardy międzynarodowe, a także zbiór krajowych przepisów ustawowych i wykonawczych;
- kluczowe kwestie i problemy związane z pozbawieniem wolności.

Szkolenie praktyczne powinno zawierać co najmniej następujące elementy:

- metodologia wizyty;
- wskazówki, jak prowadzić prywatne rozmowy z osobami pozbawionymi wolności;
- zachowanie podczas spotkań z kierownictwem jednostki, personelem i zatrzymanymi;
- podstawowe zasady bezpieczeństwa podczas wizyty;
- sprawozdanie na piśmie;
- mechanizmy współpracy i komunikacji w obrębie własnego mechanizmu.

3. PRZYGOTOWANIA DO WIZYTY

3.1 Prace przygotowawcze

Aby odwiedziny w miejscu zatrzymania przebiegały w jak najlepszych warunkach, cała wizyta musi być dobrze przygotowana. Mechanizm odwiedzający musi przewidzieć czas niezbędny na:

Omówienie dostępnych informacji na temat miejsca, które zamierza odwiedzić:

- przedstawienie i przeanalizowanie informacji uzyskanych podczas wcześniejszych wizyt lub z innych źródeł (od innych organów wizytujących, organizacji pozarządowych, mediów, wydane więźniów, rodziny więźniów, adwokatów, stowarzyszenia charytatywne, wolontariuszy pracujących w miejscach zatrzymań, itp.);
- organy bezpośrednio odpowiedzialne i wyższe władze;
- pojemność placówki, liczba i status osadzonych;
- znanych lub domniemanych problemów.

Na podstawie tych informacji można sporządzić listę problemów.

Określenie szczegółowych celów wizyty:

- ogólna ocena warunków przetrzymywania;
- wizyta kontrolna, w celu sprawdzenia poszczególnych aspektów odosobnienia w odniesieniu do indywidualnych przypadków lub realizacji zaleceń;
- inne.

Organizowanie pracy zespołu wizytującego:

- przygotowanie kwestionariusza lub listy kontrolnej¹⁴ dotyczących warunków osadzenia, jako środek gwarantujący ujednoliconą metodę gromadzenia danych i zbierania informacji;
- określenie jednej osoby na czele zespołu i jest odpowiedzialny za koordynację kontroli;
- zapewnienie, że wszyscy członkowie zespołu mają takie same informacje na temat miejsca, które zamierzają odwiedzić, celów i formy kontroli;
- podział zadań pomiędzy poszczególnych członków zespołu w zależności od ich umiejętności, wielkości i charakteru miejsca, które ma być wizytowane oraz przewidywanego okresu pobytu.

Planowanie wszelkich niezbędnych wcześniejsze kontakty, które należy wprowadzić z miejsca zatrzymania:

- Powiadomienie o terminie wizyty zespołu monitorującego; oczywiście zespoły powinny mieć możliwość przeprowadzania niezapowiedzianych wizyt, ale w określonych przypadkach mogą one podjąć decyzję ze względów praktycznych (np. odległość, wielkość miejsca) do ogłoszenia danej wizyty;

- przedstawienie uzasadnionego wniosku o zezwolenie na wnoszenie materiałów (np. kamery, urządzenia do rejestracji) który jest zazwyczaj zabronione.

Planowanie wszelkich kontaktów, które mają mieć miejsce poza terenem placówki, z przedstawicielami:

- władz politycznych i administracyjnych;
- organów sądowych;
- zespołów pracowników społecznych i wolontariuszy pracujących na terenie aresztu, na

przykład z branży medycznej, opieki społecznej, edukacji;

- innych graczy pracy z miejsca zatrzymania;
- innych instytucji.

3.2 Ustalenie celów wizyty

Zespoły wizytujące ani nie powinny, ani nawet nie są w stanie badać wszystkich aspektów zatrzymania systematycznie podczas każdej wizyty (chyba że mają do dyspozycji okres kilku lat). Analizy powinny być dokonywane na podstawie informacji zebranych w ramach przygotowań do wizyty, w szczególności należy uwzględnić

¹⁴ Załącznik 1, Zobacz przykład takiej listy kontrolnej.

priorytety określone przez więźniów, byłych więźniów i pochodzące z innych wiarygodnych źródeł, aby lepiej określić cele i priorytety wizyty.

Jeżeli w danym miejscu jest planowanych kilka wizyt, program zwiedzania może obejmować inne cele przy każdej wizycie:

Podczas pierwszych wizyt, na przykład, można by skoncentrować się na stanie infrastruktury materiałowej: budynków, cel, miejsc wspólnego użytkowania. Po ustaleniu tych kwestii, proponuje się, aby odwiedzający zwrócili baczniejszą uwagę na następujące aspekty:

- systemów skarg w miejscach odosobnienia;
- zarządzanie kary dyscyplinarnej;
- kontakty ze światem zewnętrznym;
- dostęp opieki medycznej;
- relacje pomiędzy pracownikami / Kierownictwem i osadzonymi.

Rozdział IV niniejszej instrukcji zawiera informacje na temat różnych aspektów związanych z zatrzymaniem i wskazówki dla odwiedzających odnośnie do tego, na co należy zwrócić uwagę podczas wizyty. Ogólny przegląd ponad istotnych kwestii znajduje się w wykazie w Załączniku 1.

4. PRZEBIEG SAMEJ WIZYTY

4.1 Wstępne rozmowy z Kierownikiem placówki (zakładu karnego)

Pierwsza wizyta w miejscu przetrzymywania powinna rozpocząć się od rozmowy pomiędzy członkami zespołu wizytującego i osobą odpowiedzialną za placówkę lub zastępcą. Celem tej rozmowy, która jest pierwszym krokiem do ustanowienia dialogu z władzami, jest:

- przedstawienie mechanizmu wizyty i członków zespołu wizytującego;
- wyjaśnienie znaczenia i celu wizyty;
- wyjaśnienie metod pracy, w szczególności podkreślenie absolutnej konieczności tego, aby móc porozmawiać na osobności z osobami pozbawionymi wolności oraz, jeśli to

możliwe, pracownikami opiekującymi się nimi;

- wyjaśnienie procedury dalszego wykorzystania zebranych informacji;
- zapewnienie osoby odpowiedzialnej za miejsce, co do powagi zachowania się członków zespołu w trakcie wizyty (zwłaszcza poszanowanie zasad i przepisów bezpieczeństwa);
- wyjaśnienie poszczególnych etapów wizyty i jak długo to będzie trwało;
- uzyskanie informacji o miejscu zatrzymania, w tym czy istnieją jakieś grupy więźniów o specjalnych potrzebach (np. grupy niesłyszących więźniów, więźniowie z innymi formami upośledzenia/ niepełnosprawności) oraz czy zaobserwowano przypadki jakichkolwiek znaczących zmian lub zdarzeń (w szczególności aktów przemocy, przypadków zgonów lub innych sytuacji kryzysowych), które nastąpiły w zakładzie od ostatniej wizyty;
- uzyskanie opinii osoby odpowiedzialnej w zakresie:
 - Warunków przetrzymywania i osób odpowiedzialnych za powierzonych więźniów,
 - Wszelkich problematycznych aspektów tych warunków i ich przyczyn,
 - Własnej propozycji ulepszeń;
- ustalenie spotkania w celu przedyskutowania obserwacji z wizyty.

Jeśli Mechanizm odwiedzający po przeprowadzeniu kilku wizyt w tym samym miejscu nie napotyka żadnych poważnych trudności lub nie odnotowuje żadnych szczególnych problemów dotyczących warunków przetrzymywania, rozmowa wstępna na początku wizyty może z czasem ograniczyć się do aspektów formalnych i proceduralnych.

4.2 Konsultacje w zakresie rejestrów skazanych i innych dokumentów

Na potrzeby tego rozdziału, rejestry skazanych są rozumiane wyłącznie jako źródło informacji na temat konkretnych osób pozbawionych wolności i ich warunków bytowo-socjalnych. Omówienie kwestii rejestrów na początku wizyty może być przydatne, szczególnie jeśli wizyta ma potrwać kilka dni. Informacje uzyskane z rejestrów mogą następnie, w razie potrzeby, zostać sprawdzone i zweryfikowane podczas samej wizyty.

W zależności od rodzaju miejsca zatrzymania, może istnieć wiele różnych rejestrów. Rejestry najistotniejsze dla niniejszego dokumentu można podzielić na trzy kategorie:

Rejestry dotyczące osób pozbawionych wolności:

- według kategorii zatrzymanego;
- księgi wejścia i wyjścia;
- rejestr środków dyscyplinarnych;
- karty medyczne (historie choroby)¹⁵;
- inne.

Rejestry dostaw materiałów dla osób pozbawionych wolności dotyczące:

- żywności, higieny, odzieży, pościeli, etc;
- leków i materiałów opatrunkowych;
- edukacji, sportu, rekreacji i sprzętu sportowego;
- innych.

Rejestry zdarzeń z życia codziennego aresztu:

- przypadki użycia siły fizycznej lub broni palnej;
- rejestry dotyczące regulaminu: posiłki, praca, ćwiczenia, zajęcia edukacyjne, itp.;
- rejestr zdarzeń.

Te trzy ostatnie rejestry mogą być szczególnie ważne w przypadku rekonstrukcji okoliczności zdarzeń podczas których dochodziło do zachowań upokarzających i agresywnych w stosunku do więźniów.

Członkowie zespołów mogą również wnioskować o wgląd do innych dokumentów, które są ważne dla lepszego zrozumienia funkcjonowania danej placówki:

- zbiory przepisów wewnętrznych,
- lista pracowników
- harmonogram pracy personelu.

¹⁵ Ze względu na zasadę tajemnicy lekarskiej, kontrola personalnej dokumentacji medycznej może być dokonana jedynie przez członka zespołu wizytującego, który jest dyplomowanym lekarzem

4.3 Wizyta na terenie zakładu karnego

Podczas pierwszej wizyty w miejscu zatrzymania, szczególnie ważne jest, aby skontrolować wszystkie pomieszczenia używane przez osoby zatrzymane i przeznaczone dla tych osób.

Krótkie zwiedzanie ogólne terenu i wewnątrz całego obiektu należy przeprowadzić z udziałem wszystkich członków zespołu wizytującego oraz osobą odpowiedzialną za miejsce zatrzymania lub osobą, która będzie w stanie udzielić przydatnych informacji o układzie pomieszczeń i funkcjonowaniu usług. Po zakończeniu takiej „wycieczki”, lub wraz z upływem kolejnych wizyt, zespół może podzielić się na mniejsze grupy, każda z własnym zakresem kompetencji.

Dzięki kontroli pomieszczeń, członkowie zespołu mogą:

- dokonać wizualizacji pomieszczeń i ich układu. Znaczenia tej kwestii nie można przecenić. Architektura tego miejsca zatrzymania i fizyczne bezpieczeństwo zatrzymanych (ogrodzenia, ściany działowe, itp.) mają oczywisty bezpośredni wpływ na codzienne życie więźniów;
- zlokalizować kwatery – miejsca przebywania więźniów (cele, sypialnie, podwórza, refektarz, pomieszczenia do nauki i rekreacyjne, sale sportowe i boiska, warsztaty, pomieszczenia widzeń, itp.), jak również obiekty i urządzenia przewidziane dla nich (kuchnia, zlewozmywaki, izba chorych, instalacje sanitarne, pralnia, itp.);
- zanotować pierwsze spostrzeżenia dotyczące atmosfery i nastroju panujących w tym miejscu.

Podczas, gdy zespół powinien dokonać oglądu wszystkich pomieszczeń ważnych dla celów wizytacji, należy przyjąć, że niektóre obiekty powinny mieć absolutny priorytet, gdyż to właśnie one szczególnie służą jako wiarygodny miernik poziomu stanu przestrzegania godności osób zatrzymanych. Są to:

- miejsca, w którym więźniowie są przyjmowani i "przetwarzani" w dniu przyjęcia do zakładu;
- pomieszczenia izolatek i celi dyscyplinarnych;

- instalacje sanitarne;
- cele i sale sypialne

Zespół wizytujący może również zwrócić się do więźniów o wskazanie według nich najgorszego miejsca i następnie złożyć tam wizytę. Zespół wizytujący powinien mieć świadomość, że niektóre cele lub obszary mogą być przed nim ukryte. Zespół powinien skonfrontować posiadane przez siebie informacje podczas prywatnych rozmów z zatrzymanymi. Warto również zasięgnąć opinii byłych więźniów lub wizytatorów. Należy również zwiedzać pomieszczenia dla pracowników zakładu, chyba że są one wyłączone z przebiegu wizyty.

4.4 Wywiady z osobami pozbawionymi wolności

4.4.1 Uwagi ogólne

Rozmowy z osobami pozbawionymi wolności stanowią **podstawę procesu dokumentowania warunków przetrzymywania**. Jest to zadanie bardzo wrażliwe i wymagające delikatnego podejścia.

Na początku każdego spotkania z osadzonymi, czy w grupie czy też prywatnie, członkowie zespołu wizytującego powinni starać się zdobyć **zaufanie** zatrzymanych, przedstawić się i opisać mechanizm ich odwiedzin. Powinni jasno wytłumaczyć, dlaczego tam są, co mogą zrobić, a czego im nie wolno, powinni podkreślić również w pełni poufny charakter rozmów.

Wykres lub kwestionariusz do rozmów w grupach i na osobności jest bardzo przydatnym narzędziem zapewniającym, że pod uwagę zostaną wzięte wszystkie ważne i strategiczne elementy wizyty (patrz lista kontrolna w załączniku 1). Jednakże wizytatorzy powinni również poświęcić zatrzymanym wystarczająco dużo czasu w rozmowie, umożliwiając im swobodne zachowanie się i spontaniczne wyrażanie swoich myśli. Jeżeli rozmowa przebiega w sposób zbyt monotony i jednostronny, statyczny, istnieje realne ryzyko, że kwestionariusz będzie niczym więcej, jak tylko kolejną próbą odtwarzania niektórych wzorów przesłuchania. Oczywiście powinno się tego unikać za wszelką cenę. Dla wizytatorów niezwykle ważne jest, aby mieli możliwość wypowiedzenia się w sposób jasny, prosty i zrozumiały. Uwagi lub pytania nie powinny być formułowane w sposób, który może ograniczyć lub zmienić, reakcję osoby pytanej. Odwiedzający powinni stosować pytania otwarte, a nie dawać tylko wybór zamknięty. W zależności od języków używanych przez zatrzymanego, konieczna może okazać się dla zespołu wizytującego obecność **tłumacza**. Członkowie zespołu wizytującego powinni ostrzec tłumaczy przed ryzykiem wciągnięcia w rozmowę i powinni unikać zatrudniania w charakterze tłumacza osoby z wewnątrz, jednego z zatrzymanych lub członków rodziny i korzystać z usług profesjonalnych tłumaczy, chyba, że będzie to absolutnie niemożliwe. Tłumacz powinien pamiętać o obowiązku zachowania poufności. Udostępnienie słownika lub glosariusza wyrazów specjalistycznych przed rozpoczęciem rozmowy znacznie ułatwi przebieg całej wizyty i zapewni wysoką jakość tłumaczenia. W kontekście rozmów indywidualnych szczególnie ważną kwestią jest **pleć** wizytatorów. W przypadku oskarżenia o gwałt, wykorzystywanie seksualne i inne formy przemocy, ofiary, mężczyźni lub kobiety, mogą chcieć wybrać pleć swojego rozmówcy (patrz rozdział IV zakazu stosowania tortur i złego traktowania). W większości przypadków, wizytatorzy będą musieli z góry określić liczbę osób, z

którymi będą prowadzić rozmowy. Osoby wybrane powinny jednak w możliwie najszerszy i najpełniejszy sposób odzwierciedlać różnicowanie osobowościowe wszystkich osadzonych. **Goście powinni pamiętać, żeby rozmawiać nie tylko z osobami, które same wyrażą chęć nawiązania kontaktu, lub zostaną wytypowane przez kierownictwo zakładu.** Nieformalne rozmowy z zatrzymanymi i pracownikami powinny być postrzegane jako istotny element budowy zaufania i gromadzenia informacji.

4.4.2 Rozmowa w grupie

Prowadzenie rozmów w grupie pozwala zespołowi wizytującemu utrzymanie kontaktu z większą liczbą więźniów, ale często wyklucza możliwość omówienia lub poruszenia najbardziej wrażliwych kwestii. Rozmowy grupowe są przydatne do określenia wspólnych problemów, wskazania nieformalnych liderów, poznania specyfiki danego miejsca i wytypowania osób, z którymi należy porozmawiać na osobności. Dyskusja podczas kolejnych wizyt powinna być bardziej ukierunkowana, w celu uzyskania niezbędnych informacji w zakresie wytypowanych wcześniej punktów zapalnych. Tam, gdzie pojawiają się informacje sprzeczne lub wątpliwości, mogą one być powtórnie zweryfikowane podczas prywatnych rozmów, przez własne obserwacje empiryczne, oraz konsultację z innymi źródłami.

4.4.3 Rozmowy prywatne

Celem rozmowy na osobności, czyli rozmowy prywatnej, jest przede wszystkim spotkanie z osobą, która znajduje się w nienormalnej sytuacji (funkcjonuje poza normami obowiązującymi społeczeństwo na zewnątrz), czyli w stanie pozbawienia wolności. Ten oczywisty fakt jest często pomijany w panujących powszechnie poglądach i uproszczeniach, w nastawieniu zarówno urzędników, jak i instytucji zewnętrznych. Wybór miejsca na rozmowy ma kluczowe znaczenie, ponieważ będzie ono wpływać na zachowanie osoby pozbawionej wolności. Należy unikać wyboru miejsca, które mogłoby w zrównywać wizytatora z pracownikami w oczach zatrzymanego (np. pomieszczenia administracyjne). Zespół nie powinien czuć się zobowiązany do prowadzenia przesłuchania w miejscu przygotowywanym przez władze jednostki. Wizytatorzy powinni starać się zidentyfikować miejsca, które wydają się być najbardziej zabezpieczone przed podsłuchem. Pod uwagę należy wziąć również opinię osoby, z którą ma się odbyć rozmowa.

W komisariatach policji wybór lokalizacji może być bardziej ograniczony. Rozmowy prywatne powinny zawsze odbywać się poza zasięgiem słyszalności dla pracowników jednostki, ale nie zawsze jest możliwe, by przeprowadzać je poza zasięgiem wzroku osób trzecich. Tutaj wizytatorzy powinni zaufać swemu doświadczeniu.

Uwagi dotyczące bezpieczeństwa

Ograniczenia proponowane przez pracowników ze względu na osobiste bezpieczeństwo odwiedzających należy rozważyć dokładnie, lecz ich uwzględnienie lub zignorowanie leży ostatecznie w gestii zespołu wizytującego. Mechanizm ten powinien uzgodnić warunki wizyty z góry.

Przeprowadzenie wywiadu

W rozmowie może uczestniczyć jeden lub dwóch wizytatorów, jedna osoba rozmawia – a druga notuje. Choć może wydawać się to za dużo, jak na jednego zatrzymanego, to dzięki takiemu rozwiązaniu osoba prowadząca rozmowę może bardziej się skupić na uczuciach i emocjach rozmówcy; kwestia ta musi zostać jednak wcześniej ustalona z zatrzymanym.

Ważne jest, aby zdobyć zaufanie zatrzymanego. Na początku rozmowy, wizytatorzy powinni przedstawić się, wyjaśnić przyczyn ich obecności, powiedzieć, co mogą, a czego nie mogą zrobić i podkreślić poufny charakter rozmowy. Wizytatorzy powinni wykazywać się dużą cierpliwością. Rozmowy prywatne muszą być zarządzane w taki sposób, aby uzyskać niezbędne informacje, uszanować potrzeby zatrzymanego i dobrze wykorzystać dostępny czas. Ważne jest **zachowanie zdrowej równowagi pomiędzy:**

- pragnieniem wizytatora zebrania informacji niezbędnych do oceny warunków przetrzymywania więźniów i potrzebą więźnia wyrażania własnych obaw i przemyśleń. Za wszelką cenę należy unikać wszelkich relacji przypominających przesłuchanie.
- postawą empatii wobec osoby i emocjonalnym dystansie potrzebnym do profesjonalnego przebiegu rozmowy. Punkt równowagi będzie również zależał od stanu emocjonalnego osoby pozbawionej wolności;
- podziałem czasu między potrzebą komunikowania się zatrzymanego i chęcią uzyskania informacji wizytatora, w zależności od czasu przeznaczonego na rozmowę.

Rozmowa z osobą zgłaszającą przypadki tortur jest bardzo delikatnym procesem. Przesłuchanie tej osoby w areszcie wymaga szczególnej uwagi. Istnieje w tym zakresie świetna i przydatna literatura fachowa, do której członkowie mechanizmu mogą odnieść i które mogą być używane do szkolenia:

- Giffard, Camille, *The Torture Reporting Handbook - How to document and respond to allegations of torture within the international system for the protection of human rights*, Human Rights Centre, University of Essex, Wielka Brytania, 2000, Część II - Dokumentacja zarzutów, pp. 29-51;
- Biuro Wysokiego Komisarza ds. Praw Człowieka Narodów Zjednoczonych, *Professional Training Series no. 8, The Istanbul Protocol, Manual on the Effective investigation and Documentation of Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment*, Nowy Jork, Genewa, 2001 r., Rozdział IV - rozważania ogólne dla wizytatorów i osób prowadzących wywiady. W załączniku nr 5 umieściliśmy przydatne adresy, pod którymi można uzyskać dostęp do tych publikacji i dowiedzieć się, w jakich językach są dostępne .

4.4.4 Rozmowy z pracownikami nadzorującymi osoby pozbawione wolności

Pracowników można zazwyczaj podzielić na dwie kategorie: odpowiedzialnych wyłącznie za obserwację(kontrolę) i tych odpowiedzialnych za dostarczanie usług dla osób zatrzymanych - spożywczych, medycznych lub socjalnych, edukacji, pracy, itp. Rozmowy z tymi ostatnimi odbywają się w ramach badania warunków przetrzymywania. Rozmowy z personelem nadzoru są często trudne do przeprowadzenia z powodów związanych ze strukturą organizacyjną i charakterem wykonywanej przez nich pracy. Pracownicy nadzorujący (strażnicy) są jednak ważnym elementem codziennego życia

osób pozbawionych wolności, a zatem ważne jest organizowanie rozmów z nimi, w których mogą opowiedzieć o swej pracy, zadaniach, odpowiadać na pytania i mieć pewność, że ktoś we słucha ich punktu widzenia. Będzie to stanowić dobrą podstawę do dalszych prac w ramach mechanizmu.

4.5 Rozmowa końcowa z kierownikiem/dyrektorem zakładu

Ważne jest, by formalnie zakończyć wizytę rozmową z kierownikiem danej instytucji. Ta ostatnie rozmowa musi być przygotowana odpowiednio wcześniej, a cały zespół musi spełniać spotkać się z wyprzedzeniem w celu wymiany informacji i wskazania, jakie główne uwagi należy przekazać na ręce dyrektora placówki. Ważne jest ustanowienie konstruktywnego dialogu z osobami odpowiedzialnymi za kontrolowane miejsca, należy upewnić się, że są one niezwłocznie informowane o wynikach wizyty. W przypadkach, gdy odnotowano poważne nadużycia, mechanizm wizyty powinien zgłosić takie przypadki bezpośrednio wyższej instancji w hierarchii tak, aby nie ponosić ryzyka odwetu na tych, którzy przekazali informacje. Ta strategia powinna być używana wyłącznie w poważnych przypadkach, aby uniknąć niepotrzebnego pogorszenia stosunków roboczych z personelem placówki. Gdy współpraca nie napotyka na szczególne problemy w trakcie wizyt, ostateczna rozmowa z dyrektorem może mieć charakter bardziej formalny lub grzecznościowy.

5. KONTROLA PO WIZYTACJI

Wizyta nie jest celem samym w sobie: To tylko początek procesu zmierzającego do poprawy traktowania oraz warunków przetrzymywania osób pozbawionych wolności. Wizyty te powinny być następnie podsumowywane w raportach, które będą kierowane do organów zarządzających jednostkami, a znajdą się w nich także zalecenia dotyczące poprawy sytuacji. Realizacja tych zaleceń powinna być ściśle monitorowana.

5.1 Kontrola wewnętrzna

Mechanizm wizytacyjny powinien być w stanie zidentyfikować punkty odniesienia i wskaźniki, które umożliwiają śledzenie zmian w czasie warunków przetrzymywania w miejscach, które są regularnie kontrolowane podczas wizyt. Oznacza to, że informacje zebrane przez zespoły wizytatorów powinny być analizowane, organizowane i grupowane w taki sposób, aby można było je wykorzystywać w sposób możliwie najefektywniejszy, zawsze wtedy, gdy są potrzebne. Informacja, które nie zostanie ani przeanalizowana, ani logicznie zarchiwizowana, jest informacją straconą. Zaleca się, aby zespół wizytujący sporządzał **wewnętrzne notatki** z przebiegu wizyty, na podstawie standardowego formatu (patrz załącznik 2). Niniejsze uwagi stanowią pisemny ślad wizyty i przyczyniają się do instytucjonalnej pamięci podmiotu wizytującego. Są one niezbędne w przygotowaniu następnej wizyty.

Te notatki wewnętrzne mogą obejmować:

- Informacje ogólne o miejscu i o charakterze wizyty;
- Dane dotyczące działalności gospodarczej;
- Najważniejsze informacje uzyskane w trakcie wizyty: stwierdzone główne problemy,

wytyczne do podjęcia działań, kwestie do sprawdzenia podczas następnej wizyty.

Mechanizm może również sprawdzić i uzupełnić brakujące informacje uzyskane w trakcie wizyt w ramach konsultacji z :

- wyższymi władzami;
- podmiotami państwowymi innymi niż właściwe dla miejsca zatrzymania (np. Ministerstwo Zdrowia);
- innymi podmiotami, takimi jak prawnicy lub organizacje społeczne pracujące w miejscu zatrzymania lub współpracujące z nim;
- sprawozdaniami innych mechanizmów kontroli;
- rodzinami osób pozbawionych wolności i zwolnionych zatrzymanych;
- przeniesionymi więźniami odwiedzanymi w innych miejscach odosobnienia.

5.2 Przygotowywanie sprawozdań z monitorowania warunków przetrzymywania

Raporty są prawdopodobnie najważniejszym z narzędzi, którymi dysponuje organ wizyty w celu ochrony zatrzymanych i poprawy ich sytuacji. Akty prawne lub porozumienia, które stanowią podstawę do działania mechanizmów, zwykle mówią wyraźnie o prawie jednostki do przygotowywania takich sprawozdań i zaleceń oraz podkreślają obowiązek władz danej placówki do uznania ich i podjęcia dialogu. Organ wizytujący może podjąć decyzję o sporządzeniu sprawozdania po każdej wizycie lub ogólnego sprawozdania na podstawie szeregu wizyt. Może również zdecydować się na przedstawienie tylko jednego globalnego raportu rocznego.

5.2.1 Sporządzanie sprawozdań / raportów z wizyty

Mechanizm wizytujący powinien regularnie informować władze miejsc odosobnienia o wynikach każdej wizyty odbytej w danej placówce. Sprawozdania takie mogą być stosunkowo krótkie i powinny być wysłane wkrótce po zakończeniu wizyty. Powinny one być kierowane bezpośrednio do władz odpowiedzialnych za odwiedzane miejsce, ponieważ to władze danej placówki mają obowiązek znaleźć rozwiązanie i wprowadzić zalecenia w życie. To wzmacnia dialog z władzami poprzez formalne, pisemne informacje zwrotne. Mechanizm wizyty może przyjąć założenie, że nie każda odbyta wizyta musi stać się przedmiotem natychmiastowego pisemnego sprawozdania przekazywanego władzom. Sprawozdanie zostanie przesłane do odpowiednich do władz w każdym przypadku, w zależności od oceny stwierdzonych problemów.

Sprawozdanie z wizytacji powinno zawierać pewne ogólne informacje:

- skład zespołu wizytującego oraz data i godzina wizyty;
- Szczegółowe cele wizyty;
- w jaki sposób informacje zostały zebrane i sprawdzone.

Przedstawienie warunków przetrzymywania:

Raport powinien jasno przedstawić zasadnicze obawy w oparciu o listę następujących zagadnień wymienionych w rozdziale IV:

- Leczenie
- Środki ochrony
- Warunki materialne

- System i działania
- Usługi medyczne
- Personel

Nie jest konieczne sporządzanie bardzo szczegółowych informacji w zakresie wszystkich odpowiednich aspektów warunków przetrzymywania, choć zaleca się, aby wspomnieć o pozytywnych aspektach.

Należy ustalić priorytety w obszarach problematycznych:

- nacisk na najpoważniejsze problemy,
- nacisk na główne problemy, które powodują inne problemy;

Przy sporządzaniu informacji na temat tortur, złego traktowania lub każdej sytuacji, której świadkiem nie był wizytator, należy szczególną ostrożność zachować przy doborze słów. W terminologii przyjętej należy wyraźnie rozróżnić, co „jest”, a co „przypuszcza się”, lub „domyśla się”, że „mogło” nastąpić.

Rekomendacje

Ważne jest, aby zalecenia kierowane były do odpowiedniego poziomu w hierarchii władz. W sprawozdaniach z wizyty, zalecenia powinny być kierowane bezpośrednio do urzędników odpowiedzialnych za miejsca zatrzymania, którzy są uprawnieni do wprowadzania zmian i wykonania zaleceń. Jeśli przyczyny leżą poza kompetencjami starszego kierownictwa, problemy należy rozwiązać na innym poziomie i w innym raporcie.

Zalecenia i proponowane środki naprawcze powinny uwzględniać czynnik czasu: należy rozróżnić te, które mogą być stosowane w krótkim okresie, w średnim okresie i długim okresie. Terminy te muszą być realistyczne i wynikać logicznie z prezentacji problemu.

5.2.2 Sporządzanie raportu globalnego

Oprócz lub zamiast sprawozdania z wizyty, organ wizytujący może podjąć decyzję o przygotowaniu raportu analitycznego, sprawozdania rocznego lub obu naraz.

Raport analityczny

Mechanizm odwiedzający może podjąć decyzję o sporządzeniu sprawozdania z serii wizyt w danym okresie. Taka strategia umożliwi mechanizmowi przyjęcie bardziej kompleksowej i analitycznej postawy wobec problemów, które pojawiły się w trakcie monitorowania. Bardziej tematyczne podejście może być wybrane w celu skupienia się na kilku wybranych kwestiach, które zasługują na szczególne omówienie. Analiza kilku wizyt w kilku miejscach pomaga w identyfikacji struktury problemów lub obszarów naruszenia prawa. Dzięki niej można także zidentyfikować całe spektrum przyczyn pierwotnych problemów w miejscach zatrzymań. Możliwe jest również wskazanie innych podmiotów, które będą zmuszone do podjęcia interwencji w celu zajęcia się przyczynami, które mogą mieć charakter zewnętrzny). Raporty analityczne mogą stanowić uzupełnienie raportów z wizyt, na których są w głównej mierze oparte.

Raport roczny

Mechanizm wizytujący może też przygotować roczne sprawozdanie z działalności nadzoru.

Treść raportu rocznego może być skierowana do jednej lub do kilku instytucji

państwowych. Sprawozdania roczne mogą być w postaci opracowania sprawozdania z wizyty i szczegółowo przedstawiać stan faktyczny, stwierdzony w różnych miejscach oraz wskazywać zalecenia na przyszłość. Raporty mogą być bardziej analityczne i podkreślać główne zagadnienia wskazane w ciągu roku. Raporty roczne mogą skupiać się na jednym lub na kilku priorytetowych zagadnieniach i proponować podjęcie stosownych kroków.

W ramach OPCAT, krajowe mechanizmy prewencji są jednoznacznie zobowiązane do przedłożenia raportu rocznego, a Państwa Strony zobowiązane są do publikowania i rozpowszechniania tego dokumentu. To do krajowego mechanizmu należy decyzja, czy raport roczny powinien zawierać jedynie ogólne informacje dotyczące jej działań monitorujących i sprawozdań z wizytacji, czy też powinny być również uwzględnione inne informacje.

5.2.3 Rozpowszechnianie raportów globalnych

Raporty globalne nie powinny być kierowane wyłącznie do władz. Ważne jest, aby zarówno raporty roczne, jak i raporty analityczne były dostępne dla opinii publicznej i innych graczy, którzy mogą korzystać ze swoich wpływów w celu wspierania i monitorowania realizacji zaleceń, jak np. koła parlamentarzystów i organizacje społeczeństwa obywatelskiego. W zależności od strategii komunikacji danego organu kontroli, kopie raportów lub ich streszczenia mogą być również przekazane do mediów. Należy zauważyć, że raporty będą mogły być również przesyłane w przyszłości, z klauzulą poufności lub bez takiego ograniczenia, do Podkomisji, które zostaną ustanowione w ramach OPCAT. Sprawozdania będą również przydatnym źródłem informacji dla innych organów międzynarodowych, w szczególności regionalnych, takich jak CPT, Inter-American Commission on Human Rights and the Special Rapporteur on Prisons and Conditions of Detention in Africa, a także CAT podczas analizowania raportu Krajowego przez Specjalnego Sprawozdawcę ds. Tortur (patrz rozdział II, pkt 4: Koordynacja).

5.3 Kontrola wdrażania zaleceń

Po przekazaniu sprawozdań z wizyty lub raportu globalnego innym podmiotom, ważne jest, aby monitorować reakcje tych podmiotów. Władze mają obowiązek zareagować na raport, więc powinny mieć czas na zajęcie stanowiska w odniesieniu do jakiegokolwiek krytyki lub zaleceń. Władze powinny przedyskutować z mechanizmem odwiedzającym przekazane zalecenia oraz sposoby ich wdrażania. Konkretnie odpowiedzi i ogólne reakcje władz pomogą krajowym organom wizyty w dostosowaniu ich programów wizyty. Podczas kolejnych oficjalnych wizyt wizytatorzy mogą sprawdzić, czy przekazywane im informacje oficjalne odpowiadają faktycznej sytuacji na miejscu i czy zalecone środki lub działania zostały podjęte. W przypadkach, gdy instytucje nie wyrażają chęci do poważnego potraktowania informacji zawartych w sprawozdaniu oraz gotowości do podjęcia wszelkich zalecanych działań, organ wizyty powinien kontynuować swą pracę monitorowania. Należy wziąć pod uwagę inne strategie wywierania presji na władze, kontaktując się na przykład z parlamentarzystami, działaczami społecznymi, informując media i organizacje międzynarodowe.

5.4 Działania kontrolne poza procesem monitorowania

Wizyta w miejscach zatrzymań zespołu wizytującego stawia przed jego członkami wiele różnych problemów i potrzeb. Wizytatorzy są proszeni o różne przysługi, takie jak zapewnienie prawnej lub pomocy humanitarnej, lub nawiązanie kontakt z członkiem rodziny. Ważne jest, aby wizyty omówiono ciała i zajmuje jasne polityki, jak reagować, aby nie wzbudzać fałszywych oczekiwań. Obowiązkiem organu pozbawiającego wolności jest dbać o to, by potrzeby osób znajdujących się pod opieką tegoż organu były zaspokojone. Zasadnicza rola mechanizmu wizytowania będzie zatem najczęściej polegała na sprawdzeniu zakresu w jakim potrzeby te są zaspokajane, wskazaniu problemów i przedstawieniu zaleceń zmierzających do poprawy danej sytuacji.

Jednak niektóre krajowe mechanizmy wizytowania miejsc pozbawienia wolności, w zastawieniu z konkretnymi potrzebami i ograniczeniami w tychże krajach, wykraczają poza sztywne ramy zaleconego monitoringu i sprawozdawczości. Niektóre mechanizmy przewidują podejmowanie działań następczych, będących odpowiedzią na poczynione spostrzeżenia, w formie indywidualnej pomocy prawnej, pomocy humanitarnej oraz kursów szkoleniowych dla personelu i osób pozbawionych wolności.

W niektórych państwach zaangażowanie organów wizytujących w działania następcze przybiera nawet formę nowelizacji krajowej legislacji. W Protokole Fakultatywnym do Konwencji w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania (ang. OPCAT) wyraźnie stwierdzono, że krajowym mechanizmom prewencji należy przyznać uprawnienia do „przedstawiania propozycji i uwag odnośnie do obowiązujących oraz projektowanych przepisów prawnych” (art. 19 lit. c)).

Niektóre krajowe mechanizmy wizytacji, zwłaszcza krajowe instytucje działające na rzecz ochrony praw człowieka, posiadają uprawnienia quasi-sądowe. Nie tylko otrzymują one skargi, ale także rozpatrują je i wnoszą sprawy do sądu. Czasami organy wizytujące mogą nakazać uwolnienie osób pozbawionych wolności i/lub wypłatę odszkodowania tym osobom, których prawa zostały naruszone.

Więcej na ten temat:

Organizacja Narodów Zjednoczonych, Biuro Wysokiego Komisarza ds. Praw Człowieka, *Professional Training Series n° 7, Training Manual on Human Rights Monitoring* [Szkolenie zawodowe, Zeszyt nr 7: Podręcznik szkoleniowy z zakresu monitoringu praw człowieka], Nowy Jork – Genewa, 2001. (Rozdz. IX: Odwiedzanie osób pozbawionych wolności.)

C. Giffard, *The Torture Reporting Handbook – How to document and respond to allegations of torture within the international system for the protection of human rights* [Raporty dotyczące tortur. Podręcznik: Jak dokumentować i odpowiadać na zarzuty torturowania w świetle międzynarodowego systemu ochrony praw człowieka], Centrum Praw Człowieka, Uniwersytet w Essex, Zjednoczone Królestwo, 2000.

Organizacja Narodów Zjednoczonych, Biuro Wysokiego Komisarza ds. Praw Człowieka, *Professional Training Series n° 8, Istanbul Protocol, Manual on the Effective Investigation and Documentation of Torture and Other Cruel,*

Inhuman or Degrading Treatment or Punishment [Szkolenie zawodowe, Zeszyt nr 8: Protokół z Istambułu – Wytyczne w sprawie skutecznego ścigania i dokumentacji stosowania tortur oraz innego okrutnego, nieludzkiego lub poniżającego traktowania albo karania], Nowy Jork – Genewa, 2001.

APT/OSCE-ODIHR, *Monitoring places of detention: a practical guide for NGOs* [Monitoring miejsc pozbawienia wolności: praktyczny przewodnik dla organizacji pozarządowych], Genewa, 2002.

ANALIZOWANE ZAGADNIENIA

TRAKTOWANIE OSÓB POZBAWIONYCH WOLNOŚCI	<ul style="list-style-type: none">▪ Tortury i niewłaściwe traktowanie▪ Izolacja▪ Środki przymusu▪ Zastosowanie siły
ŚRODKI OCHRONY	<ul style="list-style-type: none">▪ Inspekcja▪ Procedury zgłaszania skarg▪ Procedury dyscyplinarne▪ Rejestry osób pozbawionych wolności▪ Oddzielenie osób pozbawionych wolności według poszczególnych kategorii
WARUNKI MATERIALNE	<ul style="list-style-type: none">▪ Jedzenie▪ Oświetlenie i wentylacja▪ Higiena osobista▪ Urządzenia sanitarne▪ Odzież i pościel▪ Przepelnienie i miejsca mieszkalne
REŻIM I DZIAŁANIA	<ul style="list-style-type: none">▪ Kontakty z rodziną i przyjaciółmi▪ Kontakt ze światem zewnętrznym▪ Ruch na świeżym powietrzu▪ Edukacja▪ Zajęcia w czasie wolnym oraz działalność kulturalna▪ Religia▪ Praca
USŁUGI MEDYCZNE	<ul style="list-style-type: none">▪ Dostęp do opieki zdrowotnej▪ Opieka specjalistyczna dla kobiet i niemowląt▪ Specjalistyczna opieka zdrowotna dla więźniów umysłowo chorych▪ Choroby zakaźne▪ Personel medyczny
PERSONEL W MIEJSCU POZBAWIENIA WOLNOŚCI	<ul style="list-style-type: none">▪ Kwestie ogólne▪ Szkolenie personelu

ROZDZIAŁ IV

Jakie aspekty pozbawienia wolności analizować?

1	TRAKTOWANIE OSÓB POZBAWIONYCH WOLNOŚCI
2	ŚRODKI OCHRONY
3	WARUNKI MATERIALNE
4	REŻIM I DZIAŁANIA
5	USŁUGI MEDYCZNE
6	PERSONEL W MIEJSCU POZBAWIENIA WOLNOŚCI
7	ZATRZYMANIE PRZEZ POLICJĘ

Wykaz skrótów

AKPCiL (ang. <i>ACHPR</i>)	Afrykańska Karta Praw Człowieka i Ludów przyjęta przez Organizację Jedności Afrykańskiej w dniu 27 czerwca 1981 r.
AKPW (ang. <i>ACPR</i>)	Afrykańska Karta Praw Więźniów – projekt przyjęty przez Piątą Konferencję Szeferów Więziennictwa Afryki Środkowej, Wschodniej i Południowej (CESCA) na posiedzeniu w Windhoek (Namibia) w dniach 4-7 września 2001 r. ¹⁴
ZZO (ang. <i>BPP</i>)	Zbiór zasad mających na celu ochronę wszystkich osób poddanych jakiegokolwiek formie aresztowania lub uwięzienia – przyjęty przez Zgromadzenie Ogólne ONZ rezolucją nr 43/173 z dnia 9 grudnia 1988 r.
PZTW (ang. <i>BPTD</i>)	Podstawowe zasady traktowania więźniów – przyjęte przez Zgromadzenie Ogólne ONZ rezolucją nr 45/111 z dnia 14 grudnia 1990 r.
2RG CPT (ang. <i>CPT GR2</i>)	Drugi Raport Generalny Europejskiego Komitetu ds. Zapobiegania Torturom oraz Nieludzkiemu lub Poniżającemu Traktowaniu albo Karaniu (CPT) z działalności CPT za okres od 1 stycznia do 31 grudnia 1991 r.; CPT/Inf (92)3, 13 kwietnia 1992 r.
3RG CPT (ang. <i>CPT GR3</i>)	Trzeci Raport Generalny Europejskiego Komitetu ds. Zapobiegania Torturom oraz Nieludzkiemu lub Poniżającemu Traktowaniu albo Karaniu (CPT) z działalności CPT za okres od 1 stycznia do 31 grudnia 1992 r.; CPT/Inf (93)12, 4 czerwca 1993 r.
10RG CPT (ang. <i>CPT GR10</i>)	Dziesiąty Raport Generalny Europejskiego Komitetu ds. Zapobiegania Torturom oraz Nieludzkiemu lub Poniżającemu Traktowaniu albo Karaniu (CPT) z działalności CPT za okres od 1 stycznia do 31 grudnia 1999 r.; CPT/Inf (2000)13, 18 sierpnia 2000 r.
11RG CPT (ang. <i>CPT GR11</i>)	Jedenasty Raport Generalny Europejskiego Komitetu ds. Zapobiegania Torturom oraz Nieludzkiemu lub Poniżającemu Traktowaniu albo Karaniu (CPT) z działalności CPT za okres od 1 stycznia do 31 grudnia 2000 r.; CPT/Inf (2001)16, 3 września 2001 r.
12RG CPT (ang. <i>CPT GR12</i>)	Dwunasty Raport Generalny Europejskiego Komitetu ds. Zapobiegania Torturom oraz Nieludzkiemu lub Poniżającemu Traktowaniu albo Karaniu (CPT) z działalności CPT za okres od 1 stycznia do 31 grudnia 2001 r.; CPT/Inf (2002)15, 3 września 2002 r.
ERW (ang. <i>EPR</i>)	Europejski regulamin więzienny; Zalecenie Rec(2006)2, przyjęte przez Komitet Ministrów Rady Europy w dniu 11 stycznia 2006 r.
KO (ang. <i>GC</i>)	Komentarze ogólne Komitetu Praw Człowieka ONZ dotyczące wprowadzania w życie postanowień MPPOP.
MPPOP (ang. <i>ICCPR</i>)	Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych, ONZ, 1966.
MKZTK (ang. <i>ICPRT</i>)	Międzamykańska konwencja o zapobieganiu torturom i ich karaniu przyjęta przez Organizację Państw Amerykańskich w dniu 28 lutego 1987 r.
ang. IDRCPL	Projekt międzamykańskiej deklaracji dotyczącej praw osób pozbawionych wolności oraz opieki nad osobami pozbawionymi wolności ¹⁵ .
R(89)12	Zalecenie Komitetu Ministrów dla państw członkowskich w sprawie edukacji w więzieniu (przyjęte przez Komitet Ministrów Rady Europy w dniu 13 października 1989 r.).
R(98)7	Zalecenie Komitetu Ministrów dla państw członkowskich dotyczące etycznych i organizacyjnych aspektów opieki zdrowotnej w więzieniu (przyjęte przez Komitet Ministrów Rady Europy w dniu 8 kwietnia 1998 r.).
WWR (ang. <i>RIG</i>)	Wytyczne i środki dotyczące zakazywania i zapobiegania torturom oraz okrutnemu, nieludzkiemu lub poniżającemu traktowaniu albo karaniu w Afryce („Wytyczne Wyspy Robben”), 2002.
ZONPW (ang. <i>RPJDL</i>)	Zasady ONZ w sprawie ochrony nieletnich pozbawionych wolności, 1990.
WRM (ang. <i>SMR</i>)	Wzorcowe reguły minimalne postępowania z więźniami zatwierdzone przez Radę Społeczno-Gospodarczą ONZ (ECOSOC) rezolucją 633C (XXIV) z dnia 31 lipca 1957 r. i 2076 (LXII) z dnia 13 maja 1977 r.

¹⁴ Projekt Karty został przygotowany przez CESCA.

¹⁵ Deklaracja ta znajduje się obecnie w fazie przygotowywania przez Departament ds. Międzynarodowej Reformy Prawa, a prace nad jej projektem sponsorowane są przez rząd Kostaryki.

W niniejszym rozdziale przedstawiono różne aspekty, które mogą zostać poddane analizie podczas wizytacji. Jego celem jest wyposażenie wizytatorów w praktyczne narzędzie, które zapewnia szybki dostęp do międzynarodowych norm dotyczących warunków pozbawienia wolności, a także określenie wytycznych, które pomogą zwrócić uwagę na to, co istotne w miejscu wizytacji. Omówione zostały obszary, które mogą stwarzać szczególne trudności w mechanizmie wizytacji, a także strategie radzenia sobie z tymi trudnościami. „Punkty odniesienia” podane na końcu każdej podsekcji nie wyczerpują w pełni zagadnienia, toteż zaleca się sporządzanie własnych list kontrolnych w ramach mechanizmów wizytacji w odniesieniu do indywidualnych potrzeb wizytowanego systemu.

TRAKTOWANIE OSÓB POZBAWIONYCH WOLNOŚCI

Szacunek dla godności osoby pozbawionej wolności jako człowieka powinien być podstawową wartością etyczną osób odpowiedzialnych za miejsca pozbawienia wolności i tam pracujących, a także organów wizytujących, którym powierzony został nadzór nad takimi miejscami. Ta podstawowa zasada została jasno wyrażona w art. 10 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych (ICCPR): „Każda osoba pozbawiona wolności będzie traktowana w sposób humanitarny i z poszanowaniem przyrodzonej godności człowieka”¹⁶.

Nade wszystko, absolutnie zakazane są tortury i niehumanitarne lub poniżające traktowanie, gdyż nie znajdują żadnego uzasadnienia w żadnych okolicznościach.

Niektóre środki mogą być równoznaczne z torturami lub niewłaściwym traktowaniem, jeżeli stosowane są w nieodpowiedni sposób. Dotyczy to zwłaszcza osadzania w izolacji, innych środków przymusu i zastosowania siły. Dlatego też uciekaniu się do takich środków musi towarzyszyć szereg gwarancji, a organy wizytujące powinny zwrócić szczególną uwagę na sposób stosowania takich środków.

Traktowanie osób pozbawionych wolności:

- tortury i niewłaściwe traktowanie,
- izolacja,
- środki przymusu,
- zastosowanie siły.

¹⁶ Zob. również Zasada 1 z Podstawowych zasad pozbawienia wolności oraz Zasada 1 ze Zbioru zasad (ang. BPP).

TORTURY I NIEWŁAŚCIWE TRAKTOWANIE

Normy

„Wobec żadnej osoby poddanej jakiegokolwiek formie aresztowania bądź uwięzienia nie będą stosowane tortury ani też okrutne, nieludzkie bądź poniżające traktowanie lub karanie. □ Żadne okoliczności nie mogą być przywoływane jako usprawiedliwienie tortur lub okrutnego, nieludzkiego bądź poniżającego traktowania albo karania”. *BPP, Zasada 6.*

„Nikt nie będzie poddawany torturom lub okrutnemu, nieludzkiemu albo poniżającemu traktowaniu lub karaniu. W szczególności nikt nie będzie poddawany, bez swej zgody swobodnie wyrażonej, doświadczeniom lekarskim lub naukowym”. *ICCPR, Artykuł 7.*

„Nikt nie będzie poddany torturom albo okrutnemu, nieludzkiemu lub poniżającemu traktowaniu lub karaniu. Wszystkie osoby pozbawione wolności będą traktowane z poszanowaniem przyrodzonej godności osoby ludzkiej”. *Amerykańska Konwencja Praw Człowieka, 1978, Artykuł 5.*

„Nikt nie może być poddany torturom ani nieludzkiemu lub poniżającemu traktowaniu albo karaniu”. *Europejska Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności, Artykuł 3.*

„Każda osoba będzie miała prawo do poszanowania godności przyrodzonej istocie ludzkiej oraz do uznawania jej statusu prawnego. Wszelkie formy eksploatacji i poniżenia człowieka, a zwłaszcza niewolnictwo, handel niewolnikami, tortury, okrutne, nieludzkie lub poniżające karanie lub traktowanie, będą zakazane”. *ACHPR, Artykuł 5.*

„W rozumieniu niniejszej konwencji określenie „tortury” oznacza każde działanie, którym jakiegokolwiek osobie umyślnie zadaje się ostry ból lub cierpienie, fizyczne bądź psychiczne, w celu uzyskania od niej lub od osoby trzeciej informacji lub wyznania, w celu ukarania jej za czyn popełniony przez nią lub osobę trzecią albo o którego dokonanie jest ona podejrzana,

a także w celu zastraszenia lub wywarcia nacisku na nią lub trzecią osobę albo w jakimkolwiek innym celu wynikającym z wszelkiej formy dyskryminacji, gdy taki ból lub cierpienie powodowane są przez funkcjonariusza państwowego lub inną osobę występującą w charakterze urzędowym lub z ich polecenia albo za wyraźną lub milczącą zgodą. Określenie to nie obejmuje bólu lub cierpienia wynikających jedynie ze zgodnych z prawem sankcji, nieodłącznie związanych z tymi sankcjami lub wywołanych przez nie przypadkowo”. *Konwencja ONZ w Sprawie Zakazu Stosowania Tortur oraz Innego Okrutnego, Nieludzkiego lub Poniżającego Traktowania albo Karania (UNCAT), 1984, Artykuł 1.*

„Dla celów niniejszej Konwencji, tortury należy rozumieć jako każdy umyślny czyn, który powoduje wyrządzenie fizycznego lub psychicznego bólu lub cierpienia osobie w celach śledztwa w sprawach karnych, jako środek zastraszenia, jako kara osobista, jako środek zapobiegawczy, jako kara, lub w jakimkolwiek innym celu. Tortury należy również rozumieć jako stosowanie wobec osoby metod poniżania osobowości ofiary lub zmniejszania jej zdolności fizycznych lub umysłowych, nawet jeśli metody te nie powodują fizycznego bólu ani psychicznego cierpienia.

Koncepcja tortur nie obejmuje fizycznego lub psychicznego bólu lub cierpienia, które jest nieodłączną lub wyłączną konsekwencją zgodnych z prawem sankcji, o ile nie obejmują one popełnienia czynów lub stosowania metod, o których mowa w niniejszym artykule”. *ICPRT, Artykuł 2.*

„Każde Państwo Strona zobowiązuje się do zapobiegania na całym terytorium podlegającym jego jurysdykcji stosowania innych aktów okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania, nie określonych w definicji tortur zawartej w artykule 1, gdy akty takie dokonywane są przez funkcjonariusza państwowego lub inną osobę występującą w charakterze urzędowym (...)”. *UNCAT, Artykuł 16.*

„Kary cielesne, kary polegające na umieszczeniu w ciemnej celi oraz wszelkie kary okrutne, niehumanitarnie lub poniżające, będą całkowicie zabronione jako kary za przekroczenia dyscyplinarne”. *SMR, Reguła 31.*

Młodociani

„Państwa-Strony zapewnią, aby:

a) żadne dziecko nie podlegało torturowaniu bądź okrutnemu, nieludzkiemu czy poniżającemu traktowaniu lub karaniu. (...)” *Konwencja ONZ o Prawach Dziecka, Artykuł 37.*

Uwagi

Więźniowie są najbardziej podatni na tortury na najwcześniejszych etapach ich pozbawienia wolności, zwłaszcza podczas przesłuchań i dochodzenia. Nawet jeśli uprawnienia danego organu wizytującego nie obejmują zatrzymania przez policję lub innej formy zatrzymania tymczasowego, organ ten powinien zapewnić, że wizytatorzy będą mogli spotkać się i porozmawiać z więźniami, którzy niedawno zostali poddani takiemu zatrzymaniu, oraz sprawdzić, czy więźniowie tacy mieli możliwość udokumentowania swoich obaw i swojego stanu fizycznego oraz złożenia w związku z tym oficjalnych skarg do właściwych w tym zakresie instytucji.

Tortury stanowią dla wizytatorów jeden z najtrudniejszych obszarów, który wymaga ostrożnego podejścia, przygotowania i przeszkolenia. Przeprowadzanie rozmowy z torturowaną wcześniej osobą jest niezwykle delikatnym zadaniem.

Udowodnienie tortur może być trudne, szczególnie po upływie czasu. Wizytatorzy powinni zapewnić, iż zostaną dobrze poinstruowani o lokalnych praktykach, w tym o sposobach ukrywania przypadków naruszeń przepisów, a także o najczęściej wykrywanych metodach. Powinni oni także zostać zapoznani z środkami administracyjnymi wprowadzonymi w celu zapobiegania torturom (takich jak dzienniki/rejestry).

Wizytatorzy powinni pamiętać, że za równoznaczne z torturami lub okrutnym, nieludzkim lub poniżającym traktowaniem uznane zostały w prawoznawstwie organów międzynarodowych:

- warunki pozbawienia wolności, same lub w połączeniu z innymi elementami,
- odizolowanie w specjalnej celi/izolatce więziennej (zob. sekcja IZOLACJA w niniejszym rozdziale),
- odmówienie zapewnienia właściwej opieki medycznej,
- deprivacja sensoryczna.

Całkowity zakaz tortur

Tortury są całkowicie zakazane na mocy prawa międzynarodowego i nie można ich usprawiedliwiać w żadnej sytuacji. Ochrona przed torturami jest prawem człowieka, którego w żadnym wypadku nie można naruszyć; nie są dopuszczalne jakiegokolwiek odstępstwa na gruncie krajowym na jakiegokolwiek podstawie, czy to czy to z uwagi na stan wyjątkowy, ze względów bezpieczeństwa państwa, czy z jakichkolwiek innych przyczyn. Torturowanie i znęcanie się uważa się także za zabronione w świetle zwyczajowego prawa międzynarodowego.

Formy torturowania i znęcania się

Według Komitetu Zapobiegania Torturom, definicję tortury można określić w oparciu o trzy zasadnicze elementy:

- zadawanie znacznego psychicznego lub fizycznego bólu lub cierpienia;
 - przez organy władzy państwowej, za ich zgodą lub przyzwoleniem;
 - w określonym celu, takim jak pozyskanie informacji, karanie lub zastraszanie.
-

Tortury mogą mieć charakter zarówno psychiczny, jak i fizyczny, i mogą przybierać najróżniejsze formy, w tym: elektrowstrząsy, uderzanie w podeszwy stóp, pozostawianie w bolesnych pozycjach, bicie, gwałcenie, przyduszanie, przypalanie papierosami, pozbawianie jedzenia, snu i kontaktu, zastraszanie, pozorowanie egzekucji....

Przemoc seksualna stanowi formę zniewolenia zarówno fizycznego, jak i psychicznego.

Zespoły wizytacyjne powinny mieć świadomość faktu, że istnieją praktyki, które mogą się nie mieścić w klasycznej definicji tortur, trudno je wykryć, zaś w dłuższej perspektywie niszczą równowagę psychiczną osób pozbawionych wolności. Są one o tyle bardziej szkodliwe, że przetrzymywane ofiary tych praktyk mogą tak się przyzwyczaić do takiego traktowania, że nie będą w stanie ich zidentyfikować i jasno określić. Te fakty można przekazywać w formie ogólnego sprawozdania. Oto przykłady tego rodzaju praktyk:

- ciągle ignorowanie żądań, dopóki nie zostaną powtórzone wielokrotnie;
- mówienie do osób pozbawionych wolności jak do małych dzieci;
- ciągle unikanie wzroku osób zatrzymanych;
- wchodzenie do cel osób pozbawionych wolności w sposób gwałtowny i bez istotnego powodu;
- tworzenie wokół osób zatrzymanych atmosfery podejrzeń;
- zezwalanie jednego dnia na odstępstwa od regulaminu i karanie następnego dnia itp.,

Przemoc między osobami pozbawionymi wolności

Wizytatorzy powinni pamiętać, że na personelu spoczywa obowiązek dołożenia staranności, co obejmuje odpowiedzialność za ochronę osób zatrzymanych przed innymi osobami pozbawionymi wolności. Nie należy ignorować aktów przemocy popełnionych przez współwięźniów, przykładowo: bicie i zadawanie ran, gwałcenie i inne sadystyczne zachowania. Ofiary często nie zgłaszają tego rodzaju przemocy, obawiając się odwetu. Personel może to tolerować, uznając, że jest to „wyłącznie sprawa osadzonych” i woli przemykać oczy na takie praktyki, niż wchodzić w konflikty z pozbawionymi wolności, którzy mogą sprawiać najwięcej kłopotów.

Wizytatorzy muszą stworzyć atmosferę i sytuację, w których słabsi więźniowie odczują, że mogą podzielić się z nimi swoimi kłopotami.

Wizytatorzy powinni być świadomi możliwości, jakie ma personel w zakresie ograniczenia przemocy pomiędzy osobami pozbawionymi wolności oraz sprawdzić, w jakim zakresie możliwości te są wykorzystywane:

- oddzielenie od siebie różnych kategorii osób pozbawionych wolności;
- staranny dobór współwięźniów przebywających w tych samych pomieszczeniach;
- łatwo dostępny i poufny system skarg;
- odpowiednia ilość należycie wyszkolonego personelu;
- niewykorzystywanie więźniów do celów dyscyplinujących lub kontrolnych;
- jasna i należycie opublikowana polityka przeciwdziałania znęcaniu się nad słabszymi.

Postępowanie w przypadku domniemanego stosowania tortur

W trakcie rozmów prywatnych członkowie organów wizytujących mogą domyślić się, że osoby pozbawione wolności poddawane są torturom. Może się to wiązać z wcześniejszymi doświadczeniami dotyczącymi tego rodzaju traktowania, mającymi miejsce przed przybyciem do danego miejsca, w którym przebywają osoby pozbawione wolności. Co zrozumiałe, w miejscu, w którym tortury są lub były stosowane, osoby zatrzymane będą mniej skłonne do podnoszenia swoich zarzutów w obawie przed odwetem. Zarzuty mogą dotyczyć przypadków indywidualnych, takich jak przemoc stosowana przez strażnika, lub sytuacji szczególnych, takich jak bunt czy kary dyscyplinarne. Osoba wizytująca nie powinna zapominać, że warunki ogólne panujące w danej instytucji również mogą zostać uznane za torturę.

Osobie, która stała się obiektem tortur lub znęcania się często trudno jest mówić o tych ekstremalnie upokarzających doświadczeniach. Dlatego gromadzenie informacji na temat znęcania się jest dla wizytatorów zadaniem szczególnie wrażliwym. Powinni oni zostać specjalnie przeszkoleni w zakresie podejścia do twierdzeń na temat stosowania tortur, aby rozwinąć w sobie właściwe wyczucie, jak daleko mogą się posunąć w pytaniach, lub – czy w rzeczywistości nie jest potrzebna specjalistyczna interwencja. Szczególnie trudne jest odnalezienie równowagi pomiędzy uzyskaniem informacji, jakich wymaga dochodzenie naprawienia szkody, a uniknięciem możliwości ponownego wywoływania urazów psychicznych.

Dla ochrony osoby pozbawionej wolności zasadnicze znaczenie ma czy i w jaki sposób możesz wykorzystać zarzuty (czy możesz wskazać dane osobowe, wykorzystać informacje w sposób ogólny lub nie wykorzystać ich w ogóle).

Dla personelu medycznego ważna jest możliwość jak najszybszego udokumentowania zarzutów w drodze badań lekarskich, w celu odnalezienia dowodów zarówno fizycznych, jak i psychicznych.

Dla uzyskania szczegółowych informacji na temat rozmów z ofiarami tortur, jak również gromadzenia dowodów o charakterze medycznym, zob.:

- Camille Giffard, *The Torture Reporting Handbook - How to document and respond to allegations of torture within the international system for the protection of human rights*, (*Podręcznik zgłaszania przypadków torturowania – jak w ramach międzynarodowego systemu*

ochrony praw człowieka należy dokumentować i reagować na zarzuty torturowania), Human Rights Centre, University of Essex, United Kingdom, 2000, część II – dokumentowanie zarzutów: s. 29-51;

■ Biuro Wysokiego Komisarza Narodów Zjednoczonych do spraw Praw Człowieka, Cykl szkoleń zawodowych nr 8; *Istanbul Protocol, Manual on the Effective investigation and Documentation of Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (Protokół istambuński, Podręcznik skutecznego prowadzenia dochodzeń i dokumentowania tortur i innego okrutnego, nieludzkiego lub poniżającego traktowani lub karania)*, Nowy Jork, Genewa, 2001. rozdział IV- General considerations for interviews (**zasady ogólne prowadzenia rozmów**).

Nie jest rolą osoby wizytującej stwierdzanie, czy traktowanie będące przedmiotem zarzutów stanowi torturę. Zarzuty torturowania lub znęcania się należy przekazywać, ujawniając jednocześnie wszelkie wątpliwości co do ich charakteru, organom odpowiedzialnym za przeprowadzenie dochodzenia (administracyjnego i karnego), z zachowaniem wszelkich wyżej wskazanych środków ostrożności co do oświadczeń składanych w imieniu osób fizycznych, a także przestrzegając procedury pozwalającej na uniknięcie narażania osoby, której dotyczy domniemanie. Ciężar dowodu, czyli odpowiedzialność za ustalenie prawdy w przedmiocie zarzutów, przy pomocy prawidłowo przeprowadzonego dochodzenia, spoczywa na właściwych organach władzy, a nie na domniemanej ofierze.

Informacje, jakie osoby wizytujące mogą gromadzić w przypadku przypuszczeń o znęcaniu się:

- pełna tożsamość osoby;
- data i miejsce zgłoszenia zarzutów;
- organy, które dokonały zatrzymania;
- data i miejsce znęcania się;
- organy odpowiedzialne za znęcanie się;
- okoliczności znęcania się;
- świadkowie czynu;
- szczegółowy opis znęcania się (co, jak, jak długo, jak często, przez kogo), krótkotrwałe i długotrwałe skutki, jakie traktowanie spowodowało w stosunku do zatrzymanego, wszelkie widoczne znaki;
- zaświadczenie lekarskie i inne dowody, takie jak fotografie.

Jeżeli w zespole wizytującym znajdują się członkowie personelu medycznego, mogą oni udokumentować:

- dowody fizyczne;
- dowody psychiczne;
- potrzebę leczenia.

Dalsze podejmowane działania:

- Kto już został powiadomiony o tych zarzutach i z jakim skutkiem?
 - Czy istnieje możliwość złożenia skargi administracyjnej lub karnej?
 - Czy dana osoba wyraziła zgodę na przekazanie swoich zarzutów?
 - Czy odpowiedziano oficjalnie na zaistniały incydent (z uwzględnieniem braku odpowiedzi lub odpowiedzi równoznacznej z jej brakiem)
 - Gdzie złożono skargę i jakie były jej konsekwencje (dla autora, dla ofiary)?
 - Osobiste spostrzeżenia wizytatorów.
-

IZOLACJA

Normy

„Powinny być podejmowane i wspierane wysiłki w celu wprowadzenia zakazu stosowania kary osadzenia w odosobnionej celi lub ograniczenia jej stosowania.” *Przepis 7 BPTP (Podstawowych Zasad Traktowania Więźniów)*¹⁷.

„Przedłużone zamknięcie osoby zatrzymanej lub pozbawionej wolności w odosobnieniu może być równoznaczne z zakazaną torturą”, *Komentarz ogólny nr 20/44 do art. 7 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych*

„Komitet Zapobiegania Torturom zwraca szczególną uwagę na więźniów przetrzymywanych z dowolnej przyczyny (w celach dyscyplinarnych; wskutek ich „niebezpiecznego” lub „kłopotliwego” zachowania; dla dobra śledztwa; na ich własną prośbę), w warunkach zbliżonych do zamknięcia w odosobnieniu.

Zasada proporcjonalności wymaga zachowania równowagi pomiędzy potrzebą wynikającą z konkretnej sytuacji a stosowaniem reżimu w rodzaju zamknięcia w odosobnieniu, będącego krokiem o potencjalnie bardzo szkodliwych konsekwencjach dla osoby, której dotyczy. W niektórych okolicznościach zamknięcie w odosobnieniu można uznać za traktowanie niehumanitarne i poniżające; w każdym przypadku wszelkie formy zamknięcia w odosobnieniu powinny trwać możliwie najkrócej.

W przypadku nałożenia takiego reżimu lub zastosowania go na żądanie, należy zadbać o podstawowe zabezpieczenie, jakim jest możliwość niezwłocznego wezwania lekarza przez więźnia lub przez funkcjonariusza więzienia w imieniu więźnia, w celu dokonania badania lekarskiego więźnia. Wyniki takiego badania, z uwzględnieniem fizycznego i psychicznego stanu więźnia (o ile jest taka potrzeba) jako przewidywanej konsekwencji dalszej izolacji, powinny zostać określone w pisemnym sprawozdaniu, które należy przekazać właściwym organom.” *Komitet Zapobiegania Torturom, GR*¹⁸ 2, §56, zob. również *IDRCPL*¹⁹, art. 48.

Uwagi

Zespół wizytujący powinien zwrócić szczególną uwagę na osoby pozbawione wolności przebywające w izolacji (brak kontaktu z innymi zatrzymanymi, ograniczony kontakt lub brak kontaktu ze światem zewnętrznym) z dowolnego powodu.

Umieszczenie człowieka w odosobnieniu jest poważną sankcją, która w przypadku zastosowania przez dłuższy okres czasu, lub w przypadku jej powtarzania, może stanowić traktowanie niehumanitarne lub poniżające, czy nawet torturę. Może także spowodować większą bezbronność więźnia wobec takiego traktowania. Dlatego odizolowanie musi stanowić środek wyjątkowy i ograniczony w czasie; musi być możliwie najkrótszy. Zamknięciu w odosobnieniu musi towarzyszyć szereg gwarancji, takich jak system weryfikacji i możliwość odwołania się. Zespoły wizytujące mogą przeoczyć zakres, w jakim te systemy zapewniają więźniowi odpowiednią ochronę.

Czasami może istnieć potrzeba zastosowania odosobnienia jako środka ochronnego. W takim przypadku więzień powinien zostać poddany mniej restrykcyjnemu reżimowi, niż w przypadku

¹⁷ *Skrót BPTP (Podstawowe zasady traktowania więźniów. Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ 45/111 z dnia 14 grudnia 1990 r.) nie został wyjaśniony w dokumencie oryginalnym (s. 11 i 96); w pracy wykorzystano tekst ze strony http://bip.ms.gov.pl/prawa_czl_onz/prawa_czlow_26_2.doc [przyp. tłum.]*

¹⁸ skrót GR nie został wyjaśniony w oryginale; prawdopodobnie oznacza „General Remarks” – uwagi ogólne [przyp. tłum.]

¹⁹ Skrót wyjaśniony na s. 96 tekstu oryginalnego, dokument nie występuje w polskim obrocie prawnym.

odosobnienia ze względów dyscyplinarnych. System weryfikacji należy w całej rozciągłości stosować również wobec takiego więźnia.

Nieletnich nie należy nigdy pozostawiać w odosobnieniu.

Zamknięcia w odosobnieniu nie należy:

- stosować według niejasnych zasad;
 - przedłużać;
 - powtarzać;
-

Punkty odniesienia:

- Na jaki maksymalny okres można zamknąć człowieka w odosobnieniu?
- W jakim dniu zastosowano odosobnienie?
- Kto decyduje o zastosowaniu sankcji odosobnienia?
- Z jakiego powodu zastosowano zamknięcie w odosobnieniu?
- Jaki w danym miejscu funkcjonuje system możliwości weryfikacji i odwołania się?
- Czy osoba odizolowana nadal ma prawo do co najmniej jednej godziny przebywania na świeżym powietrzu?
- Jaki reżim stosuje się wobec więźniów przebywających w odosobnieniu?
- Czy przed odosobnieniem przeprowadzono badania lekarskie i czy miały one na celu dobro więźnia?
- Jak często wykonuje się takie badania w czasie odosobnienia?
- Czy odizolowana osoba pozbawiona wolności ma prawo do opieki medycznej na żądanie?
- Kto ma dostęp do odizolowanej osoby pozbawionej wolności i jak to jest rejestrowane?
- Czy są jakiegokolwiek dowody wskazujące, że odizolowanie stosuje się w nieproporcjonalnym zakresie wobec dowolnej grupy mniejszościowej?

ŚRODKI PRZYMUSU

Normy

„Środków przymusu, takich jak: kajdanki ręczne, łańcuch, kajdany i kaftany bezpieczeństwa nie stosuje się nigdy jako kary. Ponadto łańcuchów oraz kajdan nie wykorzystuje się jako środków przymusu. Innych środków przymusu nie używa się z wyjątkiem następujących okoliczności:

(a) jako środka ostrożności przeciwko ucieczce w czasie transportu, z tym zastrzeżeniem, że zdejmuje się je, gdy więzień staje przed sądem lub organem administracji;

(b) ze względów medycznych - na zarządzenie lekarza;

(c) na polecenie naczelnika, o ile zawiodą inne metody kontroli, w celu zapobieżenia zadaniu przez więźnia obrażeń sobie lub innym albo uszkodzeniu mienia; w takich przypadkach naczelnik zasięga niezwłocznie porady lekarza oraz zawiadamia zwierzchni organ administracji.”

Wzorcowe reguły minimum postępowania z więźniami, reguła 33

“ Wzory i sposoby użycia środków przymusu określa centralny organ administracji więziennej. Środki takie nie powinny być stosowane dłużej niż jest to ściśle niezbędne..”

Wzorcowe reguły minimum postępowania z więźniami²⁰, reguła 34

“Instrumenty przymusu nigdy nie będą stosowane jako kara.” *Europejski regulamin więzienny, przepis 60.2*

”1. Zabrania się korzystania z łańcuchów i kajdan.

2. Kajdanki, kaftany bezpieczeństwa oraz inne środki przymusu cielesnego nie będą używane, z wyjątkiem następujących przypadków:

a. w przypadkach koniecznych, jako środek ostrożności przeciwko ucieczce podczas przewożenia w inne miejsce pod warunkiem, iż kajdanki są usuwane, gdy więzień pojawia się przed organem władzy sądowej lub administracyjnej, o ile organ ten nie postanowi inaczej; lub

b. na podstawie nakazu dyrektora zakładu, jeżeli inne metody kontroli zawiodą, w celu ochrony więźnia przed samookaleczeniem się, okaleczeniem innych osób lub w celu zapobieżenia poważnym szkodom w mieniu, pod warunkiem, iż w takich przypadkach dyrektor bezzwłocznie poinformuje lekarza oraz zgłosi ten fakt swojemu zwierzchnikowi w strukturze więziennictwa.

3. Środki przymusu nie są stosowane dłużej, niż jest to wyraźnie konieczne.

4. Sposób korzystania ze środków przymusu jest określony w przepisach prawa krajowego.”
ERW, przepis 68

“W tych rzadkich przypadkach, gdy wymagane jest zastosowanie środków przymusu fizycznego, więzień powinien pozostawać pod stałym i odpowiednim nadzorem. Nadto, instrumenty przymusu należy usunąć przy pierwszej możliwej sposobności; nie należy nigdy ich stosować, ani przedłużać ich stosowania w charakterze kary. Wreszcie, należy prowadzić rejestr każdego przypadku użycia siły wobec więźniów.” *Komitet Zapobiegania Torturom, GR 2, §53 1*

Zob. również *ACPR, A-5; IDRCPL, art. 46 oraz ERW, przepis 39.*

²⁰ SMR - Wzorcowe reguły minimum postępowania z więźniami. W pracy wykorzystano tekst ze strony Fundacji Helsińskiej

http://www.hfhrpol.waw.pl/pliki/Wzorcowe_Reguly_Minimum_Postepowania_z_Wiezniami.pdf

[przyp. tłum.]

Nieletni

„Należy zabronić stosowania instrumentów przymusu oraz siły z jakiegokolwiek powodu, z wyjątkiem sytuacji określonych w przepisie 64.” *Reguły NZ dotyczące Ochrony Nieletnich Pozbawionych Wolności, art. 63*²¹

„Instrumentów przymusu oraz siły należy używać w wyjątkowych sytuacjach, w przypadku, gdy wszelkie środki kontroli zostały wyczerpane i zawiodły, i tylko wówczas, gdy wyraźnie na to zezwalają i wyraźnie to określają przepisy obowiązującego prawa. Nie powinny one powodować upokorzenia ani poniżenia i należy je stosować w sposób ograniczony i jedynie przez możliwie najkrótszy okres czasu. Na polecenie dyrektora administracji, środki te można zastosować w celu powstrzymania nieletniego przed samookaleczeniem się, okaleczeniem innych lub powodowaniem poważnych zniszczeń mienia. W takich przypadkach dyrektor powinien natychmiast skonsultować się z personelem medycznym i innymi właściwymi pracownikami, a także dokonać zgłoszenia do organu nadrzędnego.”

Reguły NZ dotyczące Ochrony Nieletnich Pozbawionych Wolności, art. 64

Uwagi

Niektóre środki przymusu są całkowicie zabronione.

Wszelkie dozwolone środki przymusu mogą być stosowane wyjątkowe. Nie należy ich nigdy stosować w charakterze sankcji dyscyplinarnej. Ponadto ich stosowaniu musi towarzyszyć szereg gwarancji:

- Wobec więźniów można stosować przymus przez minimalny, absolutnie niezbędny czas;
- Stosowanie środków przymusu (lub użycie siły) należy wpisać do rejestru;
- Należy niezwłocznie powiadomić naczelnika.

Lekarz pełni szczególnie delikatną rolę w przypadku stosowania środków przymusu. Wzorcowe reguły minimum postępowania z więźniami i inne przepisy wspominają, że lekarz może udzielić porady o charakterze medycznym w kwestii niektórych środków. Jak wyraźnie wskazano w uwagach Komitetu Zapobiegania Torturom, w przypadku zastosowania środków przymusu, osoba pozbawiona wolności ma prawo zostać niezwłocznie zbadana przez lekarza. Nie należy tego w żadnym wypadku interpretować jako zwracania się do lekarza, żeby zatwierdził „zdatność do zastosowania kary”. Stawianie lekarza w takiej roli jest jednoznacznie zabronione według norm międzynarodowych i jest sprzeczne z lekarską etyką zawodową (zob. także część: Opieka lekarska).

Co do zasady niezgodne z rolą zespołu wizytującego, który bada poszanowanie ludzkiej godności w miejscach pozbawienia wolności, aby prowadzić rozmowy z więźniami, którzy w czasie rozmowy są ograniczeni środkami przymusu.

²¹ Brak oficjalnego przekładu dokumentu na język polski [przyp. tłum.]

Punkty odniesienia:

- W jakich przypadkach zezwala się na zastosowanie środków przymusu?
- Jak często się je stosuje?
- Czy wszystkie przypadki zostały wpisane do rejestru?
- Czy osoby traktowane w ten sposób mają dostęp do opieki medycznej?
- Na jak długo nakłada się środki przymusu?
- Czy istnieją jakiegokolwiek dowody nieproporcjonalnego stosowania środków przymusu w stosunku do grup mniejszościowych?

UŻYCIE SIŁY

Normy

„1. Funkcjonariusze więzienni w swoich stosunkach z więźniami nie używają siły, z wyjątkiem obrony koniecznej lub przypadków usiłowania ucieczki albo czynnego lub biernego oporu - w celu przywrócenia porządku zgodnego z ustawą i regulaminem. Funkcjonariusze, którzy uciekają się do siły, muszą używać jej nie bardziej, niż to jest konieczne i bezpośrednio potem muszą zameldować o

wypadku naczelnikowi zakładu.

2. Funkcjonariusze odbywają specjalne przeszkolenie fizyczne, dające im umiejętność opanowania więźniów agresywnych.

3. Poza specjalnymi okolicznościami personel wykonujący swoje obowiązki w bezpośrednim kontakcie z więźniami nie powinien być uzbrojony. Ponad to personel nie powinien w żadnych okolicznościach być wyposażony w broń bez uprzedniego przeszkolenia w posługiwaniu się nią..

(...)”

Wzorcowe reguły minimum postępowania z więźniami, przepis 54 (zob. także ERW, przepis 63)

”1. Personel więzienny nie będzie używał siły w stosunku do więźniów, chyba że w obronie własnej lub w przypadkach usiłowania ucieczki lub biernego lub aktywnego oporu w stosunku do porządku ustalonego prawem oraz zawsze jako ostateczność.

2. Stopień zastosowanej siły będzie stanowił niezbędne minimum i będzie stosowana przez możliwie najkrótszy czas.” Przepis 64 ERW

”Zostaną opracowane szczegółowe procedury dotyczące użycia siły, włączając w to szczegółowe przepisy dotyczące następujących faktów:

a. rozmaitego rodzaju siły, z jakiej można skorzystać;

b. okoliczności, w jakich można użyć każdego z rodzajów siły;

c. członkowie personelu, którzy są uprawnieni do używania różnego rodzaju siły;

d. poziom uprawnień wymagany zanim użyta zostanie siła; oraz

e. raporty, jakie należy wypełnić po użyciu siły.” Przepis 65 ERW

“Personel, który ma do czynienia bezpośrednio z więźniami zostanie przeszkolony w zastosowaniu technik umożliwiających użycie siły w stopniu minimalnym w związku z zastosowaniem przymusu w stosunku do więźniów, którzy są agresywni. Przepis 66 ERW

“1. Personel innych służb egzekwujących przestrzeganie prawa (*law enforcement agencies*) uczestniczy w działaniach dotyczących więźniów w więzieniu jedynie w wyjątkowych okolicznościach.

2. Pomiędzy władzami zakładu karnego a wyżej opisanymi służbami porządku zostanie zawarta formalna umowa, o ile łączący ich stosunek nie został uregulowany w przepisach prawa krajowego.” Przepis 67 ERW (por. także Przepis 67.3)

Nieletni

„Należy zabronić personelowi noszenia i używania broni w każdym zakładzie, w którym przebywają osoby nieletnie pozbawione wolności.” *Reguły NZ dotyczące Ochrony Nieletnich Pozbawionych Wolności, art. 65*

Uwagi

Zespół wizytujący powinien sprawdzić, czy użycie siły traktowane jest jako środek wyjątkowy, czy jako norma.

Należy też sprawdzić, czy stosowane są zasady koniecznego i proporcjonalnego użycia siły.

Zespół wizytujący powinien zwrócić uwagę, czy instrukcje i ograniczenia użycia siły zostały uwzględnione w regulaminie zakładu karnego i czy osoby pozbawione wolności mają do nich

dostęp, a także – jakie szkolenie otrzymał personel w zakresie technik obezwładniania i przymusu, które pozwalają na obezwładnienie bez szkody dla siebie i osoby pozbawionej wolności.

Co do zasady, personel mający bezpośredni kontakt z osobami pozbawionymi wolności nie powinien mieć przy sobie broni palnej. W przypadku posiadania innej broni, np. pałek, nie należy ich nosić w sposób ostentacyjny i prowokujący.

Wszelkie przypadki użycia siły lub broni palnej należy pisemnie zgłosić dyrektorowi, zapisać w oficjalnym rejestrze i zbadać.

Punkty odniesienia

- Czy personel nosi jakąkolwiek broń?
- Kto z personelu ma pozwolenie na noszenie broni palnej, zgodnie z prawem obowiązującym w danym miejscu?
- Jak często zdarzają się incydenty związane z użyciem siły (według pozbawionych wolności, dyrektora, rejestrów, innych źródeł?)
- Czy są jakiegokolwiek dowody nieproporcjonalnego użycia siły w stosunku do dowolnej grupy mniejszościowej?

Literatura dodatkowa

Amnesty International, *Combating torture: a manual for action (Zwalczanie tortur; podręcznik działań)*, London, 2003. (rozdział 5.5: Conditions of detention; Discipline and security – *Warunki pozbawienia wolności; dyscyplina i bezpieczeństwo* s. 127-132

Camille Giffard, *The Torture Reporting Handbook, How to document and respond to allegations of torture within the international system for the protection of human rights (Podręcznik zgłaszania przypadków torturowania – jak w ramach międzynarodowego systemu ochrony praw człowieka należy dokumentować i reagować na zarzuty torturowania)*, Human Rights Centre, University of Essex, United Kingdom, 2000.

Biuro Wysokiego Komisarza Narodów Zjednoczonych do spraw Praw Człowieka, Cykl szkoleń zawodowych nr 8; *Istanbul Protocol, Manual on the Effective investigation and Documentation of Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (Protokół istambuński, Podręcznik skutecznego prowadzenia dochodzeń i dokumentowania tortur i innego okrutnego, nieludzkiego lub poniżającego traktowani lub karania)*, Nowy Jork, Genewa, 2001.

Penal Reform International, *Making standards work, an international handbook on good prison practice (Praca nad ustanowieniem standardów; międzynarodowy podręcznik dobrej praktyki więziennej)*. Londyn, 2001, s.42-51.

Andrew Coyle, *Human Rights Approach to Prison Management. Handbook for prison staff (Kierowanie więzieniem z punktu widzenia praw człowieka. Podręcznik dla pracowników więzienia)*. International Centre for Prison Studies, 2003, s. 69-81.

Biuro Wysokiego Komisarza Narodów Zjednoczonych do spraw Praw Człowieka, *Human Rights and Prisons – A manual on Human Rights Training for Prison Officials (Prawa człowieka a więzienia – podręcznik szkoleniowy dla urzędników więziennych z zakresu praw człowieka)*, Genewa, 2003. (Część 2: right to physical and moral integrity – **prawo do dobrego traktowania fizycznego i moralnego** , s. 2133).

ŚRODKI OCHRONY

W niniejszym rozdziale przeanalizowane zostaną różne rodzaje środków mających na celu ochronę praw i godności osadzonych przy równoczesnym zapewnieniu płynnego funkcjonowania systemu penitencjarnego. Porządek w miejscu pozbawienia wolności ma zasadnicze znaczenie, a dyscyplinę można utrzymać wyłącznie dzięki jasno i dokładnie zdefiniowanym regułom oraz zasadom. Sankcjom dyscyplinarnym muszą towarzyszyć określone gwarancje, a osadzeni muszą mieć możliwość skutecznego składania skarg zarówno do władz zakładu karnego, jak i instytucji zewnętrznych bez obawy, że spotka ich za to zemsta. Mechanizmy niezależnej inspekcji są również ważne z punktu widzenia monitoringu przestrzegania praw osób pozbawionych wolności.

Istnieją wreszcie inne środki, których celem jest zagwarantowanie, że miejsce pozbawienia wolności nie jest zarządzane w arbitralny sposób i/lub monitorowanie sposobu, w jaki ono funkcjonuje, a mianowicie: wydzielenie różnych kategorii osadzonych, prowadzenie stosownych rejestrów oraz informowanie na temat sposobu funkcjonowania zakładu.

Środki ochrony:

- Rejestry
 - Informowanie osób pozbawionych wolności
 - Inspekcje
 - Procedury dyscyplinarne
 - Procedury dotyczące składania skarg
 - Wdzielenie różnych kategorii osadzonych
-

REJESTRY ZATRZYMAŃ

„1. Należy w odpowiedni sposób rejestrować następujące dane:

- (a) powód pozbawienia wolności;
- (b) czas pozbawienia wolności oraz umieszczenia osoby zatrzymanej w miejscu pozbawienia wolności, a także pierwsze stawiennictwo tej osoby przed sądem lub innym organem władzy;
- (c) tożsamość przedstawicieli wymiaru sprawiedliwości;

(d) dokładne informacje dotyczące miejsca pozbawienia wolności.

2. Informacje te powinny zostać przekazane osobie zatrzymanej lub jej adwokatowi, jeżeli osoba taka go posiada, w formie przewidzianej przepisami prawa.” *BPP, Reguła 12*

„1. W każdym miejscu pozbawienia wolności należy przechowywać sznurowaną księgę rejestracji z ponumerowanymi stronami, w której należy zapisywać następujące dane dotyczące każdego przyjmowanego więźnia:

- (a) informacje dotyczące jego tożsamości;
- (b) przyczyny skazania oraz organ władzy, który wydał skazujący wyrok
- (c) Dzień i godzinę przyjęcia oraz zwolnienia więźnia.

2. Miejsce pozbawienia wolności nie może przyjąć żadnej osoby bez ważnego wyroku skazującego, którego szczegóły powinny zostać wcześniej wpisane do rejestru.” *SMR, Reguła 7*

„1. W momencie przyjmowania nowego osadzonego należy niezwłocznie odnotować następujące dane:

- a. informacje dotyczące tożsamości osadzonego;
- b. powód skazania oraz organ, który wydał wyrok skazujący;
- c. dzień i godzinę przyjęcia do zakładu karnego;
- d. spis rzeczy osobistych należących do więźnia, które należy przechować zgodnie z Regułą 31;
- e. wszelkie widoczne urazy oraz skargi więźnia na wcześniejsze traktowanie; oraz
- f. z zastrzeżeniem wymogów dotyczących tajemnicy lekarskiej, wszelkie informacje na temat zdrowia więźnia mające znaczenie pod kątem fizycznego i psychicznego samopoczucia więźnia oraz innych osadzonych.”

EPR, Reguła 15.1

„W celu zagwarantowania skutecznej ochrony osób osadzonych należy zapewnić, aby byli oni umieszczani w miejscach oficjalnie uznawanych za miejsca pozbawienia wolności, a ich nazwiska, jak również nazwy miejsc pozbawienia wolności i nazwiska osób odpowiedzialnych za ich osadzenie, były odnotowywane w rejestrach łatwo dostępnych dla osób zainteresowanych, w tym dla krewnych i przyjaciół”. *GC 20, par. 11.*

Państwa powinny

„zapewnić, aby w każdym miejscu pozbawienia wolności przechowywane były obszerne pisemne informacje na temat osób osadzonych, zawierające, między innymi, dane na temat daty, czasu oraz powodu pozbawienia wolności”. *RIG, punkt 30.*

Zob. również *IDRCPL, art. 18,*

Uwagi

Oficjalna rejestracja osadzonego jest jednym z zasadniczych środków ochrony. Jest to także ważny element gwarantujący przejrzystość władzy oraz ochronę osadzonych.

Do rejestrów szczególnie interesujących zespoły wizytatorów należą te, w których odnotowuje się więźniów przybywających i opuszczających miejsca pozbawienia wolności, użycie siły oraz środki dyscyplinarne.

Należy rejestrować:

- tożsamość osób pozbawionych wolności;
- prawne powody pozbawienia wolności;
- czas pozbawienia wolności;
- czas przybycia osoby pozbawionej wolności do miejsca osadzenia;
- czas, kiedy osoba pozbawiona wolności opuściła miejsce osadzenia (na przykład w związku z prowadzonym dochodzeniem lub przesłuchaniem w sądzie) i powróciła do niego;
- stan psychiczny więźnia w momencie opuszczania i powrotu do miejsca pozbawienia wolności
- czas pierwszego stawiennictwa osoby pozbawionej wolności przed sądem lub innym organem władzy;
- tożsamość osób odpowiedzialnych za stosowanie właściwych przepisów prawa;
- dokładne informacje na temat miejsca pobytu osoby pozbawionej wolności (powinna być możliwa szybka lokalizacja wszystkich osób pozbawionych wolności).

Powinien również być prowadzony rejestr, w którym systematycznie odnotowywane byłyby wszystkie incydenty (użycie siły, środki dyscyplinarne...).

W niektórych sytuacjach jednym z wyraźnych celów programu wizyt jest ochrona przed zaginięciami. W tego rodzaju przypadkach kluczowe znaczenie ma analiza informacji z rejestrów. Stąd też działania podejmowane po wizycie obejmują weryfikację informacji dotyczących przenosin więźniów do innych miejsc pozbawienia wolności lub wypuszczenia ich na wolność. Weryfikację taką można przeprowadzić przy okazji kolejnych wizyt w innych miejscach pozbawienia wolności bądź też w ramach kontaktów z rodzinami osób pozbawionych wolności oraz zwolnionych więźniów.

Wskazówki

- Czy wejścia i wyjścia są dokładnie odnotowywane w rejestrach?
- Czy w rejestrach są odnotowywane wszystkie ważne zdarzenia?
- W jaki sposób są wykorzystywane informacje z rejestrów?

Czy istnieje rejestr dat, w których osoby pozbawione wolności nabywają prawa do zwolnienia?

INFORMOWANIE OSÓB POZBAWIONYCH WOLNOŚCI

Standardy

„W momencie zatrzymania oraz z chwilą rozpoczęcia okresu pozbawienia wolności lub odbywania kary więzienia bądź też bezpośrednio po tym fakcie, każda osoba powinna zostać poinformowana oraz pouczona przez władze odpowiedzialne za jej aresztowanie, pozbawienie wolności lub uwięzienie, o przysługujących jej prawach oraz sposobie, w jaki może z nich korzystać”. *BPP, Reguła 13.*

„1. Z chwilą przyjęcia każdy więzień powinien otrzymać pisemną informację na temat przepisów regulujących traktowanie osadzonych jego kategorii, przepisów dyscyplinarnych obowiązujących w miejscu pozbawienia wolności, dozwolonych sposobów uzyskiwania informacji i składania skarg, a także wszelkich innych spraw koniecznych zarówno dla zrozumienia przez niego jego praw i obowiązków, jak i dostosowania się do funkcjonowania zakładu.

2. Jeżeli więzień nie umie czytać ani pisać, wymienione powyżej informacje powinny mu zostać zakomunikowane ustnie.” *SRM, Reguła 35.*

„1. W momencie przyjmowania do zakładu karnego, a w późniejszym okresie w zależności od konieczności, wszyscy więźniowie powinni zostać poinformowani na piśmie, jak również ustnie w zrozumiałym dla nich języku, o obowiązującej w zakładzie dyscyplinie, a także o przysługujących im w więzieniu prawach i obowiązkach.” *EPR, Reguła 30*

„Państwa powinny zapewnić, aby wszystkie osoby pozbawione wolności były niezwłocznie informowane o przyczynach ich zatrzymania.” *RIG, punkt 25.*

Zob. również *ACPR, A-9, a także IDRCPLD, art. 53.*

Uwagi

Zespół wizytatorów powinien zbadać zakres informowania osób pozbawionych wolności o ich prawach i obowiązkach, jak również adekwatność sposobów przekazywania tych informacji oraz stopień ich zrozumienia przez więźniów i możliwości późniejszego dostępu do tych wiadomości.

Osoby pozbawione wolności mogą być zdezorientowane i bezbronne kiedy po raz pierwszy zjawiają się w miejscu pozbawienia wolności. Należy to wziąć pod uwagę w kontekście sposobu przekazywania im informacji.

Wizytatorzy powinni sprawdzić, czy rodziny osób pozbawionych wolności posiadają dostęp do informacji na temat funkcjonowania zakładu karnego, w szczególności odwiedzania osadzonych, korespondencji, rzeczy osobistych oraz kontaktów telefonicznych.

Wskazówki

- Jakie informacje otrzymują osoby pozbawione wolności w momencie przyjęcia ich do zakładu karnego?
- W jakiej formie?
- Czy osoby te rozumieją używany język (czy istnieją specjalne procedury mające na celu informowanie obcokrajowców?) oraz czy brane są pod uwagę przypadki analfabetyzmu?
- Czy wewnętrzne przepisy obowiązujące w miejscu pozbawienia wolności są umieszczone w formie pisemnej w miejscu, w którym można się z nimi łatwo zapoznać?
- Czy treść tych przepisów odpowiada standardom traktowania osób pozbawionych wolności?
- Czy są one sformułowane w zrozumiały sposób?

INSPEKCJA

Standardy

„Wszystkie zakłady karne powinny być przedmiotem regularnych inspekcji rządowych oraz niezależnego monitoringu”. *EPR, Reguła 9.*

„Zakłady karne powinny być regularnie kontrolowane przez rządową agencję w celu stwierdzenia, czy są one zarządzane zgodnie z wymogami wynikającymi z przepisów prawa krajowego i międzynarodowego oraz postanowieniami niniejszych reguł.” *EPR, Reguła 92.*

„1. Warunki osadzenia oraz sposób traktowania więźniów powinny być monitorowane przez niezależny organ lub organy, których ustalenia muszą być upubliczniane.” *EPR, Reguła 93, zob. również Reguła 93.2)*

„1. W celu kontrolowania ścisłego przestrzegania stosownych przepisów prawa i regulaminów miejsca pozbawienia wolności powinny być regularnie wizytowane przez

wykwalifikowane i doświadczone osoby wyznaczone i odpowiadające przed właściwymi organami władzy innymi, niż organy bezpośrednio odpowiedzialne za administrowanie miejscem pozbawienia wolności lub osadzenia.

2. Osoba pozbawiona wolności bądź uwięziona powinna mieć prawo do swobodnego komunikowania się, przy zachowaniu pełnej poufności, z osobami, które odwiedzają miejsca pozbawienia wolności lub osadzenia, zgodnie z postanowieniami ust. 1 niniejszej reguły, z zastrzeżeniem zachowania uzasadnionych warunków zapewniających w tych miejscach bezpieczeństwa i należytego porządku.” *BPP, Reguła 29.*

„Wyznaczeni przez właściwe władze wykwalifikowani i doświadczeni inspektorzy powinni przeprowadzać regularne inspekcje zakładów karnych i służb więziennych. Ich zadaniem w szczególności powinno być zapewnienie, aby instytucje te były administrowane zgodnie z obowiązującymi przepisami i regulacjami, a także realizowały stawiane przed nimi cele”. *SMR, Reguła 55.*

„Skuteczne procedury regulujące składanie skarg oraz inspekcje są podstawowymi środkami ochrony przed niewłaściwym traktowaniem osadzonych. Więźniowie powinni mieć możliwość składania skarg zarówno wewnątrz systemu więziennego, jak i poza nim, łącznie z możliwością poufnego skontaktowania się ze stosownymi władzami. CPT przywiązuje szczególną wagę do składania w każdym zakładzie karnym regularnych wizyt przez niezależne instytucje (np. Rady wizytatorów lub sędziego nadzorującego) uprawnione do tego, aby wysłuchać (a w razie konieczności podjąć stosowne działania) skarg więźniów oraz dokonać inspekcji więziennych pomieszczeń. Tego rodzaju organy mogą odgrywać ważną rolę w rozwiązywaniu sporów między władzami zakładu karnego a konkretnym więźniem lub więźniami.” *CPT, GR 2, § 54.*

Zob. również *ACPR, A-16 i IDRCPLD, art. 9 i art. 10 ust. 1.*

Uwagi

Jak widzieliśmy w rozdziale I, w celu ochrony praw osób pozbawionych wolności konieczne jest wprowadzenie szeregu wzajemnie uzupełniających się inspekcji wewnętrznych i zewnętrznych. Państwo jako wizytatorzy stanowią jeden z elementów tego systemu.

Osoby pozbawione wolności powinny mieć możliwość swobodnego i poufnego komunikowania się z wizytatorami.

Wizytatorzy powinni monitorować sposób, w jaki zakłady karne reagują na uwagi i zalecenia tego rodzaju organów.

Wskazówki

- Czy istnieje mechanizm inspekcji wewnętrznej?
 - Jakie są jego elementy składowe?
 - Jak często są przeprowadzane inspekcje?
 - Czy osoby pozbawione wolności mogą korzystać z poufnego dostępu do tego rodzaju organu?
 - Czy organ ten może przyjmować i badać skargi?
 - Kto posiada dostęp do raportów? Czy raporty są upubliczniane?
 - Jakie są wyniki/rezultaty inspekcji?
-

PROCEDURY DYSCYPLINARNE

Standardy

„1. Procedury dyscyplinarne powinny być traktowane jako ostatnia deska ratunku.

2. Jeżeli to możliwe, władze zakładu karnego powinny wykorzystywać mechanizmy przywracania stanu pierwotnego oraz mediacji w celu rozwiązywania sporów między osadzonymi.” *EPR, Reguła 56* (zob. również *Reguły 57 do 60*).

„Więzień uznany winnym naruszenia dyscypliny powinien mieć możliwość odwołania się do właściwych władz wyższego szczebla”. *EPR, Reguła 61*.

„Żaden więzień nie powinien pełnić w zakładzie karnym funkcji dyscyplinarnych, ani też być wyposażony w jakąkolwiek władzę w tym zakresie”, *EPR, Reguła 62*.

„1. Właściwie opublikowane przepisy prawa bądź przyjęte na ich podstawie regulacje powinny określać rodzaje postępowania osoby pozbawionej wolności lub osadzonej stanowiące przestępstwa bądź wykroczenia w trakcie okresu pozbawienia wolności lub osadzenia, jak również rodzaje i czas trwania kar dyscyplinarnych oraz władze mające prawo nakładać tego rodzaju kary.

2. Osoba pozbawiona wolności lub osadzona powinna mieć prawo do złożenia wyjaśnień przed podjęciem środków dyscyplinarnych. Ponadto powinna ona mieć prawo złożenia odwołania do władz wyższego szczebla.” *BPP, Reguła 30*.

„Należy stanowczo egzekwować dyscyplinę i porządek, jednak bez stosowania większych restrykcji, aniżeli to konieczne w celu zapewnienia bezpieczeństwa osadzonych oraz uporządkowanego funkcjonowania więziennej społeczności”. *SMR, Reguła 27*

„Poniższe kwestie powinny być zawsze określone przepisami prawa bądź regulacjami właściwych organów administracyjnych:

- (a) zachowanie stanowiące przestępstwo bądź wykroczenie;
- (b) rodzaje wymierzanych kar oraz czas na jakie można je wymierzać;
- (c) władze uprawnione do wymierzania tych kar”. *SMR, Reguła 29*

„Kary cielesne, kary w postaci zamykania w ciemnej celi, a także wszelkie okrutne, nieludzkie bądź upokarzające kary powinny być całkowicie zabronione jako kary za przewinienia o charakterze administracyjnym”. *SMR, Reguła 31* (zob. również *Reguły 28 i 30*).

„W interesie zarówno więźniów, jak i personelu więzienia, jest formalne wprowadzenie i stosowanie w praktyce jasno określonych procedur dyscyplinarnych. Wszelkie szare strefy w tym zakresie wiążą się z ryzykiem powstawania nieoficjalnych (i niekontrolowanych) systemów. Procedury dyscyplinarne powinny zapewniać więźniom prawo składania wyjaśnień w kwestii wykroczeń, o których popełnienie są oskarżani, a także składania do władz wyższego szczebla odwołań od wszelkich nakładanych sankcji.

Równoległe do formalnych procedur dyscyplinarnych częstokroć istnieją inne, na podstawie których więźnia można przymusowo odseparować od pozostałych osadzonych z przyczyn związanych z dyscypliną/bezpieczeństwem (np. w celu zachowania „właściwego porządku” w zakładzie karnym). Procedurom tym powinny towarzyszyć skuteczne środki ochronne. Więzień powinien zostać poinformowany o przyczynach podjęcia wobec niego określonych działań oraz, jeżeli względy bezpieczeństwa nie nakazują odmiennego postępowania, uzyskać możliwość przedstawienia swojej opinii w danej sprawie, a także zaskarżyć podjęte środki przed właściwym organem władzy”. *CPT, GR 2, § 55*.

Zob. również *ACPR A-3, A-6, A-12 oraz IDRCPL, art. 47 ust. 1 i art. 49*.

Uwagi

Wizytatorzy powinni zbadać, czy system kar został sformalizowany w postaci czytelnego zbioru reguł przekazywanych i zrozumiałych zarówno dla personelu zakładu karnego, jak i dla więźniów, a także czy publikowane są wykazy wszystkich czynów stanowiących naruszenie dyscypliny. Ponadto wizytatorzy powinni sprawdzić, czy reguły nie tylko wyraźnie określają, co jest wykroczeniem, ale również grożącą za nie karę, organy którego szczebla w hierarchii władzy mogą nakładać sankcje dyscyplinarne, jak również procedurę składania przez osoby, na które nałożono sankcje, wyjaśnień i odwołań.

Wizytatorzy powinni się zainteresować sposobem, w jaki przekazywane są informacje na temat obowiązujących reguł oraz ich sposobem ich ogłaszania.

Poza tym wizytatorzy powinni również zbadać naturę reguł dyscyplinarnych (czy bazują one na zasadzie proporcjonalności między koniecznością utrzymania porządku i płynną organizacją a potrzebą poszanowania godności jednostki).

Przedmiotem badania powinien być także charakter postępowania, które w maksymalnym stopniu powinno zapewniać gwarancje procesowe, na przykład jeżeli chodzi o przedstawicielstwo.

Wizytatorzy muszą pamiętać, że sankcje dyscyplinarne przekształcają się w złe traktowanie więźniów, jeżeli są nieproporcjonalne do popełnionego wykroczenia, uznaniowe lub też jeżeli są one nieuzasadnionym źródłem frustracji bądź cierpienia.

Wizytatorzy powinni sprawdzić, czy w zakładzie karnym nie istnieje tendencja do przekształcania dyscypliny w nieformalną hierarchię osadzonych. Tego rodzaju postępowanie jest zabronione.

Wskazówki

- Jakie zachowania i czyny są objęte sankcjami?
- Kto określa sankcje i na jakiej podstawie (raporty pisemne bądź ustne)?
- Czy osoba pozbawiona wolności ma możliwość obrony?
- Czy osoba pozbawiona wolności jest informowana o stawianych jej zarzutach?
- Jakiego charakteru i na jak długo nakładane są sankcje?
- W jaki sposób działa mechanizm odwoławczy?
- Czy zdarzają się odwołania kończące się korzystnie dla osoby pozbawionej wolności?
- Ile osób zostało ukaranych w danym okresie czasu w stosunku do łącznej liczby osób pozbawionych wolności?
- Czy istnieją jakieś wskazówki świadczące o tym, że określona kara bądź kary są w nieproporcjonalny sposób nakładane na jakąś mniejszość?
- Czy istnieją jakieś wskazówki świadczące o tym, że więźniowie biorą udział w stosowaniu kar dyscyplinarnych?

PROCEDURY SKŁADANIA SKARG

Standardy

„4. Więźniowie nie mogą być karani z powodu złożenia wniosku lub skargi.”
EPR, Reguła 70, zob. również Reguły 70.1 do 70. 3 oraz 70.5 do 70.7)

„1. Osoba pozbawiona wolności lub osadzona albo jej adwokat powinien mieć prawo do składania wniosków lub skarg dotyczących jej traktowania, w szczególności w

przypadku tortur lub innego okrutnego, niehumanitarnego bądź upokarzającego traktowania, władzom odpowiedzialnym za zarządzanie miejscem pozbawienia wolności lub władzom wyższego szczebla, a w razie konieczności również właściwym organom władzy posiadającym uprawnienia do zmiany decyzji bądź podejmowania środków zaradczych.

2. W przypadkach, w których ani osoba pozbawiona wolności ani jej adwokat nie mają możliwości wykonywania praw, o których mowa w ust. 1 niniejszej reguły, z praw tych może korzystać członek rodziny osoby pozbawionej wolności bądź osadzonego albo każda inna osoba, która posiada wiedzę na temat danej sprawy.

3. Na żądanie skarżącego jego wniosek albo skarga powinny być traktowane w sposób poufny.

4. Każda skarga lub wniosek powinny być niezwłocznie rozpatrzone. Należy także udzielić na nie odpowiedzi bez zbędnej zwłoki. W przypadku odrzucenia wniosku lub skargi albo nadmiernej zwłoki skarżący powinien mieć prawo do ich rozpatrzenia przez sąd lub inny organ władzy. Ani osoba pozbawiona wolności, ani osadzony lub skarżący na podstawie postanowień ust. 1 niniejszej reguły, nie mogą być stronniczo traktowani z powodu złożenia wniosku bądź skargi”. *BPP, Reguła 33*

„1. Każdy więzień powinien mieć możliwość składania każdego dnia wniosków lub skarg do dyrektora zakładu karnego bądź funkcjonariusza go reprezentującego.

2. Powinna istnieć możliwość składania wniosków bądź skarg inspektorom więziennictwa w trakcie przeprowadzanych przez nich inspekcji. Więzień powinien mieć możliwość porozmawiania z inspektorem lub jakimkolwiek innym funkcjonariuszem dokonującym inspekcji bez obecności dyrektora lub pozostałych członków personelu zakładu karnego.

3. Każdy więzień powinien mieć prawo składania zatwierdzonymi kanałami wniosków lub skarg, bez cenzurowania ich zawartości merytorycznej, jednak w odpowiedniej formie, do centralnych władz więziennictwa, władz sądowych lub innych stosownych organów.

4. Każdy wniosek lub skarga powinny być niezwłocznie rozpatrzone, łącznie z udzieleniem na nie odpowiedzi bez zbędnej zwłoki, chyba że są one niepoważne lub niezasadne.” *SMR, Reguła 36*

Zob. również *ACPR, A-7-a), b) i c)*, *IDRCPDL, art. 50 ust. 1 i art. 54*.

Uwagi

Wizytatorzy powinni przeanalizować czy więźniowie mają możliwość omawiania bądź zaskarżania różnych aspektów swojego życia w miejscu pozbawienia wolności. Ważnym

wskaźnikiem stopnia poszanowania więźniów mogą być forma i treść procedur składania skarg albo ich brak.

W ilu instancjach można składać skargi? W pierwszej instancji można je składać bezpośrednio do dyrektora zakładu karnego. Czy osoba pozbawiona wolności ma możliwość poufnego składania skarg do organów wyższych instancji bez ingerencji cenzury?

Wizytatorzy powinni przeanalizować, czy więźniowie dysponują nieocenzurowanym dostępem do władz zewnętrznych, niezależnych od systemu więziennictwa.

Wizytatorzy powinni monitorować system składania skarg.

- Czy procedura spełnia standardy rzetelności i sprawiedliwości?
- W jaki sposób więźniowie mogą z niej korzystać?
- Czy przestrzegana jest poufność?
- Czy procedura jest przejrzysta?
- Czy osoby rozpatrujące skargi zachowują się obiektywnie i nie są stronnicze?
- Czy system jest dostosowany do potrzeb więźniów i do sytuacji (elastyczność)?
- Czy skarżący otrzymują terminowo odpowiedzi odnoszące się do meritum skargi (skuteczność)?
- Czy prowadzone są statystyki odpowiedzi na skargi? Czy są one analizowane oraz czy na podstawie tych analiz są podejmowane jakieś działania?

Mechanizmy składania skarg powinny być analizowane wspólnie z kwestiami dotyczącymi inspekcji, ponieważ organy dokonujące inspekcji powinny mieć możliwość przyjmowania i badania skarg (zob. rozdział: Inspekcja).

Wskazówki

- Jakimi możliwościami składania skarg dysponują osoby pozbawione wolności?
- Jaki charakter mają odwołania – administracyjny czy sądowy?
- Jak wygląda procedura odwoławcza – do kogo i w jaki sposób składane jest odwołanie?
- Czy każda osoba pozbawiona wolności (w tym obcokrajowcy oraz analfabeci i półanalfabeci) może łatwo skorzystać z procedury?
- Czy osoba z zewnątrz ma możliwość złożenia w imieniu więźnia skargi do władz zakładu karnego?
- Czy osoba z zewnątrz ma możliwość złożenia w imieniu więźnia skargi do władz odpowiedzialnych za nadzór?

- W jakich terminach są rozpatrywane skargi?
 - Ile skarg złożono w ciągu ostatnich sześciu miesięcy (w kontekście średniej liczby osób osadzonych w danym miejscu)?
 - Jaki charakter ma aktualny wzorzec skarg?
 - Jakie są najczęstsze rozstrzygnięcia odwołań?
 - Ile skarg rozpatrzono na korzyść skarżących?
 - Czy są jakieś pogłoski na temat zemsty z powodu składanych skarg?
-

TWORZENIE KATEGORII OSÓB POZBAWIONYCH WOLNOŚCI

Standardy

„2. (a) Poza wyjątkowymi sytuacjami oskarżeni powinni być przetrzymywani oddzielnie od osób skazanych oraz traktowani w odmienny sposób, odpowiedni dla ich statusu prawnego jako osób jeszcze nieskazanych.

(b) Młodociani oskarżeni powinni być przetrzymywani oddzielnie od osób dorosłych, a ich procesy powinny się odbywać tak szybko, jak to możliwe”. *ICCPR, art. 10.2.*

„Art. 10 ust. 2(a) przewiduje, poza wyjątkowymi sytuacjami, rozdział oskarżonych i skazanych. Rozdział taki jest niezbędny w celu podkreślenia statusu tych pierwszych jako osób, które nie zostały jeszcze skazane i jako takie korzystają z domniemania niewinności zgodnie z postanowieniami art. 14 ust. 2”. *GC 21, ust. 9.*

Więźniowie poszczególnych kategorii powinni być przetrzymywani w oddzielnych zakładach karnych bądź oddzielnych częściach zakładów w zależności od ich płci, wieku, kryminalnej przeszłości, prawnych przyczyn, dla których zostali pozbawieni wolności, jak również wymogów związanych z ich traktowaniem. Tak więc:

(a) mężczyźni i kobiety powinni być, o ile to możliwe, osadzani w oddzielnych zakładach karnych. W przypadku zakładów przyjmujących zarówno mężczyzn, jak i kobiety, wszystkie pomieszczenia przeznaczone dla kobiet powinny być całkowicie oddzielone;

(b) więźniowie nieskazani powinni być przetrzymywani oddzielnie od więźniów już skazanych;

(c) osoby pozbawione wolności z powodu długów oraz innych czynów o charakterze cywilnoprawnym powinny być przetrzymywane oddzielnie od osób pozbawionych wolności z powodu czynów kryminalnych;

(d) więźniowie młodociani powinni być przetrzymywani oddzielnie od osób dorosłych.” *SMR, Reguła 8.*

„Podejmując decyzję o przydzieleniu więźniów do konkretnych zakładów karnych bądź oddziałów w danym zakładzie, należy wziąć pod uwagę konieczność oddzielenia:

- a. więźniów oczekujących na proces od więźniów już skazanych;
- b. więźniów płci męskiej od więźniów płci żeńskiej; oraz
- c. więźniów młodocianych od więźniów dorosłych.”, *EPR, Reguła 18.*

„Co do zasady, kobiety pozbawione wolności powinny być przetrzymywane w miejscu fizycznie oddzielnym od miejsca przetrzymywania mężczyzn w tym samym zakładzie karnym. W związku z powyższym, niektóre państwa zaczęły wprowadzać rozwiązania mające na celu wspólne odbywanie kary przez osoby pozostające w związku (jeżeli obydwie zostały pozbawione wolności) i/lub rozwiązania pozwalające na łączenie się w więzieniach osób różnej płci. CPT z zadowoleniem przyjmuje te postępowe rozwiązania, pod warunkiem wszakże, iż więźniowie tacy są w tym celu starannie selekcjonowani, wyrażają zgodę na takie rozwiązania oraz są odpowiednio nadzorowani.” *CPT, GR10, § 24.*

Zob. również: *SMR Reguła 85 oraz ACPR, B-1-b) i IDRCDDL, art. 16.*

Nieletni

„Zgodnie z postanowieniami art. 10 ust. 3, nieletnie osoby pozbawione wolności powinny być przetrzymywane oddzielnie od osób dorosłych. Powinny one także być traktowane z punktu widzenia warunków osadzenia odpowiednio do ich wieku i statusu prawnego.” *GC 20 par. 13.*

„We wszystkich miejscach pozbawienia wolności osoby nieletnie powinny być przetrzymywane oddzielnie od osób dorosłych, chyba że są one członkami tej samej rodziny. W warunkach kontrolowanych osoby nieletnie mogą przebywać razem ze starannie wyselekcjonowanymi osobami dorosłymi w ramach specjalnego programu, którego realizacja przynosi korzyści nieletnim”. *RPJDL, Reguła 29.*

Uwagi

Naczelną zasadą, która rządzi rozdziałem osadzonych, jest ochrona oraz uwzględnienie specyficznych potrzeb lub statusu osób zaliczonych do poszczególnych kategorii. Osadzeni nie powinni być rozdzielani z powodów innych, niż wynikające z tej zasady.

Zwyczajowo, osadzeni są rozdzielani w zależności od:

- płci i wieku: mężczyźni są przetrzymywani oddzielnie od kobiet, a nieletni od osób dorosłych;
- sytuacji procesowej lub prawnej: oskarżeni lub skazani.

Wizytatorzy powinni badać warunki osadzenia z punktu widzenia ochrony i szczególnych potrzeb osadzonych. Rozdział więźniów powinien bazować na obiektywnej ocenie ryzyka dla osadzonego. W przypadkach dotyczących kwestii prawdziwego bezpieczeństwa osadzeni powinni mieć możliwość wnioskowania o umieszczenie ich w oddzielnych miejscach. Niektórzy osadzeni muszą być trzymeni oddzielnie z powodu konkretnych niebezpieczeństw grożących im ze strony innych osadzonych, na przykład z powodu pochodzenia etnicznego, przekonań religijnych czy też orientacji seksualnej. Wizytatorzy powinni zwracać szczególną uwagę na przypadki separacji mające niekorzystny wpływ na różne kategorie osadzonych. Przykładowo, umieszczanie kobiet oraz osób nieletnich w oddzielnych zakładach częstokroć skutkuje pozbawieniem ich możliwości kontaktowania się z rodzinami i przyjaciółmi, ponieważ zarówno kobiety, jak i nieletni, stanowią mniejszość w całej populacji więźniów. Więźniowie oczekujący na proces są często przetrzymywani w gorszych warunkach, pomimo ich statusu prawnego i domniemania niewinności, i korzystają z mniejszego dostępu do świata zewnętrznego aniżeli osoby już skazane.

Nie ma żadnego medycznego uzasadnienia dla segregowania osadzonych wyłącznie na podstawie tego, czy są oni nosicielami wirusa HIV, czy też nie.

Wizytatorzy powinni zbadać, czy uwzględniane są potrzeby osób niepełnosprawnych oraz osób w podeszłym wieku, które są osadzane w tych samych miejscach pozbawienia wolności, co fizycznie pełnosprawna większość populacji więźniów.

Wizytatorzy nie powinni zapominać o ochronie osadzonych w trakcie transportu.

Pozbawieni wolności nieletni muszą być przetrzymywani w obiektach oraz warunkach dostosowanych do ich specyficznych potrzeb.

Wskazówki

- Czy nieletni są skutecznie oddzieleni od dorosłych więźniów przez cały dzień?

W miejscach pozbawienia wolności, w których osadzeni są więźniowie różnych kategorii:

- Czy kobiety są skutecznie oddzielone od więźniów płci męskiej przez 24 godziny na dobę?
- Czy znajdują się one pod pieczęcią personelu głównie płci żeńskiej?
- Czy grupy osadzonych, które można określić jako narażone na niebezpieczeństwo, są umieszczone w oddzielnym miejscu, w którym nie ma podstaw do obaw o ich bezpieczeństwo?

W przypadku miejsc pozbawienia wolności, w których znajdują się cele grupowe:

- Kto decyduje o umieszczeniu w danej celi i na jakiej podstawie?
- Czy osadzeni mogą prosić o zmianę celi?
- Jeżeli tak, to na jakiej podstawie?
- W jaki sposób personel zakładu karnego zapobiega i radzi sobie z ryzykiem nadużyć, w szczególności nadużyć seksualnych, popełnianych wobec osadzonych tej samej płci?
- Czy istnieją jakiegokolwiek dowody, że mniejszościowe grupy osadzonych są oddzielane z powodów innych, aniżeli wyłącznie względy bezpieczeństwa?

Lektura dodatkowa

PRI, *Wcielanie standardów w życie*, Londyn 2001 (Rozdział II, Prawidłowy proces i skargi, s. 29-54; rozdział VIII, Inspekcje, s. 167-174).

UN HCHR, *Prawa człowieka a więzienia*, Genewa 2003 (Rozdział 5, Jak zapewnić bezpieczeństwo w więzieniach, s. 72-75).

Andrew Coyle, *Zarządzanie więzieniami z punktu widzenia praw człowieka* 2003 (Rozdział 6, Procedury i kary dyscyplinarne, s. 75-82, rozdział 9, Wnioski i skargi, s. 105-110, rozdział 10, Procedury inspekcyjne, s. 111-116).

AI, *Przeciwdziałanie torturom*, Londyn 2003 (Rozdział 5, Warunki w miejscu pozbawienia wolności, s. 133, s. 139-143).

WARUNKI BYTOWE

Wizytatorzy poświęcają znaczącą część swojego czasu na analizę bytowych warunków, w jakich przetrzymywani są osadzeni.

Pozbawiając człowieka wolności władze biorą na siebie odpowiedzialność za zaspokojenie jego najważniejszych życiowych potrzeb. Pozbawienie wolności jest karą samą w sobie i państwo nie ma prawa dodatkowo jej zwiększać w postaci złych warunków osadzenia, niespełniających standardów, które państwo zobowiązało się zapewnić.

Przyzwoite warunki bytowe w miejscach pozbawienia wolności mają kluczowe znaczenie dla zachowania godności osadzonego. Przestrzeń życiowa, żywność i higiena to czynniki decydujące o godności i samopoczucie osadzonych.

Wizytatorzy powinni zbadać ogólne warunki panujące w miejscach pozbawienia wolności. Czynniki ważne dla zachowania poczucia godności to między innymi zasilanie w energię elektryczną, dostawa wody, utylizacja odpadów, czy też utrzymanie czystości.

Wizytatorzy nie powinni zapominać, że warunki bytowe osadzonych są również warunkami bytowymi personelu zakładu karnego.

Jednym z najważniejszych problemów dotyczących warunków pobytu w miejscu pozbawienia wolności jest kwestia przeludnienia, przede wszystkim dlatego, że odbija się ona negatywnie na wszystkich pozostałych aspektach osadzenia oraz na ogólnej atmosferze panującej w danym zakładzie karnym. Jeżeli przeludnienie przekracza pewne rozmiary bądź łączy się z innymi negatywnymi czynnikami, wówczas może być nawet równoznaczne z nieludzkim bądź upokarzającym traktowaniem.

Warunki bytowe

- Wyżywienie
 - Oświetlenie i wentylacja
 - Higiena osobista
 - Urządzenia sanitarne
 - Odzież i pościel
 - Przeludnienie i miejsce w celach
-

ŻYWNOŚĆ

Standardy

„1. Każdy więzień powinien otrzymywać od administracji zakładu karnego w zwyczajowo przyjętych godzinach posiłki o wartości odżywczej zapewniającej zdrowie i siłę, dobrej jakości, odpowiednio przygotowane i podane.

2. Każdy więzień powinien mieć dostęp do wody pitnej za każdym razem, kiedy jej potrzebuje”. *SMR, reguła 20.*

„1. Lekarz powinien dokonywać regularnych inspekcji oraz informować dyrektora zakładu karnego na temat:

(a) ilości, jakości, sposobu przygotowywania oraz podawania żywności” *SMR, Reguła 26.*

„1. Więźniowie powinni otrzymywać dietę żywieniową uwzględniającą ich wiek, zdrowie, stan fizyczny, przekonania religijne i kulturowe, a także charakter pracy.

2. Wymogi diety żywieniowej, w tym minimalną wartość energetyczną oraz zawartość białka, powinny być określone przepisami krajowego prawa.

3. Posiłki powinny być przygotowywane i podawane w higieniczny sposób.

4. Dziennie powinny być podawane trzy posiłki w odpowiednich odstępach czasowych.

5. Więźniowie przez cały czas powinni mieć dostęp do czystej wody pitnej.” *EPR, Reguła 22 (zob. również Reguła 22.6).*

Zob. również ACPR, A-11 oraz IDRCDDL, art. 32.

Nieletni

„Ograniczenie diety oraz limitowania bądź odmowa kontaktów z członkami rodziny powinny być zabronione niezależnie od celu” *RPJDL, Reguła 67.*

Uwagi

Wizytatorzy powinni opracować metodologię umożliwiającą im regularne kontrolowanie, czy osoby pozbawione wolności otrzymują wystarczającą dietę pod względem jakości, ilości i różnorodności i czy w związku z tym ich stan zdrowia nie pogarsza się w wyniku złego odżywiania. Osadzeni muszą mieć stały dostęp do wody pitnej.

W niektórych krajach posiłki mogą lub muszą być uzupełniane żywnością dostarczaną przez rodziny. W takich przypadkach wizytatorzy powinni monitorować sytuację osób pozostających bez zewnętrznego wsparcia, w szczególności sprawdzić, czy zakład karny odpowiednio identyfikuje takie osoby oraz zaspokaja ich potrzeby.

Wizytatorzy powinni również zwrócić uwagę na higienę oraz inne kwestie wiążące się z godnością więźniów, takie, jak pory serwowania posiłków, czas, w jakim posiłek powinien zostać zjedzony, jak również sposób podawania posiłków.

Wskazówki

- Jakie standardy obowiązują w zakresie ilości, jakości oraz różnorodności posiłków? Kto decyduje o menu? Czy personel medyczny regularnie wykonuje swoje zadania?
 - Jaki jest roczny budżet na żywność (oraz kwoty przeznaczane na jednego osadzonego dziennie)?
 - W jakich porach są podawane posiłki? Czy przerwy między porami posiłków są właściwe?
 - Czy posiłki są podawane osadzonym z należyтым szacunkiem? Czy są widoczne jakiegokolwiek przejawy dyskryminacji w sposobie dystrybuowania żywności oraz przydzielaniu osadzonych do funkcji na stołówce?
 - Czy osadzeni mają dostęp do wody i pożywienia poza porami posiłków?
 - Jakiego rodzaju woda jest dostępna? Czy jest ona przez cały rok czysta i dostępna?
 - Czy zakład karny zapewnia specjalne diety dla chorych, osób w podeszłym wieku oraz dzieci towarzyszących matkom?
 - Czy przestrzegane są ograniczenia dietetyczne wynikające z powodów religijnych?
 - Czy dostarczana żywność odpowiada etniczemu składowi osadzonych?
 - Czy w miejscu pozbawienia wolności znajduje się kantyna lub sklep, w którym osadzeni mogą kupować żywność, a jeśli tak, to w jakich okolicznościach? Kto decyduje o asortymencie?
 - Jakie regulacje i praktyki są stosowane w odniesieniu do rodzin przynoszących osadzonym żywność?
 - Jakie warunki panują w kuchni, w której przygotowywane są posiłki? Czy jest ona regularnie kontrolowana pod kątem bhp?
-

OŚWIETLENIE I WENTYLACJA

Standardy

„We wszystkich pomieszczeniach, w których osadzeni muszą żyć lub pracować

(a) okna powinny być wystarczająco duże, aby więźniowie mogli pracować lub czytać przy naturalnym oświetleniu. Powinny one również być tak skonstruowane, aby zapewniały dostęp świeżego powietrza niezależnie od tego, czy pomieszczenia posiadają sztuczną wentylację;

(b) osadzonym należy zapewnić odpowiednie sztuczne oświetlenie tak, aby mogli czytać lub pracować bez szkody dla wzroku”. *SMR, Reguła 11.*

„2. We wszystkich budynkach, w których więźniowie mieszkają, pracują lub się gromadzą:

a. okna powinny być na tyle duże, aby osadzeni w normalnych warunkach mogli czytać bądź pracować przy naturalnym oświetleniu oraz mieli zapewniony dostęp świeżego powietrza, z wyjątkiem pomieszczeń posiadających odpowiednią klimatyzację;

b. sztuczne oświetlenie powinno spełniać uznane standardy techniczne;

c. powinien być zamontowany system alarmowy pozwalający więźniom niezwłocznie skontaktować się z personelem zakładu karnego.” *EPR, Reguła 18.*

„1. Lekarz powinien dokonywać regularnych inspekcji oraz informować dyrektora zakładu karnego na temat:

(c) warunków sanitarnych, ogrzewania, oświetlenia oraz wentylacji w zakładzie karnym”. *SMR, Reguła 26.*

„CPT często spotyka się z różnego rodzaju urządzeniami, takimi jak metalowe żaluzje, listwy lub płyty przymocowane do okien w celach, które pozbawiają więźniów dostępu do naturalnego światła i świeżego powietrza w pomieszczeniach. Jest to szczególnie rozpowszechnione w miejscach pozbawienia wolności, w których przetrzymywani są więźniowie oczekujący dopiero na proces. CPT w pełni akceptuje fakt, że w przypadku niektórych więźniów konieczne mogą być szczególne środki ostrożności mające na celu zapobieganie możliwości zmywy i/lub dokonywania przestępstw. Jednak wprowadzanie tego rodzaju rozwiązań powinno raczej stanowić wyjątek, a nie regułę. Oznacza to, że właściwe władze muszą badać przypadek każdego więźnia, aby ustalić, czy dane środki bezpieczeństwa są w jego przypadku naprawdę uzasadnione. Ponadto, nawet jeżeli środki takie są konieczne, to nie powinny one nigdy wiązać się z pozbawianiem więźniów naturalnego światła i świeżego powietrza. Są to podstawowe elementy niezbędne do

życia, do których każdy osadzony ma prawo. Co więcej, brak tych elementów przyczynia się do powstawania warunków sprzyjających rozprzestrzenianiu się chorób, w szczególności gruźlicy.

CPT ma świadomość faktu, że zapewnienie przyzwoitych warunków życia w miejscach pozbawienia wolności może być bardzo kosztowne i postęp w tym zakresie jest w wielu krajach ograniczony z powodu braku środków. Tym niemniej usunięcie elementów blokujących okna więziennych cel (oraz zamontowanie w wyjątkowych przypadkach, w których jest to konieczne, prawidłowo zaprojektowanych zamienników) nie powinno wiązać się z kosztownymi inwestycjami, a przyniosłoby wszystkim zainteresowanym ogromne korzyści.” *CPT, GR 11, § 30.*

Uwagi

Wizytatorzy muszą sprawdzić dostęp osadzonych do naturalnego światła i świeżego powietrza, a także temperaturę w pomieszczeniach, zarówno w drodze własnych obserwacji, jak i rozmów z osadzonymi i personelem zakładu karnego.

Wizytatorzy powinni sprawdzić wentylację pod kątem wielkości i zajętości pomieszczeń. Okna nie mogą zasłonięte. Ponadto powinna istnieć możliwość otwierania otworów wentylacyjnych. Osadzeni powinni mieć możliwość samodzielnego włączania i wyłączania światła w celach.

Podstawowe standardy obowiązujące w normalnych pomieszczeniach w miejscach pozbawienia wolności powinny również obowiązywać w izolatkach.

Wskazówki

- Czy w celach panuje odpowiednia wentylacja?
- Czy w celach panuje odpowiednia temperatura?
- Jakich rozmiarów są okna? Czy można je otwierać?
- Czy osadzeni mogą samodzielnie regulować oświetlenie, wentylację i temperaturę?
- W jaki sposób jest doprowadzane ciepło oraz czy system grzewczy jest bezpieczny?
- Czy oświetlenie nadaje się do czytania?

URZĄDZENIA SANITARNE

Standardy

„Sanitariaty powinny umożliwiać każdemu więźniowi załatwienie potrzeb fizjologicznych w czysty i przyzwoity sposób kiedy zachodzi taka konieczność”. *SMR, Reguła 12*

„Więźniowie powinni mieć stały dostęp do higienicznych i zapewniających prywatność sanitariatów”. *EPR, Reguła 19.3.*

„Stały dostęp do odpowiednich urządzeń sanitarnych oraz utrzymywanie higieny na właściwym poziomie to zasadnicze komponenty środowiska życia człowieka.

W związku z powyższym CPT musi stwierdzić, że nie akceptuje stosowanej w niektórych krajach praktyki, zgodnie z którą osadzeni załatwiają swoje potrzeby fizjologiczne do wiader stojących w ich celach (które są następnie „opróżniane” w wyznaczonych porach). Cele powinny być wyposażone w toalety (najlepiej aneksy sanitarne), w przeciwnym razie należy osadzonym, którzy muszą z nich skorzystać, zapewnić możliwość natychmiastowego wyjścia z celi o każdej porze (łącznie z godzinami nocnymi)”. *CPT, GR 2, § 49.*

Zob. również *IDRCPL, art. 31.*

Uwagi

Wizytatorzy powinni sprawdzić instalacje sanitarne, aby się upewnić, czy działają, zapewniają osadzonym wystarczający stopień prywatności oraz czy są utrzymywane w należytej czystości. Powinni prawdopodobnie wypytać więźniów, czy dostęp do tego rodzaju urządzeń nie jest w nieuzasadniony sposób ograniczany.

Wizytatorzy powinni sprawdzić, czy w celach znajdują się toalety, czy są one oddzielone od reszty pomieszczeń ścianami lub przepierzeniami. W przypadku braku spłukiwanych toalet wizytatorzy powinni sprawdzić, jak często opróżniane są pojemniki.

Jeżeli toalety znajdują się poza pomieszczeniami mieszkalnymi, należy sprawdzić, czy można się do nich niezwłocznie dostać.

Wizytatorzy powinni sprawdzić, czy władze utrzymują sanitariaty w należytej czystości.

Wskazówki

- Jaki jest współczynnik toalet przypadających na liczbę osadzonych i czy odpowiada on minimalnym standardom?
- Czy wszyscy osadzenia mają dostęp do toalet w przyzwoitych warunkach, zapewniających im odpowiednią prywatność?

- Jeżeli w pomieszczeniach zakładu karnego nie ma toalet:
 - jak długo osadzeni muszą czekać na możliwość skorzystania z toalet na zewnątrz?
 - W jaki sposób osadzeni załatwiają swoje potrzeby fizjologiczne nocą?
 - prosząc strażników;
 - korzystając z wiader na odchody zaopatrzonych w deski?
 - Jak czyste i higieniczne są urządzenia sanitarne? Jak wyglądają przepisy regulujące utrzymanie ich w czystości i sprawności?
 - Czy istnieją jakieś dowody potwierdzające dyskryminację pewnych mniejszości w zakresie dostępu do urządzeń sanitarnych?
-

HIGIENA OSOBISTA

Standardy

„Osadzonym należy zapewnić odpowiednie instalacje łazienkowo-prysznicowe tak, aby każdy więzień mógł, a także aby można było od niego wymagać, kąpieli lub prysznic w wodzie o temperaturze dostosowanej do klimatu, o takiej częstotliwości, jaka jest niezbędna dla zachowania ogólnej higieny w zależności od pory roku i strefy geograficznej, jednak przynajmniej raz tygodniowo w umiarkowanym klimacie”. *SMR, Reguła 13.*

„Więźniowie powinni być czysti i w tym celu powinni mieć dostęp do wody oraz artykułów toaletowych niezbędnych dla zachowania zdrowia i higieny”. *SMR, Reguła 15.*

„Aby więźniowie byli w stanie utrzymać dobry wygląd, odpowiadający ich szacunkowi do własnej osoby, powinni dysponować stosownymi artykułami do pielęgnacji włosów i brody, a mężczyźni powinni również mieć możliwość regularnego golenia zarostu.” *SMR, Reguła 16.*

„4. Należy zapewnić takie rozwiązania, aby każdy więzień mógł brać prysznic lub kąpiel w temperaturze dostosowanej do pory roku, w miarę możliwości codziennie, jednak nie rzadziej, niż dwa razy tygodniowo (lub częściej w razie konieczności), w celu zachowania higieny osobistej.

7. Należy zadbać o szczególne potrzeby sanitarne kobiet”. *EPR, Reguła 19 (zob. również Reguły 19.5 i 19.6).*

„Ponadto, więźniowie powinni mieć odpowiedni dostęp do instalacji łazienkowo-prysznicowych. Wskazane jest również zapewnienie bieżącej wody w celach”. *CPT, RG 2, § 49.*

„Należy w odpowiedni sposób zaspokajać specyficzne potrzeby kobiet w zakresie higieny. Szczególne znaczenia ma stały dostęp do urządzeń sanitarnych i łazienkowych, możliwość bezpiecznego usuwania zakrwawionych przedmiotów, jak również dostarczanie im przedmiotów higieny osobistej, takich jak podpaski i tampony. Brak tego rodzaju podstawowych artykułów sam w sobie może być uznany za upokarzające traktowanie”. *CPT, GR 10, § 31.*

Zob. również *ACPR A-11 oraz IDRC PDL art. 31.*

Uwagi

Utrzymywanie higieny ciała to kwestia zarówno zdrowia, jak i szacunku dla samego siebie oraz innych osób. Higiena osobista może się również wiązać z przekonaniami religijnymi, które należy szanować. Dostęp do odpowiednio wyposażonych urządzeń sanitarnych, jak również instalacji łazienkowo-prysznicowych ma zasadnicze znaczenie dla ograniczania możliwości rozprzestrzeniania się chorób wśród osadzonych i członków personelu zakładu karnego. Jest to szczególnie ważne jeżeli osadzeni są przez długie okresy czasu przetrzymywani w przeludnionych celach.

Na higienę osobistą oraz czystość w pomieszczeniach należy również patrzeć z punktu widzenia traktowania osadzonych przez władze zakładu karnego. Przymusowe przetrzymywanie ludzi w złych warunkach higienicznych jest upokarzające i poniżające.

Władze zakładu karnego muszą dostarczać osadzonym artykuły niezbędne dla utrzymania higieny osobistej.

Rozwiązania w miejscu pozbawienia wolności nie mogą upokarzać osadzonych, na przykład poprzez przymus brania prysznicy publicznie.

Kobiety muszą regularnie otrzymywać, w sposób zapewniający poszanowanie ich poczucia intymności, zwyczajowe i niezbędne artykuły z menstruacją. Jeżeli towarzyszą im małe dzieci, powinny one być również zaopatrywane w dodatkowe artykuły potrzebne dzieciom.

Przy ustalaniu częstotliwości kąpieli należy brać pod uwagę klimat oraz aktywność fizyczną osób pozbawionych wolności.

Wskazówki

- Czy osadzeni mają stały dostęp do wody przeznaczonej do mycia?
- Jak często osadzeni (zarówno pracujący, jak i niepracujący) mają dostęp do

instalacji kąpielowych?

- Czy w zakładzie karnym znajduje się wystarczająca liczba instalacji kąpielowych?
- W jakim są one stanie, jeżeli chodzi o ich działanie i czystość?
- Jakiego rodzaju artykuły przeznaczone do higieny są dystrybuowane przez władze zakładu karnego i jak często?
- Czy zaspokajane są potrzeby o charakterze religijnym i kulturowym?
- Czy istnieją jakieś dowody świadczące o dyskryminacji mniejszości pod względem dostępu do instalacji kąpielowych?
- Czy zaspokajane są potrzeby kobiet mających menstruację (w zakresie dostępu do niezbędnych przedmiotów i instalacji kąpielowych)?

ODZIEŻ I POŚCIEL

Standardy

„1. Każdy więzień, który nie może nosić własnej odzieży, powinien posiadać strój dostosowany do klimatu oraz pozwalający mu zachować dobre zdrowie. Strój taki w żaden sposób nie powinien być upokarzający ani poniżający.

2. Odzież powinna być czysta i utrzymywana w należyтым stanie. Bielizna powinna być zmieniana i prana tak często, jak to potrzebne dla zachowania higieny.

3. W wyjątkowych okolicznościach, kiedy więzień w uzasadnionym celu opuszcza teren miejsca pozbawienia wolności, powinien mieć on prawo do założenia własnego ubrania lub innego, nierzucającego się w oczy stroju.” *SMR, Reguła 17* (zob. również *EPR, Reguła 20*).

„Jeżeli więźniowie mają prawo nosić własne ubranie, to w momencie przyjmowania ich do zakładu karnego należy dopilnować, aby było ono czyste i zdatne do użytku”. *SMR, Reguła 18*.

„Zgodnie z lokalnymi lub krajowymi standardami, każdy więzień powinien mieć oddzielne łóżko oraz odpowiednią pościel, czystą w momencie wydawania oraz zmienianą wystarczająco często, aby zachować higienę”. *SMR, Reguła 19*.

„Każdy więzień powinien mieć oddzielne łóżko oraz własną, odpowiednią pościel, która powinna być utrzymywana w należyтым stanie oraz zmieniana wystarczająco często, aby zachować higienę”. *EPR, art. 31*.

Zob. również *ACPR, A-11 i B-1-e*) oraz *IDRCPDL, art. 31*.

Uwagi

Wizytatorzy powinni sprawdzić magazyny oraz porozmawiać z personelem i osadzonymi, aby się upewnić, czy więźniowie mają odzież dostosowaną do panującego klimatu i pozwalającą im zachować godność. Żadne okoliczności nie usprawiedliwiają noszenia upokarzającego stroju jako elementu kary. Pożądane jest, aby osadzeni mogli mieć własną odzież lub nosić cywilne ubranie, pozwalające na zachowanie poczucia jednostkowej tożsamości.

Każdy więzień powinien mieć dostęp do pralni, aby móc regularnie prać, w grupie bądź samodzielnie, odzież, zwłaszcza tę noszoną bezpośrednio na gołym ciele.

Osadzeni powinni mieć własne łóżka i pościel. Powinny one być czyste i w dobrym stanie. Nie do przyjęcia są łóżka wieloosobowe bądź sen na zmianę. Jeżeli przeludnienie w celach osiąga aż tak wielkie rozmiary, władze odpowiedzialne za zarządzanie miejscami pozbawienia wolności muszą niezwłocznie podjąć stosowne kroki w celu poprawy sytuacji.

Należy regularnie zmieniać prześcieradła.

Wskazówki

- Jaki rodzaj odzieży noszą osadzeni?
- Czy odzież (buty i garderoba) jest dostosowana do panującego klimatu i pory roku?
- Czy pracujący więźniowie dysponują odpowiednią odzieżą?
- Jak wygląda kwestia dostępu osadzonych do pralni i suszarni?
- Czy każdy osadzony posiada swoje własne łóżko i własną pościel?
- Jak często prana jest pościel? Czy zakład karny dysponuje wystarczającymi zapasami ubrań i pościeli?
- Czy są one w dobrym stanie?
- Czy osadzeni mogą zakładać własne ubranie na rozprawy sądowe?
- Czy odzież i pościel są rozdzielane w sprawiedliwy sposób, bez żadnej dyskryminacji?

PRZELUDNIENIE I MIEJSCE W CELACH

Standardy

„1. Jeżeli osadzeni śpią w indywidualnych celach bądź pomieszczeniach, wówczas każdy więzień powinien znajdować się nocą w swojej celi sam. Jeżeli z przyczyn szczególnych, takich jak na przykład czasowe przeludnienie, centralna administracja

więzienna jest zmuszona wprowadzić wyjątek od powyższej reguły, wówczas nie jest wskazane, aby w celi bądź pomieszczeniu przebywali dwaj osadzeni.

2. We wspólnych salach sypialnych powinni spać więźniowie wyselekcjonowani jako osoby nadające się do przebywania z innymi w tego rodzaju warunkach. W porze nocnej więźniowie powinni być stale nadzorowani, stosownie do charakteru zakładu karnego.” *SMR, Reguła 9.*

„Przeludnienie to problem leżący w bezpośrednim kręgu zainteresowań CPT. Jeżeli miejsce pozbawienia wolności jest zmuszone pomieścić więcej więźniów, niż planowa liczba, to odbija się to negatywnie na jego całym funkcjonowaniu, a jakość życia w zakładzie ulega znaczącemu pogorszeniu. Ponadto przeludnienie w więzieniu lub jego części może z fizycznego punktu widzenia samo w sobie być niehumanitarne lub upokarzające”. *CPT, GR 2, § 46.*

„Zjawisko przeludnienia w więzieniach wciąż kładzie się cieniem na systemach penitencjarnych w Europie i poważnie podkopuje próby poprawy sytuacji osadzonych. Negatywny wpływ przeludnienia był już poruszany w poprzednich Raportach generalnych. Kiedy Komitet objął zasięgiem swojego działania kontynent europejski, spotkał się tu z bardzo wysokim odsetkiem aresztowań i kar pozbawienia wolności, którego wynikiem jest przeludnienie więzień. Wysoki wskaźnik przestępczości nie stanowi przekonującego wyjaśnienia faktu, że państwo zamyka pod kluczem tak wielu swoich obywateli. Po części musi to wynikać z poglądów panujących wśród przedstawicieli wymiaru sprawiedliwości, w tym sądów.

W tej sytuacji przeznaczanie coraz większych środków finansowych na więziennictwo nie jest rozwiązaniem. Należy raczej zmienić obowiązujące prawo oraz praktyki w zakresie stosowania aresztu wobec oskarżonych, wymierzania kar oraz możliwości skazywania na kary inne, aniżeli pozbawienie wolności. Jest to podejście zalecane w rekomendacji Komitetu Ministrów nr R (99) 22 w sprawie przeludnienia w więzieniach i wzroście liczby osadzonych. CPT wyraża nadzieję, że państwa członkowskie zaczną stosować zasady określone w tym ważnym dokumencie. Realizacja postanowień tej Rekomendacji powinna być dokładnie monitorowana przez Radę Europy.” *CPT, GR II, § 28.*

„1. Miejsce przeznaczone dla więźniów, a w szczególności wszystkie miejsca przeznaczone do spania, powinny zapewniać poszanowanie ludzkiej godności oraz, o tyle o ile to możliwe, prywatności, a także spełniać wymogi zdrowotno-higieniczne, z należyty uwzględnieniem warunków klimatycznych oraz, w szczególności, wymogi w zakresie powierzchni, ilości powietrza, oświetlenia, ogrzewania i wentylacji.

5. Standardowo więźniowie w nocy powinni przebywać w pojedynczych celach, z wyjątkiem sytuacji, w których wskazane jest, aby spali we wspólnym

pomieszczeniu.

10. Wszystkie pomieszczenia przeznaczone dla więźniów powinny posiadać możliwie najmniej restrykcyjne zabezpieczenia, adekwatne do ryzyka ich ucieczki lub wyrządzenia krzywdy sobie bądź innym osobom.” *EPR, Reguła 18* (zob. również *Reguły 18.6 do 18.9*).

„W szeregu krajów wizytowanych przez CPT, zwłaszcza w Europie wschodniej i środkowej, cele wieloosobowe to często bardzo duże sale sypialne, w których znajduje się większość bądź wszystkie obiekty, z których na co dzień korzystają więźniowie, takie jak strefy przeznaczone do spania, strefy aktywności dziennej oraz urządzenia sanitarne. CPT ma zastrzeżenia do samej zasady rządzącej takim rozmieszczeniem osadzonych w zamkniętych więzieniach, przy czym zastrzeżenia te bardzo często wzmacnia fakt, że osadzeni przebywający w tych salach żyją w nich w ekstremalnej ciasnocie i niezdrowych warunkach. Bez wątplenia w wielu krajach pobyt więźniów w celach wielo-, a nie jednoosobowych, wynika z wielu czynników, w tym również tych o charakterze kulturowym. Tym niemniej trudno znaleźć argumenty przemawiające za umieszczaniem dziesiątek osób w jednej Sali, w której wspólnie śpią i żyją. Można za to znaleźć wiele argumentów przeciwko takiemu rozwiązaniu.

Duże sale sypialne w nieunikniony sposób odbierają osadzonym prywatność. Co więcej, wzrasta ryzyko przemocy i zastraszania innych. Tego rodzaju rozwiązania sprzyjają rozwojowi przestępczych subkultur oraz ułatwiają zachowanie spójności przestępczych organizacji. Mogą również niezwykle utrudniać, jeżeli nie uniemożliwiać strażnikom sprawowanie właściwej kontroli. W niektórych sytuacjach, na przykład w przypadkach rozruchów w zakładzie, trudno uniknąć zewnętrznych interwencji z użyciem znaczącej siły. Przy takim rozwiązaniu prawidłowe rozmieszczenie poszczególnych więźniów w oparciu o indywidualną ocenę ryzyka i ich potrzeb również staje się praktycznie niewykonalne. Wszystkie te problemy nasilają się gdy liczba osadzonych przekracza rozsądny poziom. Co więcej, w tego rodzaju sytuacjach nadmierne obciążenie wspólnie użytkowanych obiektów, takich jak umywalki czy ubikacje, a także niedostateczna wentylacja, częstokroć prowadzi do godnych pożałowania rezultatów.

Tym niemniej CPT musi podkreślić, że procesowi przechodzenia od wieloosobowych sal sypialnych do mniejszych cel muszą towarzyszyć działania mające na celu zapewnienie, aby osadzeni spędzali sporo czasu zaangażowani w różnorodne, aczkolwiek celowe działania poza swoimi celami.” *CPT, GR 11, § 29*.

„Pomieszczenia wykorzystywane lub przeznaczone dla osadzonych muszą być zawsze czyste. Generalnie rzecz biorąc, utrzymanie pomieszczeń w czystości należy do obowiązków samych osadzonych. W związku z powyższym powinni oni dysponować środkami i produktami niezbędnymi do wykonania tego zadania.” *Rekomendacja 99 Komitetu Ministrów*

Zob. również *ACPR, A-11 i IDRC PDL, art. 11 ust. 1 i 2 oraz art. 31.*

Uwagi

Przeludnienie w miejscach pozbawienia wolności pod wieloma względami stanowi poważny problem i jest źródłem całego szeregu problemów o charakterze wtórnym, dotyczących traktowania osadzonych, ich zdrowia, bezpieczeństwa i resocjalizacji.

Generalnie rzecz biorąc, standardy międzynarodowe nie określają minimalnej powierzchni czy też przestrzeni, jaką należy zapewnić każdemu osadzonemu. Jednak w ostatnich latach problem ten stał się przedmiotem analiz CPT. Stosownie do zaleceń CPT, pojedyncza cela nie powinna być mniejsza niż 7 m². W przypadku cel wieloosobowych dopuszczalne są według CPT następujące parametry: 10 m² dla 2 osadzonych, 21 m² dla 5 osadzonych, 35 m² dla 7 osadzonych oraz 60 m² dla 12 osadzonych.

Wizytatorzy powinni znać oficjalną, maksymalną pojemność poszczególnych sektorów więzienia oraz podstawy, na jakich została ona wyliczona. Zazwyczaj jest to stosunek powierzchni (wyrażonej w metrach kwadratowych) bytowej do liczby zajmujących ją osób. Jednak wizytatorzy nie powinni opierać się wyłącznie na matematycznych obliczeniach. Zawsze jeszcze trzeba wziąć pod uwagę inne aspekty, takie jak na przykład czas spędzany na danej powierzchni w ciągu doby, a także układ więzienia. Każdy osadzony powinien mieć przynajmniej własne łóżko.

Wizytatorzy powinni przekazać swoje uwagi i zalecenia dotyczące przeludnienia władzom będącym w stanie podjąć stosowne działania. Zalecenia w zakresie poprawy sytuacji powinny zależeć od kontekstu. Mogą się zdarzyć przypadki, w których możliwe będzie zaadaptowanie niewykorzystanej powierzchni w jakimś więzieniu po to, aby zmniejszyć tłok w celach, jednak wizytatorzy powinni wziąć pod uwagę reformę systemu prawnego i sądowniczego oraz promocję rozwiązań alternatywnych w stosunku do kary pozbawienia wolności. Powinni oni również mieć świadomość, że w dłuższej perspektywie czasowej budowa nowych miejsc pozbawienia wolności jest rzadko kiedy dobrym rozwiązaniem.

Międzynarodowe standardy promują pobyt w celach pojedynczych, a nie wieloosobowych. W niektórych kontekstach kulturowych osadzeni mogą preferować jednak niewielkie cele wieloosobowe. Liczba osób dzielących jedną celę powinna być ograniczona. Ważne jest również, aby umieszczać w nich więźniów w taki sposób, by ograniczać ryzyko nadużyć.

Wizytatorzy powinni zwrócić uwagę na czystość w pomieszczeniach, w których przebywają osadzeni.

Wskazówki

- Czy pomieszczenia bytowe są dostosowane pod względem:
 - liczby m² przypadających na jedną osobę?
 - liczby godzin, które osadzeni muszą spędzać w swoich celach (liczby godzin spędzonych w zamknięciu w ciągu 24 godzin)?
 - wentylacji oraz ilości świeżego powietrza w czasie, gdy pomieszczenia są zamknięte?
 - planowanej długości pobytu osadzonego?
 - Czy wszyscy osadzeni mają swoje własne łóżka?
 - Czy pomieszczenia są regularnie sprzątane oraz czy są osadzeni mają dostęp do środków i materiałów czyszczących?
 - W celach wieloosobowych: jaki jest skład osobowy grup dzielących cele oraz według jakich kryteriów osadzeni są przydzielani do poszczególnych cel?
 - Czy powierzchnia w celach wieloosobowych jest przydzielana w sprawiedliwy sposób bez żadnej dyskryminacji?
 - W przypadku przeludnienia: czy poza celami bytowymi lub sypialnymi znajdują się nieużywane pomieszczenia, które można by zaadoptować?
-

Lektura dodatkowa:

PRI, *Wcielanie standardów w życie*, Londyn 2001 (Rozdział III, Warunki fizyczne – podstawowe potrzeby, s. 29-54).

UN HCHR, *Prawa człowieka a więzienia*, Genewa 2003 (Rozdział 3, Prawo do odpowiedniego standardu życia, s. 34-45).

AI, *Przeciwdziałanie torturom*, Londyn 2003 (Rozdział 5, Warunki w miejscu pozbawienia wolności, s. 133, s. 139-143).

REŻIM I ZAJĘCIA

Do zadań władz więziennych należy nie tylko zapewnienie przyzwoitych warunków fizycznych. Władze muszą wspierać rozwój osobisty osadzonych oraz ułatwiać ich ponowną integrację społeczną po wypuszczeniu z zakładu karnego. Leży to zarówno w interesie więźniów, jak i społeczeństwa jako całości. Z tej właśnie perspektywy należy rozpatrywać wizyty członków rodziny, dostęp do edukacji, szkolenia zawodowe, a także pracę i rozrywkę. Zajęcia takie to nie przywilej, lecz prawo przysługujące wszystkim osadzonym.

Uwagi, zalecenia, a w niektórych przypadkach również i praktyczna pomoc wizytatorów jako przedstawicieli społeczeństwa obywatelskiego oraz (zazwyczaj) społeczności lokalnej mogą być wyjątkowo przydatne dla władz pod kątem realizacji owego trudnego zadania.

Możliwość spędzania czasu poza celami oraz uczestnictwo w zorganizowanych i zróżnicowanych zajęciach mają zasadnicze znaczenie dla fizycznego i psychicznego zdrowia osób pozbawionych wolności, w tym osób aresztowanych w ramach prowadzonego śledztwa i oczekujących na proces sądowy.

Wizytatorzy powinni sprawdzić, czy władze zakładu karnego postrzegają zapewnienie osadzonym zróżnicowanego i odpowiedniego reżimu zajęć jako ważny cel oraz czy przeznaczają na to wystarczające środki. Powinni się oni również upewnić, czy w miejscu pozbawienia wolności istnieją stosowne rozwiązania dotyczące wizyt członków rodzin, dostępu do edukacji, szkoleń zawodowych i pracy (przy czym ten ostatni rodzaj aktywności nie powinien mieć przymusowego charakteru dla osób, które nie zostały jeszcze skazane).

Ważne jest, aby sprawdzić, czy zajęcia wykonywane w miejscu pozbawienia wolności będą przydatne na wolności, na przykład, czy prowadzone szkolenia zawodowe oraz praca pozwolą się odnaleźć na rynku pracy, a także czy standardy oświatowe odpowiadają standardom poza murami więzienia.

Reżim i zajęcia

- Kontakty z rodziną i przyjaciółmi
- Kontakty ze światem zewnętrznym
- Edukacja
- Ćwiczenia na świeżym powietrzu
- Rozrywka
- Zajęcia o charakterze religijnym
- Praca

KONTAKTY Z RODZINĄ I PRZYJACIÓŁMI

Standardy

„1. Więźniowie powinni móc tak często, jak to możliwe, komunikować się listownie, telefonicznie lub w inny sposób ze swoimi rodzinami, innymi osobami bądź przedstawicielami zewnętrznych organizacji, a także przyjmować wizyty takich osób.”

4. Rozwiązania w zakresie wizyt powinny pozwalać osadzonym utrzymywać i rozwijać relacje rodzinne w możliwie najbardziej normalny sposób. *EPR, Reguła 24* (zob. również *Reguły 24.2, 24.3 oraz 24.5 do 24.9*).

„Kara nie może polegać na całkowitym zakazie kontaktów z rodziną.” *EPR, Reguła 60.4*.

„Niezależnie od wyjątków określonych w regule 16 ust. 4 oraz w regule 18 ust. 3, nie można osobom osadzonym lub aresztowanym zabraniać kontaktów ze światem zewnętrznym, w szczególności z rodziną lub adwokatem, przed okres dłuższy, niż kilka dni.” *BPP, Reguła 15*.

„Osadzony lub aresztowany powinien mieć prawo do odwiedzin i korespondencji, w szczególności z członkami swojej rodziny. Powinien mieć także możliwość komunikowania się ze światem zewnętrznym na określonych warunkach oraz z uwzględnieniem określonych ograniczeń wynikających z przepisów prawa”. *BPP, Reguła 19*.

„Więźniowie powinni mieć możliwość komunikowania się w regularnych odstępach czasu, pod niezbędnym nadzorem, z członkami swoich rodzin oraz przyjaciółmi, zarówno w formie korespondencyjnej, jak i w postaci odwiedzin”. *SMR, Reguła 37*

„Aresztowany, który nie został jeszcze skazany, powinien mieć możliwość niezwłocznego poinformowania swojej rodziny o jego zatrzymaniu, a także powinien otrzymać wszelkie uzasadnione środki do komunikowania się ze swoją rodziną i przyjaciółmi oraz przyjmowania ich wizyt, wyłącznie z zastrzeżeniem takich ograniczeń i nadzoru, jakie są konieczne w interesie wymiaru sprawiedliwości i bezpieczeństwa, a także zachowania porządku w miejscu pozbawienia wolności”. *SMR, Reguła 92*.

„Utrzymywanie kontaktu ze światem zewnętrznym jest również niezwykle ważne dla więźniów. Przede wszystkim, osadzony musi dysponować środkami pozwalającymi mu

na podtrzymywanie relacji z rodziną i bliskimi przyjaciółmi. Wiodącą zasadą powinno być popieranie kontaktów ze światem zewnętrznym. Wszelkie ograniczenia w tym zakresie powinny wynikać wyłącznie z istotnych względów bezpieczeństwa lub z przyczyn związanych z zasobami.

W tym kontekście CPT pragnie podkreślić potrzebę pewnej elastyczności w sferze stosowania zasad dotyczących odwiedzin oraz kontaktów telefonicznych osadzonych, których rodziny mieszkają daleko od zakładu karnego (co oznacza, że regularne i częste odwiedziny są niemożliwe). W przypadku tego rodzaju więźniów należy, na przykład, zezwolić na kumulowanie czasu odwiedzin i/lub zapewnienie lepszych możliwości kontaktu telefonicznego z rodziną”. *CPT GR 2, § 51.*

„Państwa powinny:

zapewnić, aby wszystkie osoby pozbawione wolności miały (...) prawo do odwiedzin oraz otrzymywania korespondencji od członków swoich rodzin”. *RIG, art. 31.*

Zob. również *CDD, A-8-b), B-1-f) i B-3-b) oraz IDRCPL, art. 36 ust. 1 i 2 oraz art. 38.*

Nieletni

„Nieletni powinni mieć możliwość kontaktowania się ze swoimi rodzinami, przyjaciółmi oraz innymi osobami lub przedstawicielami zewnętrznych organizacji cieszących się dobrą reputacją, opuszczania terenu zakładu karnego w celu składania wizyt w swoich domach i odwiedzania rodziny, a także otrzymywania specjalnych zezwoleń na opuszczanie zakładu karnego w celach edukacyjnych, zawodowych lub z innych ważnych powodów (...)”. *RPJDL, Reguła 59.*

„Zgodnie z postanowieniami art. 10 ust. 3, w celu dalszej resocjalizacji nieletni przestępcy lub sprawcy wykroczeń powinni (...) być traktowani odpowiednio do ich wieku i statusu prawnego jeżeli chodzi o warunki osadzenia takie jak (...) kontakty z krewnymi.” *GC 21, par. 13.*

Zob. również, *RPJDL 60, 61 i 62 oraz IDRCPL, art. 39.*

Uwagi

Wizytatorzy muszą mieć świadomość, że kontakty z rodzinami są ogromnie ważne. Większość osadzonych kiedyś wyjdzie na wolność. Jeżeli będą mogli utrzymywać maksymalnie dużo kontaktów z członkami swoich rodzin i przyjaciółmi, to ułatwi to ich ponowną integrację społeczną po opuszczeniu zakładu karnego.

Wizytatorzy powinni sprawdzić, czy zakład karny utrzymuje prawidłową równowagę między względami bezpieczeństwa a względami humanitarnymi. Kontakty z rodziną i

przyjaciółmi nie powinny być przywilejem dla niektórych osadzonych, ale prawem przysługującym wszystkim więźniom. Osadzonym nie można w charakterze środka dyscyplinarnego zabraniać wizyt i kontaktów. Przeszukiwania i rewizje osobiste powinny być przeprowadzane w sposób taktowny i z zachowaniem odpowiedniego szacunku. Prawa członków rodziny i przyjaciół są również przedmiotem zainteresowania wizytatorów.

Odwiedziny to najlepszy sposób na utrzymanie więzi. Wizytatorzy powinni sprawdzić warunki w jakich odbywają się odwiedziny, ponieważ jest to miernik szacunku okazywanego przez władze zakładu karnego osadzonym i ich rodzinom. W normalnych warunkach dozwolony powinien być kontakt fizyczny z osadzonym. Należy zachęcać do wizyt o charakterze prywatnym lub rodzinnym w specjalnych pomieszczeniach zapewniających większą dozę intymności. Pomieszczenia takie powinny być również oferowane w przypadku intymnych (lub małżeńskich) odwiedzin partnera. Aby ułatwić regularne wizyty członków rodzin, osadzeni powinni przebywać w miejscach pozbawienia wolności położonych możliwie najbliżej ich domów.

Wizytatorzy powinni wypytać osadzonych, czy mają możliwość utrzymywania odpowiednich kontaktów telefonicznych (zwłaszcza w przypadku obcokrajowców) oraz czy otrzymują oni terminowo pocztę w nienaruszonym stanie. Wizytatorzy powinni wiedzieć, jaki system cenzury lub monitoringu jest stosowany w danym zakładzie karnym oraz czy jest on adekwatny to potencjalnego zagrożenia stwarzanego przez daną osobę. Ustawicznej uwagi wymaga sytuacja osadzonych obcokrajowców. Wizytatorzy powinni sprawdzić, jakie wsparcie otrzymują tego rodzaju więźniowie w zakresie problemów związanych z kontaktami z rodziną i przyjaciółmi, a także pomoc w przypadku zwolnienia i powrotu do rodzinnego kraju.

Nieletni i kobiety również wymagają specjalnej uwagi wizytatorów. Ponieważ młodociani są szczególnie narażeni na zagrożenia, to utrzymywanie kontaktów z rodzinami, w szczególności z rodzicami, jest niezwykle ważnym elementem ich reintegracji społecznej. W wielu kulturach kobiety ponoszą główną odpowiedzialność za opiekę nad dziećmi, a uwięzienie matki odbija się negatywnie na jej potomstwie. Wizytatorzy powinni sprawdzić, jakie mechanizmy opracowano w celu zapewnienia pomocy nieletnim i kobietom w przypadku większych niż normalnie odległości, które muszą oni pokonywać w celu odwiedzenia osadzonych (zakłady karne przeznaczone dla nieletnich i kobiet są mniej liczne, a tym samym mogą się znajdować w większej odległości od rodzinnego domu).

Wizytatorzy powinni sprawdzić, jakie rozwiązania funkcjonują w zakładzie karnym, jeżeli chodzi o odnawianie kontaktów osadzonych, którzy stracili więzi ze swoimi rodzinami w wyniku konfliktów zbrojnych bądź katastrof naturalnych. Zakład powinien współpracować z Centralną Agencją Poszukiwawczą ICRC, czy to bezpośrednio, czy też za pośrednictwem krajowego Czerwonego Krzyża bądź Czerwonego Półksiężyca.

Wskazówki

Wizyty

- Jak często osoby z zewnątrz mogą odwiedzać osadzonych?
- Jak długo trwają takie wizyty?
- Czy istnieją jakieś ograniczenia w zakresie wizyt dla pewnych kategorii osadzonych?
- Jeżeli tak, to na jakiej podstawie są stosowane te ograniczenia?
- Jak są przyjmowane rodziny osadzonych w miejscu pozbawienia wolności?
- Jakie informacje są przekazywane rodzinom w celu umożliwienia im kontaktów i odwiedzania osadzonych członków rodzin?
- Czy istnieją jakieś szczególne rozwiązania dotyczące odwiedzin dzieci?
- Czy zakład karny bądź agenda zewnętrzna zapewniają budynek, w którym rodziny osadzonych mogą czekać na wizytę?
- W jakich warunkach materialnych odbywają się wizyty?
- W jakim zakresie wizyty są kontrolowane?
- Czy zakład karny posiada jakieś alternatywne rozwiązania dla osadzonych, których nie odwiedza nikt z zewnątrz?
- Czy istnieją jakieś szczególne rozwiązania dotyczące kontaktów z rodzinami obcokrajowców (zwłaszcza jeżeli chodzi o rozmowy telefoniczne)?

Korespondencja

- Czy prywatne listy są cenzurowane?
- Jeżeli tak, to jakie są kryteria cenzury oraz czy są one znane personelowi zakładu karnego i osobom pozbawionym wolności?
- Na jakich warunkach i jak często można otrzymywać paczki?

Telefony

- Czy osadzeni mają możliwość wykonywania telefonów?
 - Jak często? Jak wygląda system płatności za rozmowy telefoniczne?
 - Czy możliwość odwiedzin oraz dostęp do korespondencji i rozmów telefonicznych odbywa się w sprawiedliwy i przejrzysty sposób bez żadnej dyskryminacji?
-

KONTAKTY ZE ŚWIATEM ZEWNĘTRZNYM

Standardy

- „1. Osadzony lub aresztowany powinien mieć prawo do skontaktowania się oraz zasięgnięcia porady swojego adwokata.
2. Osadzony lub aresztowany powinien dysponować wystarczającym czasem i możliwościami zasięgnięcia porady swojego adwokata.
3. Nie można zawiesić ani ograniczyć prawa osadzonego lub aresztowanego do niezwłocznych odwiedzin i zasięgnięcia porady adwokata bez jakiegokolwiek cenzury oraz z zachowaniem pełnej poufności, poza wyjątkowymi i określonymi przepisami prawa przypadkami, w których sąd lub inny organ władzy uzna to za konieczne w celu zachowania bezpieczeństwa i porządku.
4. Rozmowa między osadzonym lub aresztowanym a jego adwokatem może być prowadzona w zasięgi wzroku, ale nie słuchu przedstawiciela wymiaru sprawiedliwości”. *BPP, Reguła 18* (zob. również *SMR, Reguła 93* oraz *EPR, Reguła 23*).

„Więźniowie powinni być regularnie informowani o najważniejszych wydarzeniach dzięki możliwości czytania gazet, czasopism lub specjalnych publikacji więziennych, a także słuchania transmisji radiowych, lekturze oraz innego rodzaju podobnym metodom dozwolonym bądź kontrolowanym przez administrację” *SMR, Reguła 39*.

Zob. również *EPR, Reguła 24.10*.

Nieletni

„Należy zapewnić nieletnim wszelkie możliwości odpowiedniego kontaktu ze światem zewnętrznym, ponieważ kontakt tego rodzaju jest integralnym elementem sprawiedliwego i humanitarnego traktowania oraz ma zasadnicze znaczenie dla przygotowania nieletnich do powrotu na łono społeczeństwa”. *RPJDL, Reguła 59*.

Obcokrajowcy

- „1. Osadzeni obcokrajowcy powinni dysponować odpowiednimi możliwościami komunikowania się z dyplomatycznymi i konsularnymi przedstawicielami państwa, którego są obywatelami.
2. Osadzeni będący obywatelami państw nie posiadających w kraju osadzenia przedstawicielstw dyplomatycznych lub konsularnych, a także bezpaństwowcy, powinni dysponować podobnymi możliwościami komunikowania się z przedstawicielami dyplomatycznymi państwa, które odpowiada za reprezentowanie ich interesów, lub z

krajowymi bądź międzynarodowymi instytucjami, których zadaniem jest ochrona takich osób”. *SMR, Reguła 38.*

Zob. również *EPR, Reguła 37.*

„W celu ułatwienia wykonywania funkcji konsularnych dotyczących obywateli państwa wysyłającego:

a) urzędnicy konsularni mają swobodę porozumiewania się z obywatelami państwa wysyłającego i udawania się do nich. Obywatele państwa wysyłającego mają taką samą swobodę w odniesieniu do porozumiewania się z urzędnikami konsularnymi państwa wysyłającego oraz udawania się do nich;

b) jeżeli zainteresowana osoba o to prosi, właściwe władze państwa przyjmującego powinny niezwłocznie zawiadomić urząd konsularny państwa wysyłającego o tym, że w jego okręgu konsularnym obywatel tego państwa został tymczasowo aresztowany, uwięziony lub pozbawiony wolności w jakikolwiek inny sposób. Każda wiadomość, skierowana do urzędu konsularnego przez osobę przebywającą w areszcie tymczasowym, więzieniu lub pozbawioną wolności w jakikolwiek inny sposób, powinna być również niezwłocznie przekazana przez wspomniane władze. Powinny one też niezwłocznie poinformować zainteresowaną osobę o jej prawach wynikających z niniejszego punktu;

c) urzędnicy konsularni mają prawo odwiedzania obywatela państwa wysyłającego, który jest tymczasowo aresztowany, uwięziony lub pozbawiony wolności w jakikolwiek inny sposób, rozmawiania i korespondowania z nim oraz zapewnienia mu zastępstwa prawnego. Mają oni również prawo odwiedzania każdego obywatela państwa wysyłającego, który w wykonaniu wyroku w ich okręgu bądź przebywa w więzieniu, bądź jest pozbawiony wolności w jakikolwiek inny sposób. Urzędnicy konsularni powinni jednak powstrzymać się od działania na rzecz obywatela przebywającego w areszcie tymczasowym lub w więzieniu bądź pozbawionego wolności w jakikolwiek inny sposób, jeżeli zainteresowana osoba wyraźnie się temu sprzeciwi.

Prawa określone w ustępie 1 niniejszego artykułu powinny być wykonywane zgodnie z ustawami i innymi przepisami państwa przyjmującego, z zastrzeżeniem jednak, że wspomniane ustawy i inne przepisy powinny umożliwiać pełną realizację celów, którym służą prawa przyznane na podstawie niniejszego artykułu.

Konwencja wiedeńska o stosunkach konsularnych, art. 36

Uwagi

Wizytatorzy powinni rozmawiać z osadzonymi na temat wszelkich trudności, z jakimi mogą się oni napotykać w przypadku kontaktów z uprawnionymi do tego osobami. Szczególne znaczenie dla wszystkich osadzonych ma poufny kontakt z adwokatem bez

żadnej ingerencji zewnętrznej. Osadzeni powinni również mieć możliwość kontaktowania się z wybranymi przez siebie przedstawicielami religijnymi (zob. rozdział Religia).

Osadzeni obcokrajowcy powinni mieć prawo kontaktowania się z przedstawicielstwem dyplomatycznym państwa, którego są obywatelami, a w przypadku braku misji dyplomatycznej, z misją państwa lub organizacji, która ich reprezentuje lub broni. Jeżeli obcokrajowiec nie chce informować misji dyplomatycznej swojego państwa, to jego życzenie powinno zostać uszanowane. Osoby twierdzące, że mają status uchodźców, powinny mieć prawo do odwiedzin przedstawiciela biura Wysokiego Komisarza Narodów Zjednoczonych do spraw Uchodźców.

Kontakty ze światem zewnętrznym oznaczają również, że osadzeni mogą śledzić rozwój wydarzeń w ich lokalnych społecznościach. Wizytatorzy powinni sprawdzić, czy osadzeni, w szczególności osoby pozbawione wolności na długie okresy czasu, mają dostęp do różnego rodzaju środków masowego przekazu, z tym do gazet, czasopism, radia i telewizji.

Wizytatorzy powinni znać określone w krajowym ustawodawstwie prawo osadzonych do głosowania i sprawdzić, czy mogą z tego prawa w praktyce korzystać.

Wskazówki

Dostęp do adwokata

- Czy osadzeni mogą swobodnie i poufnie komunikować się ze swoimi adwokatami?
- W jakich warunkach odbywają się spotkania z adwokatami?

Kontakty osadzonych obcokrajowców ze światem zewnętrznym

- Czy wszyscy osadzeni obcokrajowcy pozostają w kontakcie ze swoimi misjami?
- Co się dzieje z tymi, którzy odmówili takiego kontaktu?
- Co się dzieje w przypadku, gdy misja nie reaguje na wniosek osadzonego współobywatela (jest to szczególnie ważne w przypadku utraty dokumentów lub dokumentów, które straciły ważność)?

Dostęp do informacji zewnętrznych

- Jaki dostęp do środków masowego przekazu (gazety, telewizja) mają osoby pozbawione wolności?
- Czy istnieją jakieś ograniczenia w tym zakresie i na jakich kryteriach się opierają?

- Czy zakład karny zapewnia osadzonemu dostęp do radia i telewizji lub też ułatwia tego rodzaju dostęp?
 - Czy władze zapewniają bezpłatne gazety, czasopisma i inne periodyki? Jeżeli nie, to czy osadzeni mogą za nie płacić lub otrzymywać je?
-

EDUKACJA

Standardy

„1. Wszystkim osadzonym, którzy są w stanie z tego skorzystać, należy zapewnić możliwość dalszej edukacji, łącznie z naukami religijnymi w krajach, w których jest to możliwe. Edukacja osób niepiśmiennych i młodocianych powinna być obowiązkowa. Administracja zakładu karnego powinna zwracać na to szczególną uwagę.

2. W miarę możliwości edukacja więźniów powinna być zintegrowana z systemem oświatowym kraju tak, aby po ich wyjściu na wolność mogli oni bez trudu kontynuować naukę”. *SMR, Reguła 77.*

„Wszyscy osadzeni powinni mieć prawo udziału w zajęciach kulturalnych i oświatowych mających na celu rozwój osobowości.” *BPTD, Reguła 6.*

„1. Każdy zakład karny powinien starać się zapewnić wszystkim osadzonym dostęp do maksymalnie kompleksowych programów edukacyjnych spełniających zarazem indywidualne potrzeby oraz uwzględniające aspiracje więźniów.

2. Priorytetowo powinni być traktowani osadzeni wymagający nauki czytania i pisania, a także ci, którzy nie posiadają podstawowego lub zawodowego wykształcenia.

4. Edukacja w ramach więziennego reżimu nie powinna być traktowana gorzej, niż praca, a osadzeni nie powinni być finansowo ani w inny sposób dyskryminowani z powodu nauki.” *EPR, Reguła 28 (zob. również Regulę 28.7).*

„Wszyscy osadzeni powinni mieć dostęp do edukacji składającej się z przedmiotów klasowych, szkolenia zawodowego, zajęć twórczych i artystycznych, wychowania fizycznego i sportu, a także biblioteki”. *R(89)12, § 1.*

„h) w miarę możliwości osadzeni powinni móc pobierać naukę poza zakładem karnym;

i) jeżeli nauka musi się odbywać na terenie zakładu karnego, wówczas należy w nią angażować zewnętrzną społeczność tak bardzo, jak to tylko możliwe”. *Rezolucja nr*

1190/20 Rady Społeczno-Gospodarczej Narodów Zjednoczonych w sprawie edukacji osadzonych.

Zob. również: *pełny tekst rekomendacji R(89)12, § 1, oraz rezolucji ECOSOC nr 1990/20; SRM, Reguła 82; EPR, Reguły 79 do 82, a także rekomendacje UNESCO w sprawie edukacji w zakładach karnych.*

Areszt przedprocesowy

„Odpowiedni program zajęć (praca, edukacja, zajęcia sportowe itd.) ma kluczowe znaczenie dla samopoczucia osadzonych we wszystkich rodzajach miejsc pozbawienia wolności, zarówno tych, w których przebywają osoby skazane, jak i te oczekujące na swój proces. Z obserwacji CPT wynika, że w wielu aresztach śledczych aktywność więźniów jest ograniczona do maksimum. Zorganizowanie zajęć w tego rodzaju zakładach, w których rotacja więźniów jest stosunkowo duża, nie jest prostą sprawą. Oczywiście w tym przypadku nie może być mowy o zindywidualizowanych programach organizowanych w miejscach osadzenia osób już skazanych. Tym niemniej więźniowie nie mogą po prostu beczynnienie gnuśnieć tygodniami, a może nawet miesiącami, zamknięci w swoich celach, niezależnie od panujących w nich warunków bytowych. CPT stoi na stanowisku, że więźniowie aresztów śledczych powinni spędzać znaczącą część dnia (8 godzin lub więcej) poza swoimi celami, zajmując się różnego rodzaju zorganizowanymi zajęciami. Oczywiście reżim dnia w miejscach pozbawienia wolności osób już skazanych powinien wyglądać jeszcze lepiej.” *CPT, GR 2, § 47.*

Kobiety

„Kobiety pozbawione wolności powinny zajmować się konstruktywnymi czynnościami (praca, szkolenia, edukacja, zajęcia sportowe itd.) na równi z ich męskimi odpowiednikami. (...) Delegacje przedstawicieli CPT zbyt często spotykają się z sytuacjami, w których osadzoną kobietom oferuje się zajęcia uznawane za „właściwe” dla nich (takie jak na przykład szycie lub prace ręczne), podczas gdy osadzoną płci męskiej proponuje się zajęcia o bardziej zawodowym charakterze. W opinii CPT tego rodzaju dyskryminacyjne podejście jedynie wzmacnia przestarzałe stereotypy na temat społecznej roli kobiet. Co więcej, w zależności od okoliczności, odmawianie kobietom możliwości wykonywania takich samych zajęć jak mężczyźni może zostać uznane za poniżające traktowanie”. *CPT GR 10, § 25.*

Zob. również *ACPR, A-14-a) oraz IDRCPLD, art. 35.*

Nieletni

„Każdy nieletni w wieku, w którym obejmuje go obowiązek szkolny, ma prawo do edukacji dostosowanej do jego potrzeb i możliwości, mającej na celu przygotowanie go

do powrotu na łono społeczeństwa. Edukacja taka powinna się odbywać w miarę możliwości na terenie szkół poza zakładem karnym i być w każdym przypadku prowadzona przez wykwalifikowanych nauczycieli realizujących programy nauczania zintegrowane z systemem szkolnym kraju tak, aby po wyjściu na wolność nieletni więźniowie mogli bez trudu kontynuować naukę. (...). *RPJDL, Reguła 38.*

„Nieletni w wieku, w którym nie obejmuje ich już obowiązek szkolny, a którzy pragną kontynuować swoją edukację, powinni mieć taką możliwość i być do tego zachęceni. Należy dokładać wszelkich starań, aby zapewnić im dostęp do odpowiednich programów edukacyjnych.” *RPJDL, Reguła 39.*

„Każde dziecko będące więźniem oraz objęte obowiązkiem szkolnym powinno mieć dostęp do tego rodzaju edukacji”, *EPR, Reguła 35.2.*

Uwagi

Wizytatorzy powinni sprawdzić, jak wygląda system edukacji w zakładzie karnym oraz jaki priorytet przyznają mu władze więzienia.

Edukacja jest ważnym elementem przygotowania osadzonego do społecznej reintegracji i rozwoju osobistego. Ponadto w jej ramach można zaspokajać specyficzne potrzeby więziennej populacji, takie jak nauka miejscowego języka albo nauka czytania, pisania i liczenia.

Według międzynarodowych standardów edukacja jest jednym z elementów zintegrowanego podejścia w ramach indywidualnego programu resocjalizacji przygotowującego osadzonych do wyjścia na wolność stosownie do ich potrzeb i możliwości.

Biorąc pod uwagę powrót na łono społeczeństwa oraz kontakty ze światem zewnętrznym, prowadzenie zajęć edukacyjnych przez członków lokalnej społeczności (np. miejscowe szkoły albo miejscowych nauczycieli szkolnych) stanowi ogromną zaletę. Zajęcia takie mogą się nawet odbywać w ramach miejscowej wspólnoty. Zdobyte w ten sposób kwalifikacje powinny być uznawane przez świat zewnętrzny.

Edukacja powinna być wynagradzana tak samo jak praca.

Wskazówki

- Jaki rodzaj edukacji oferuje zakład karny?
- Jaki odsetek osadzonych uczestniczy w zajęciach edukacyjnych?
- Czy wszyscy osadzeni, którzy wyrażają taką wolę, mogą uczestniczyć w

zajęciach edukacyjnych?

- Jakie statystyki dostępu do edukacji oraz osiągnięć w nauce są prowadzone?
- Czy dostępne zajęcia edukacyjne odpowiadają celom edukacji? Czy zajęcia są dostosowane do indywidualnych potrzeb oraz potrzeb poszczególnych kategorii osadzonych (na przykład osadzonych obcokrajowców)?
- Czy edukacja jest wynagradzana?
- Czy zajęcia edukacyjne bądź szkoleniowe są prowadzone przez nauczycieli lub trenerów z zewnątrz?
- Gdzie są prowadzone zajęcia edukacyjne?
- Na jakich warunkach osadzeni korzystają z dostępu do biblioteki?
- Czy w bibliotece znajdują się pozycje w różnych językach, którymi mówią osadzeni?
- Czy kobiety mają dostęp do zajęć edukacyjnych tej samej jakości i na tych samych warunkach, co osadzeni płci męskiej?
- Czy możliwości edukacyjne osadzonych są porównywalne z możliwościami dostępnymi w świecie zewnętrznym?
- Czy dostęp do edukacji jest zapewniany w sprawiedliwy sposób, bez żadnej dyskryminacji?

ZAJĘCIA NA ŚWIEŻYM POWIETRZU

Standardy

„1. Każdy więzień, który nie wykonuje pracy na zewnątrz, powinien mieć możliwość stosownych zajęć na świeżym powietrzu przynajmniej przez godzinę dziennie, jeżeli pozwalają na to warunki pogodowe.

2. Więźniowie w młodym wieku, a także pozostali osadzeni, których wiek i stan fizyczny na to pozwala, powinni w czasie tych zajęć móc ćwiczyć fizycznie oraz wypoczywać. W tym celu należy zapewnić stosowne urządzenia i wyposażenie. *SMR, Reguła 21.*

„1. Każdy osadzony powinien mieć możliwość ćwiczenia na świeżym powietrzu przynajmniej godzinę dziennie, jeżeli pozwalają na to warunki pogodowe.” *EPR, Reguła 27.1* (zob. również *Reguła 27.2*).

„Szczególną wzmiankę należy poświęcić zajęciom na zewnątrz. Wymóg przynajmniej godzinnego pobytu na świeżym powietrzu dziennie jest powszechnie akceptowany jako rodzaj podstawowego bezpiecznika (w miarę możliwości powinien to być element szerszego programu). CPT pragnie podkreślić, że wszyscy więźniowie bez wyjątku (łącznie z tymi odbywającymi karę zamknięcia w celi) powinni mieć możliwość codziennych zajęć na świeżym powietrzu. Jest również oczywiste, iż powierzchnia

przeznaczona na ten rodzaj aktywności powinna być odpowiednio duża, a także dawać możliwość schronienia się przed złą pogodą”. *CPT, GR2, § 48.*

Zob. również *ACPR, A-11 i IDRC PDL, art. 33.*

Nieletni

„Każdy nieletni powinien mieć codziennie prawo do odpowiedniej ilości wolnego czasu, za każdym razem spędzanego na świeżym powietrzu jeżeli pozwolą na to warunki pogodowe. Czas ten powinien normalnie być przeznaczony na ćwiczenia fizyczne i zajęcia o charakterze rekreacyjnym. Pod kątem tych zajęć należy zapewnić odpowiednią powierzchnię oraz urządzenia i wyposażenie. (...)” *RPJDL, Reguła 47.*

Uwagi

Wizytatorzy powinni porozmawiać z osadzonymi i personelem zakładu karnego, aby się upewnić, czy wszyscy więźniowie bez wyjątku mogą codziennie korzystać z godziny ćwiczeń fizycznych. Jednak czas spędzany poza celą lub salą sypialną nie powinien się ograniczać wyłącznie do tego okresu, zwłaszcza jeżeli pozbawienie wolności trwa dłużej, niż kilka dni.

W trakcie ćwiczeń fizycznych osadzeni powinni znajdować się na stosunkowo dużej powierzchni. Idealnym rozwiązaniem byłoby, gdyby znajdowali się w otoczeniu naturalnej roślinności. Małe i otoczone murami dziedzińce, czyli w gruncie rzeczy cele bez dachów, nie spełniają wymogu zapewnienia możliwości zajęć na wolnym powietrzu.

Wizytatorzy powinni poobserwować jak wyglądają ćwiczenia na świeżym powietrzu, odwiedzić miejsce do tego przeznaczone i przyjrzeć się, z jakiego rodzaju zajęć mogą korzystać w tym czasie osadzeni.

Wskazówki

- Czy w stosunku do wszystkich osadzonych przestrzegana jest zasada minimum jednej godziny dziennie przeznaczonej na ćwiczenia fizyczne na świeżym powietrzu?
- Jak duża jest powierzchnia przeznaczona na ćwiczenia? Jaki ma charakter?
- Jakiego rodzaju zajęcia mogą wykonywać osadzeni w czasie przeznaczonym na ćwiczenia fizyczne (zajęcia sportowe, spacer)?
- Ile czasu łącznie osadzeni spędzają poza celami?
- Jeżeli czas spędzany poza celami lub salami sypialnymi jest ograniczany, to jakie są według personelu zakładu karnego powody tego rodzaju ograniczeń:
 - nadmiernie represyjny reżim pobytu osadzonych;

- niedostateczne zabezpieczenia;
- niedostateczny personel,
- architektura i dostępna przestrzeń;
- krótkotrwałe ograniczenia wynikające ze szczególnych zdarzeń;
- inne powody.

WYPOCZYNEK I ZAJĘCIA KULTURALNE

Standardy

„Wszystkie miejsca pozbawienia wolności powinny zapewniać osadzonym zajęcia o charakterze rekreacyjnym i kulturalnym w celu ochrony ich zdrowia fizycznego i psychicznego”. *SMR, Reguła 78* (zob. również Reguła 82).

„Osadzony lub aresztowany powinien mieć prawo, w przypadku środków publicznych w granicach dostępnych zasobów, otrzymywać materiały edukacyjne, kulturalne i informacyjne, pod warunkiem zapewnienia w miejscu pozbawienia wolności bezpieczeństwa i należytego porządku”. *BPP, Reguła 28*.

„Każde miejsce pozbawienia wolności powinno dysponować biblioteką przeznaczoną do użytku przez więźniów wszystkich kategorii. Powinna ona być zaopatrzona w pozycje zarówno do nauki, jak i wypoczynku, a więźniowie powinni być zachęceni do korzystania z jej zasobów.” *SMR, Reguła 40*.

Zob. również *EPR, Reguła 28.5 i 28.6*

„3. Integralną częścią więziennego reżimu powinny być odpowiednio zorganizowane zajęcia mające na celu promowanie sprawności fizycznej oraz zapewniające możliwość ćwiczeń i wypoczynku”.

6. Więźniom należy zapewnić możliwość rekreacji, w tym zajęcia sportowe, gry, zajęcia kulturalne, hobby i inne rozrywki. W miarę możliwości więźniowie powinni móc samodzielnie je sobie organizować.

7. W trakcie zajęć rekreacyjnych, a także w celu wzięcia w nich udziału, więźniowie powinni mieć prawo kontaktowania się ze sobą. *EPR, Reguła 27* (zob. również *Reguły 27.4 i 27.5*).

Zob. również *ACPR, A-11*.

Nieletni

„Miejsca pozbawienia wolności nieletnich oraz ich fizyczne otoczenie powinny korespondować z resocjalizacyjnymi celami pobytu osób w nich osadzonych, z należyтым uwzględnieniem konieczności zapewnienia nieletnim prywatności, bodźców czuciowych, możliwości przebywania z rówieśnikami oraz udziału w zajęciach sportowych, ćwiczeniach fizycznych i rozrywkach. (...)”. *RPJDL, Reguła 32*

„Każdy nieletni powinien dysponować dodatkowym czasem przeznaczanym codziennie na wypoczynek, którego część powinna być poświęcana na rozwój umiejętności w dziedzinie sztuki i rzemiosła, jeżeli osadzony tego sobie życzy. Zakład karny powinien umożliwiać wszystkim nieletnim udział w dostępnych programach wychowania fizycznego. Pod opieką lekarską należy również zapewniać nieletnim, którzy tego wymagają, stosowne ćwiczenia korekcyjne.” *RPJDL, Reguła 47.*

Uwagi

Osadzeni, podobnie jak reszta społeczeństwa, potrzebują zajęć rekreacyjnych. Dobre samopoczucie zapewnia więźniom w szczególności sport, ponieważ pozwala na rozładowanie energii fizycznej. Może również się przyczyniać do nawiązywania dobrych stosunków z innymi osadzonymi i personelem zakładu karnego. Wizytatorzy powinni przeanalizować wysiłki podejmowane przez władze w celu zapewnienia więźniom szeregu rozrywek, dających im zadowolenie i poczucie własnej wartości. Ważne, aby wiedzieć, jakie wyposażenie i urządzenia są dostępne w zakładzie karnym oraz czy są one w pełni wykorzystywane dla dobra osadzonych.

Wskazówki

- Z jakich zajęć sportowych, jak często i jak długo mogą korzystać osadzeni?
- Jakiego rodzaju inne zajęcia, w tym kulturalne, są dostępne dla osadzonych?
- Jeżeli zakres zajęć i czas na nie przeznaczony są ograniczone, to jakie są podawane powody tego stanu rzeczy i jakie są powody według wizytatora?
- Czy w zakładzie karnym jest biblioteka? Na jakich warunkach można z niej korzystać? Czy w bibliotece znajdują się pozycje w językach obcych, którymi mówią osadzeni?
- Czy w zakładzie karnym znajdują się pomieszczenia lub przestrzeń przeznaczona na wypoczynek i rozrywkę? Z jakiego rodzaju rozrywek mogą korzystać osadzeni?
- Czy wszyscy osadzeni mogą korzystać ze wszystkich zajęć na równych i przejrzystych zasadach, bez żadnej dyskryminacji?

RELIGIA

Standardy

„1. Jeżeli w miejscu pozbawienia wolności znajduje się odpowiednia liczba osadzonych tego samego wyznania, należy wyznaczyć bądź zatwierdzić wykwalifikowanego przedstawiciela tego wyznania. Powinien on być wyznaczony w pełnym wymiarze czasu, jeżeli pozwalają na to warunki i jest to uzasadnione liczbą osadzonych.

2. Wyznaczony bądź zatwierdzony zgodnie z postanowieniami ust. 1 wykwalifikowany przedstawiciel danego wyznania powinien mieć prawo odprawiać regularnie nabożeństwa oraz składać we właściwym czasie osadzonym tego samego wyznania prywatne wizyty duszpasterskie.

3. Żadnemu osadzonemu nie należy odmawiać dostępu do wykwalifikowanego przedstawiciela danego wyznania. Z drugiej strony, jeżeli więzień zgłasza zastrzeżenia wobec wizyty przedstawiciela jakiegokolwiek wyznania, jego stanowisko powinno zostać w pełni uszanowane.” *SMR, Reguła 41.*

„W miarę możliwości każdy osadzony powinien mieć prawo zaspokajać swoje potrzeby religijne, duchowe i etyczne uczestnicząc w nabożeństwach organizowanych na terenie zakładu karnego, a także posiadając książki z nakazami religijnymi swojego wyznania.” *SMR, Reguła 42.*

„Zawsze jednak, gdy wymagają tego miejscowe uwarunkowania, wskazane jest poszanowanie przekonań religijnych i nakazów kulturowych grupy, do której należy osadzony.” *BPTD, Zasada 3.*

„1. Należy szanować prawo więźniów do wolności myśli, sumienia i wyznania.

2. Więzienny reżim powinien być w miarę możliwości zorganizowany tak, aby osadzeni mogli praktykować religię i postępować zgodnie z nakazami swojej wiary, uczestniczyć w nabożeństwach lub zgromadzeniach pod przewodnictwem wyznaczonych przedstawicieli danego wyznania, spotykać się na osobności z przedstawicielami swojego wyznania, a także być w posiadaniu książek lub wydawnictw związanych z ich wiarą lub wyznaniem.

3. Nie można zmuszać więźniów do wyznawania wiary lub religii, do uczestnictwa w nabożeństwach bądź zgromadzeniach o charakterze religijnym, do udziału w praktykach religijnych, ani do przyjmowania wizyt przedstawicieli danej religii albo wyznania”. *EPR, Reguła 29 (zob. również EPR, Reguła 47).*

Zob. również *ACPR A-11 i IDRCPDL, art. 43.*

Uwagi

Wolność wyznania jest jednym z podstawowych praw człowieka. Osadzeni powinni mieć możliwość praktykowania wiary, łącznie z prawem zbiorowego uczestnictwa w nabożeństwach. Nie jest to jednak obowiązek. Osadzeni, którzy nie wyznają żadnej wiary i nie wyrażają woli uczestnictwa w praktykach religijnych, nie mogą być do tego zmuszani ani dyskryminowani z tego powodu.

Wizytatorzy powinni sprawdzić, czy prawo do praktykowania wiary nie jest ograniczone wyłącznie do członków dominującego wyznania lub religii państwowej, a także czy nie są naruszane prawa mniejszości.

Osadzeni powinni mieć możliwość przyjmowania wizyt przedstawicieli religijnych, przy czym wizyty takie powinny mieć charakter prywatny i odbywać się przynajmniej poza zasięgiem słuchu personelu więziennego.

Wskazówki

- Na podstawie jakich kryteriów wyznacza się przedstawicieli religijnych w miejscu pozbawienia wolności (na przykład na podstawie minimalnej liczby wiernych)?
- Jakie wyznania reprezentują wyznaczeni duchowni, organizowane nabożeństwa lub zgromadzenia? Czy odzwierciedlają one wyznania praktykowane przez wszystkich osadzonych?
- Czy osadzeni muszą spełniać jakiegokolwiek warunki, aby mieć dostęp do przedstawicieli religijnych?
- Kiedy (w tym jak często) i gdzie odprawiane są nabożeństwa? Czy opracowano jakieś rozwiązania, aby umożliwić chętnym udział? Ile osób średnio uczestniczy w nabożeństwie?
- Czy istnieją rozwiązania umożliwiające osadzonym przestrzeganie nakazów i praktyk religijnych w dziedzinie pożywienia, odzieży, higieny i osobistej modlitwy?

PRACA

Standardy

„Osadzonym należy stworzyć warunki umożliwiające im podejmowanie za wynagrodzeniem konkretnego zajęcia, ułatwiającego ich ponową wejście na krajowy rynek pracy oraz pozwalającego im wносить własny wkład w finansowe utrzymanie ich samych oraz ich rodzin”. *BTP, Zasada 8.*

- „1. Praca w miejscu pozbawienia wolności nie może mieć uciążliwego charakteru.
2. Wszyscy skazani więźniowie powinni być zobowiązani do pracy uwzględniającej określony przez lekarza ich stan psychiczny i fizyczny.
3. Więźniowie powinni być aktywnie zatrudnieni przez cały normalny dzień roboczy wykonując użyteczną pracę.
4. W miarę możliwości praca wykonywana przez więźniów powinna pozwolić im zachować lub podnosić kwalifikacje, dzięki którym po wyjściu na wolność będą w stanie otrzymywać godziwe wynagrodzenie.
5. Osadzonym, a w szczególności więźniom w młodym wieku, którzy będą w stanie odnieść z tego korzyści, należy oferować szkolenia zawodowe w użytecznych zawodach.
6. W granicach określonych prawidłową selekcją zawodową, a także z uwzględnieniem wymogów administracji i dyscypliny w zakładzie karnym, więźniowie powinni móc samodzielnie wybierać rodzaj pracy, jaką chcą wykonywać.” *SMR, Reguła 71.*

- „1. Praca w zakładzie karnym powinna być traktowana jako pozytywny element więziennego reżimu. Nie może być ona nigdy wykorzystywana jako rodzaj kary.
2. Władze zakładu karnego powinny starać się zapewnić osadzonym odpowiednią ilość pożytecznych prac.
3. W miarę możliwości należy więźniom zapewniać pracę, dzięki której mogą zachować lub zwiększyć swoje możliwości znalezienia zatrudnienia po wyjściu na wolność.” *EPR, Reguła 26 (zob. również Reguły 26.4 do 26.9).*

„Nikt nie powinien wykonywać przymusowej pracy”. *ICCPR, art. 8.3.(a).*

- „1. Organizacja i metody pracy w zakładzie karnym powinny możliwie blisko odzwierciedlać organizację i metody pracy poza zakładem po to, aby przygotowywać więźniów do warunków panujących w normalnym życiu zawodowym.
2. Nie można jednak podporządkowywać interesów osadzonych i ich szkolenia zawodowego finansowym zyskom osiąganym dzięki działalności prowadzonej przez zakład karny.” *SMR, Reguła 72 (podobny zapis zawiera EPR, Reguła 72).*

- „1. Przepisy prawa bądź regulacje administracyjne powinny określać maksymalną dzienną i tygodniową liczbę godzin pracy osadzonych, z uwzględnieniem miejscowych zasad i zwyczajów dotyczących zatrudniania wolnych pracowników.

2. Przepisy te muszą stanowić, że osadzeni powinni mieć jeden dzień wolny w tygodniu, a także czas wolny w ilości wystarczającej na naukę i inne zajęcia niezbędne w ramach procesu resocjalizacji więźniów”. *SMR, Reguła 75*. (Podobny zapis zawiera *EPR, Reguły 26.15 i 26.16*; zob. również *EPR, Reguły 26.13 i 26.14*).

„1. W zakładzie karnym powinien istnieć system sprawiedliwego wynagradzania więźniów za pracę”

2. W ramach tego systemu więźniowie powinni mieć prawo do przeznaczania przynajmniej części swoich zarobków na dozwolone przedmioty użytku osobistego, a także do przesyłania części swojego wynagrodzenia rodzinie.

System ten powinien być skonstruowany w taki sposób, aby administracja zakładu karnego przeznaczała część zarobków osadzonego na fundusz oszczędnościowy przekazywany więźniowi w momencie opuszczania przez niego zakładu”. *SMR, Reguła 76* (podobny zapis zawiera *EPR, Reguły 26.10, 26.11 i 26.12*).

Zob. również *SMR, Reguły 73 i 74, ACPR, A-15 oraz IDRCPDL, art. 34 ust. 1*.

Nieletni

„Zgodnie z postanowieniami art. 10 ust.3, nieletni osadzeni powinni (...) być w zakresie warunków osadzenia, takich jak na przykład krótsze godziny pracy (...) traktowani w sposób odpowiadający ich wiekowi i statusowi prawnemu tak, aby wspierać proces ich resocjalizacji.” *GC 21, par. 13*.

„Nieletni więźniowie powinni móc samodzielnie wybierać rodzaj pracy, jaką chcą wykonywać, biorąc pod uwagę prawidłową selekcję zawodową oraz wymogi administracji zakładu karnego.” *RPJDL, Reguła 43*.

„W miarę możliwości nieletni osadzeni powinni mieć możliwość pracy za wynagrodzeniem, jeżeli to możliwe, to w ramach miejscowej społeczności. Praca taka powinna stanowić dopełnienie oferowanego im szkolenia zawodowego w celu zapewnienia im lepszych możliwości znalezienia odpowiedniego zatrudnienia po powrocie do ich własnych społeczności. Rodzaj pracy powinien być taki, aby zapewnić nieletnim odpowiednie szkolenie, które po wyjściu na wolność przyniesie im korzyści. Organizacja i metody pracy w zakładzie karnym powinny możliwie blisko odzwierciedlać organizację i metody pracy poza zakładem po to, aby przygotowywać więźniów do warunków panujących w normalnym życiu zawodowym.” *RPJDL, Reguła 45*.

Uwagi

Wizytatorzy powinni sprawdzić, czy priorytetem dla władz zakładu karnego jest szkolenie osadzonych, czy też wykorzystywanie siły roboczej dla osiągnięcia zysku. Standardy w zakresie pracy osadzonych mają na celu zagwarantowanie wszystkim więźniom możliwości wykonywania konkretnego zajęcia za wynagrodzeniem bez wykorzystywania ich jako taniej siły roboczej.

Regularna i konkretna praca stanowi kluczowy element przygotowania osadzonych do powrotu na łono społeczeństwa oraz do zatrudnienia poza zakładem karnym. Biorąc pod uwagę konieczność ich reintegracji, osadzeni powinni mieć możliwość zdobycia umiejętności, dzięki którym w przyszłości będą mieli większe szanse znalezienia legalnego zatrudnienia. Zasadniczą rolę w tym procesie odgrywa nauka zawodu dostosowana do wymogów rynku pracy na wolności.

Skazani więźniowie mogą być zobowiązani do świadczenia pracy, jakkolwiek wyłącznie pod pewnymi warunkami. Zabroniona jest praca przymusowa, jednak nie wszystkie obligatoryjne zadania wykonywane przez więźniów podpadają pod tę kategorię. W niektórych krajach sądy wciąż orzekają kary w postaci ciężkich robót, co stoi w sprzeczności z Konwencją MOP w sprawie pracy przymusowej.

Osoby oczekujące dopiero na proces nie mogą być zmuszane do pracy, jakkolwiek należy im zapewnić taką możliwość, jeżeli sobie tego życzą.

Pracować powinni wyłącznie osadzeni zdolni do pracy. W razie zachorowania osadzony musi zostać zbadany przez lekarza, który powinien w razie konieczności wystawić zwolnienie, aby więzień nie stracił wynagrodzenia.

Osadzone kobiety powinny mieć takie same możliwości świadczenia pracy jak mężczyźni, dzięki czemu po wyjściu na wolność będą w stanie zarabiać, a nie automatycznie ograniczać się do zajęć w rodzaju szycia czy też prac ręcznych.

Najważniejsze warunki to:

- Praca nie powinna być karą.
- Osadzeni powinni otrzymywać za swoją pracę wynagrodzenie (w niektórych krajach wynagrodzeniem jest zmniejszenie wymiaru kary za każdy przepracowany dzień).
- Godziny pracy nie powinny być dłuższe od normalnych godzin pracy w zewnętrznym świecie.
- W miejscu pracy powinny obowiązywać ogólnokrajowe przepisy w zakresie bhp.

Wskazówki:

- Jakie możliwości pracy oferuje zakład karny i jak się one mają do pracy wykonywanej w świecie zewnętrznym?
- Czy istnieją możliwości pracy poza miejscem pozbawienia wolności (zwłaszcza dla osób w młodym wieku, a także dla osadzonych, którym zbliża się termin wyjścia na wolność)?
- Jeżeli pracy nie starcza dla wszystkich osadzonych, w jaki sposób przeprowadzana jest selekcja tych, którzy mają pracować? Czy proces przydzielania do pracy jest sprawiedliwy, przejrzysty i niedyskryminacyjny?
- Jakiego rodzaju szkolenia zawodowe oferuje zakład karny?
- Czy praca ma charakter dobrowolny?
- Jakie warunki panują w miejscu pracy i jak się one mają do warunków pracy w świecie zewnętrznym?
- Czy prawa osób pracujących poza miejscem pozbawienia wolności są chronione?
- Czy osoba pozbawiona wolności dzieli się swoimi zarobkami z władzami więziennymi i państwem? Jeżeli tak, to w jaki sposób zarobki są dzielone? Czy kryteria podziału są przejrzyste?
- Jakie możliwości mają osadzeni w zakresie wydawania i oszczędzania zarobionych pieniędzy?

Lektura dodatkowa

Andrew Coyle, *Zarządzanie więzieniami z punktu widzenia praw człowieka*, 2003 (Rozdział 7, Konstruktywna aktywność i reintegracja społeczna, rozdział 8, Kontakty ze światem zewnętrznym, s. 83-104).

PRI, *Wcielanie standardów w życie*, Londyn 2001 (Rozdział V, Kontakty więźniów ze światem zewnętrznym, s. 101-115; rozdział VI, Programy dla więźniów, s. 7-149).

UN HCHR, *Prawa człowieka a więzienia*, Genewa 2003 (Rozdział 6, Najlepsze metody wykorzystywania więzień, rozdział 7, Kontakty więźniów ze światem zewnętrznym, s. 76-102).

Peter Sutton (red.), *Podstawowa edukacja w więzieniach: raport końcowy*, wspólna publikacja Organizacji Narodów Zjednoczonych i Instytutu Oświaty UNESCO.

OPIEKA LEKARSKA

Zdrowie fizyczne i psychiczne więźniów jest szczególnie ważne, ponieważ osadzenie ich pozbawia ich możliwości samodzielnego troszczenia się o swój stan i może mieć negatywny wpływ na ich samopoczucie fizyczne i psychiczne. Władze zakładu karnego biorą na siebie odpowiedzialność za zapewnienie więźniom dostępu do odpowiedniej opieki medycznej oraz zdrowych warunków życia i pracy. Opieka w zakładzie karnym powinna być podobna do opieki dostępnej poza miejscem pozbawienia wolności.

Wizytatorzy powinni zwrócić szczególną uwagę na problemy poufności danych oraz zgody wyrażanej przez osadzonych. Kluczowym elementem relacji między lekarzem a pacjentem jest zaufanie. Ponadto, międzynarodowe standardy określają, że osoba

osadzona nie może być przedmiotem eksperymentów medycznych, które mogłyby się negatywnie odbić na jej zdrowiu fizycznym bądź psychicznym.

Wizytatorzy powinni znać najważniejsze problemy zdrowotne, z jakimi borykają się więźniowie w ich kraju lub regionie. Może się do nich zaliczać gruźlica, jak również HIV/AIDS i uzależnienie od różnych substancji. Chorzy powinni być obejmowani specjalnymi programami leczenia, a po wyjściu na wolność kierowani na dalszą terapię.

Świadczenia medyczne

- Dostęp do opieki lekarskiej
 - Specjalistyczna opieka zdrowotna dla kobiet (i dzieci)
 - Specjalistyczna opieka zdrowotna dla chorych umysłowo osadzonych
 - Personel medyczny
-

DOSTĘP DO OPIEKI LEKARSKIEJ

Standardy

„Każdy więzień po przyjęciu do zakładu karnego powinien być niezwłocznie zbadany przez lekarza, a później w zależności od sytuacji, w celu wykrycia chorób somatycznych bądź umysłowych oraz podjęcia wszelkich niezbędnych działań, odseparowania więźniów podejrzanych o choroby zakaźne, stwierdzenia wad fizycznych bądź umysłowych, które mogą utrudniać resocjalizację, a także określenia fizycznej zdolności każdego więźnia do pracy”. *SMR, Reguła 24.*

„Więźniowie powinni dbać o zdrowie wszystkich osadzonych znajdujących się pod ich opieką”, *EPR, Reguła 39.*

„1. Lekarz bądź podległa mu wykwalifikowana pielęgniarka powinni najszybciej jak to możliwe zbadać każdego więźnia po przyjęciu go do zakładu karnego, chyba że jest to w oczywisty sposób niepotrzebne.

2. Lekarz bądź podległa mu wykwalifikowana pielęgniarka powinni na wniosek zbadać więźnia wypuszczanego z zakładu karnego, a także badać innych więźniów za każdym razem, gdy okaże się to konieczne.” *EPR, Reguła 42 (zob. również Reguła 42.3).*

„Osadzeni bądź aresztowani powinni być niezwłocznie po przyjęciu do miejsca osadzenia lub pozbawienia wolności badani przez lekarza. W późniejszym okresie powinni być w razie konieczności badani i poddawani terapii. Zarówno badania, jak i terapia, powinny być bezpłatne”. *BPP, Reguła 24.*

„W momencie przyjęcia do zakładu karnego wszyscy więźniowie powinni być niezwłocznie badani przez członka jego personelu medycznego. W swoich dotychczasowych raportach CPT rekomendowało, aby lekarz niezwłocznie przeprowadzał wywiad z każdym nowoprzyjętym osadzonym, a w razie konieczności dokonywał fizycznego badania. Należy dodać, że w niektórych krajach badanie medyczne jest przeprowadzane przez wykwalifikowaną pielęgniarkę, która następnie przedstawia lekarzowi raport z badania. To ostatnie podejście można uznać za bardziej efektywne wykorzystywania dostępnych zasobów.

Wskazane jest również, aby więźniom przyjmowanym do zakładu karnego wręczano ulotki lub broszury informujące ich o istnieniu oraz funkcjonowaniu opieki lekarskiej, a także przypominające im o podstawowych zasadach higieny.” *CPT, GR3, § 33.*

„2. Chorzy więźniowie, którzy wymagają specjalistycznej opieki, powinni być transportowani do wyspecjalizowanych zakładów bądź szpitali cywilnych. Jeżeli w zakładzie karnym znajduje się oddział szpitalny, to powinien on dysponować urządzeniami, wyposażeniem i środkami farmaceutycznymi odpowiednimi dla leczenia chorych więźniów, a także odpowiednio przeszkolonymi lekarzami.

3. Każdy więzień powinien mieć możliwość korzystania z opieki wykwalifikowanego stomatologa.” *SMR, Reguła 22.*

„1. Lekarz więzienny powinien sprawować opiekę nad fizycznym i psychicznym zdrowiem więźniów, a także codziennie przyjmować wszystkich chorych i skarżących się na jakieś dolegliwości, jak również wszystkich więźniów, którym powinien poświęcić szczególną uwagę”. *SMR, Reguła 25* (podobny zapis zawiera *EPR, Reguła 30*).

Zob. również *EPR, Reguła 43.1*

„Przedstawiciele wymiaru sprawiedliwości powinni zapewniać osobom pozostającym pod ich nadzorem pełną opiekę zdrowotną, a w szczególności podejmować natychmiastowe działania mające na celu zapewnienie pomocy lekarskiej we wszystkich przypadkach, które tego wymagają.” *Kodeks postępowania przedstawicieli wymiaru sprawiedliwości, art. 6.*

„Więźniowie pozostający w zamknięciu powinni mieć możliwość zasięgnięcia w dowolnym momencie pomocy lekarza, niezależnie od reżimu, jakiemu podlegają (jeżeli chodzi o opiekę medyczną więźniów przetrzymywanych w izolatkach, proszę się zapoznać z punktem 56 drugiego Raportu generalnego CPT: CPT/Inf (92) 3). Opieka lekarska powinna być zorganizowana w taki sposób, aby można było zasięgnąć porady lekarza bez zbędnej zwłoki.

Więźniowie powinni mieć możliwość korzystania ze świadczeń medycznych z zachowaniem tajemnicy lekarskiej, na przykład przekazując dane w zaklejonej kopercie.

Ponadto, personel więzienia nie powinien analizować próśb o konsultacje lekarskie.”
CPT, GR3, § 34.

Zob. również *ACPR, A-4 oraz IDRCDDL, art. 25.*

Uwagi

Wizytatorzy powinni posiadać wiedzę pozwalającą im porównać opiekę zdrowotną w zakładzie karnym i na wolności. Jakość świadczeń zdrowotnych udzielanych osobom pozbawionym wolności musi być taka sama, jak w przypadku świadczeń dostępnych poza systemem więziennym (zasada równoważności).

W momencie przyjmowania do zakładu karnego nowy więzień powinien zostać zbadany przez lekarza lub wykwalifikowaną pielęgniarkę. Badanie takie pozwala personelowi medycznemu wykryć istniejące schorzenia, a także urazy, które osadzony mógł odnieść w trakcie pobytu w poprzednim miejscu pozbawienia wolności. Badanie to jest również ważne z punktu widzenia ochrony innych więźniów i personelu więzienia przed chorobami zakaźnymi.

Wszyscy osadzeni muszą mieć możliwość zasięgnięcia pomocy lekarskiej bez zbędnej zwłoki (jeżeli nie jest to nagły przypadek – w ciągu dnia). Badanie musi być prowadzone w warunkach zapewniających osadzonemu poszanowanie ich godności. Dlatego też konsultacje lekarskie powinny się odbywać na osobności lub przynajmniej poza zasięgiem słuchu strażników i innych osadzonych. Personel zakładu karnego musi umożliwić więźniowi kontakt z lekarzem bez podawania przez niego powodu, dla którego prosi o wizytę.

Osadzeni wymagający specjalistycznej opieki powinni mieć możliwość skorzystania z niej, czy to w postaci specjalistycznych konsultacji w miejscu pozbawienia wolności, czy też po przewiezieniu do lekarza specjalisty. Każdy zakład karny powinien być przygotowany na wypadek nagłej konieczności przetransportowania osadzonego do szpitala.

Odmowa dostępu do opieki lekarskiej może oznaczać złe traktowanie.
Osadzeni nie powinni płacić za świadczenia zdrowotne.

Jeżeli w zespole wizytatorów nie ma wykwalifikowanego lekarza, to wizytatorzy powinni zadbać o to, aby zgromadzić informacje na temat stanu zdrowia osób pozbawionych wolności: najczęstszych zachorowań, przypadków chorób zakaźnych, zgonów. Powinni oni również przeanalizować system dostępu do opieki medycznej.

Wskazówki:

- Jakie są najczęstsze schorzenia?
- Czy zakład karny ma strategię rozwiązywania problemów w tym zakresie?
- Czy zakład karny jest objęty ogólnokrajowymi programami zwalczania gruźlicy, HIV/AIDS oraz innych najczęściej występujących chorób?
- Gdzie i w jakich warunkach odbywają się konsultacje lekarskie?
- Czy osoby pozbawione wolności mają łatwy dostęp do opieki medycznej (jak długo czekają na wizytę u lekarza albo specjalisty z zewnątrz)?
 - Na własną prośbę: jak wygląda procedura?
 - Za pośrednictwem personelu medycznego: jak często wizytuje on zakład?
 - Za pośrednictwem strażników więziennych: jakie są procedury?
- Czy personel medyczny jest na służbie 24 godziny na dobę?
- Czy istnieją procedury na wypadek nagłej konieczności ewakuacji medycznej w ciągu dnia/nocy?
- Jak wygląda dostęp do psychologa?
- Czy są jakieś skargi dotyczące dyskryminacji w zakresie dostępu do lekarza lub terapii?

Lekarstwa

- Czy lekarstwa są przechowywane we właściwych warunkach (np. w niskich temperaturach)?
- W jaki sposób są zamawiane leki?
- Jak wygląda kontrola nad zapasami leków?

PERSONEL MEDYCZNY

Standardy

„1. Lekarz powinien sprawować pieczę nad fizycznym i psychicznym zdrowiem więźniów. Powinien również codziennie doglądać wszystkich chorych oraz osoby skarżące się na jakieś dolegliwości, a także wszystkich więźniów, którzy wymagają jego szczególnej uwagi.

2. Lekarz powinien informować dyrektora zakładu karnego o wszystkich przypadkach, w których według jego opinii dalszy pobyt w miejscu pozbawienia wolności bądź konkretne warunki osadzenia poważnie wpłynęły lub mogą wpłynąć na stan zdrowia fizycznego lub psychicznego więźnia”. *SMR, Reguła 25* (podobny zapis zawiera *EPR, Reguła 30*).

Zob. również *EPR, Reguła 43*

„1. W każdym zakładzie karnym powinien się znajdować przynajmniej jeden lekarz internista.

2. Zakład karny powinien zadbać o to, aby w nagłych przypadkach zawsze było można skorzystać z pomocy wykwalifikowanego lekarza.
3. Jeżeli zakład karny nie zatrudnia lekarza w pełnym wymiarze czasu, wówczas powinien on być regularnie odwiedzany przez lekarza zatrudnionego w niepełnym wymiarze czasu.
4. Każdy zakład karny powinien dysponować odpowiednio przeszkolonym w zakresie opieki lekarskiej personelem.
5. Wszyscy więźniowie powinni mieć możliwość korzystania z usług wykwalifikowanych stomatologów i optyków.” *EPR, Reguła 41.*

„1. W każdym zakładzie karnym powinien się znajdować przynajmniej jeden wykwalifikowany lekarz dysponujący pewną wiedzą z zakresu psychiatrii. Opieka zdrowotna powinna być zorganizowana w sposób blisko przypominający ogólnokrajową lub miejscową opiekę lekarską. Świadczenia medyczne powinny obejmować pomoc psychiatryczną w zakresie diagnozowania, a w stosownych przypadkach również leczenia zaburzeń psychicznych.

2. Chorzy więźniowie wymagający specjalistycznego leczenia powinni być transportowani do wyspecjalizowanych zakładów karnych bądź szpitali cywilnych. Jeżeli w zakładzie karnym znajduje się oddział szpitalny, to powinien on dysponować urządzeniami, wyposażeniem i środkami farmaceutycznymi odpowiednimi dla leczenia chorych więźniów, a także odpowiednio przeszkolonymi lekarzami.” *SMR, Reguła 22* (podobny zapis zawiera *EPR, Reguła 26*).

„Opieka medyczna w zakładzie karnym powinna obejmować co najmniej regularne konsultacje ambulatoryjne oraz leczenie w nagłych przypadkach (oczywiście poza tym zakład karny może posiadać oddział szpitalny z łózkami). Każdy więzień powinien mieć dostęp do usług wykwalifikowanego stomatologa. Ponadto, lekarze więzienni powinni być w stanie wzywać lekarzy specjalistów.

Jeżeli chodzi o nagłe przypadki, to w miejscu pozbawienia wolności zawsze powinien znajdować się lekarz. Ponadto na terenie zakładu karnego powinna się zawsze znajdować osoba będąca w stanie udzielić pierwszej pomocy, najlepiej posiadająca kwalifikacje dyplomowanego pielęgniarza bądź pielęgniarki.

Leczenie ambulatoryjne powinno być przebiegać pod nadzorem personelu medycznego. W wielu przypadkach zapewnienie dalszej pomocy nie może wynikać wyłącznie z inicjatywy osadzonego”. *CPT, GR3, § 35.*

„Następujące postępowanie jest sprzeczne z etyką personelu medycznego, w szczególności z etyką lekarską:

(b) Poświadczanie bądź udział w poświadczaniu, że osadzony lub aresztowany nadaje się do leczenia lub może zostać poddany karze, które mogą negatywnie wpłynąć na jego zdrowie psychiczne bądź fizyczne i które stoją w sprzeczności ze stosownymi aktami międzynarodowymi, a także jakiegokolwiek udział w narzucaniu leczenia bądź kar sprzecznych ze stosownymi aktami międzynarodowymi”. *Zasady etyki lekarskiej ONZ w zakresie roli personelu medycznego, w szczególności lekarzy, w ochronie więźniów i osadzonych przed torturami oraz innego rodzaju okrutnym, nieludzkim bądź upokarzającym traktowaniem bądź karami, Zasada 4.*

„Personel medyczny w każdym zakładzie karnym znajduje się w stanie potencjalnego zagrożenia. Jego zadanie, jakim jest ochrona pacjentów (chorych więźniów), stoi częstokroć w sprzeczności z wymogami bezpieczeństwa i administrowania więzieniem. Może to prowadzić do powstawania trudnych dylematów i wyborów etycznych. CPT stoi na stanowisku, że w celu zagwarantowania niezależności personelu medycznego w kwestiach zdrowotnych, jego członkowie powinni w maksymalnie możliwym stopniu współpracować z cywilną służbą zdrowia.” *CPT, GR3, § 71.*

Zob. również *SMR, Reguły 23-25* oraz *IDRCPDL, art. 29.*

Uwagi

Analizując kwestię ochrony zdrowia w miejscach pozbawienia wolności wizytatorzy powinni zwrócić szczególną uwagę na rolę personelu medycznego oraz jego autonomię w podejmowaniu medycznych decyzji. Zazwyczaj zadania tego personelu obejmują następujące kwestie:

- zapewnienie w miejscu pozbawienia wolności ogólnych warunków sprzyjających zachowaniu zdrowia, poprzez informowanie właściwych władz o możliwym wpływie tych warunków oraz terapii na stan zdrowia osadzonych;
- wykrywanie chorób zakaźnych oraz sugerowanie działań mających na celu zapobieganie ich dalszemu rozprzestrzenianiu się;
- zapewnienie osadzonym dostępu do indywidualnych konsultacji i terapii;
- przekazywanie indywidualnych przypadków specjalistom.

Tak liczne zadania oznaczają, że lekarz więzienny jest zarówno osobistym lekarzem osadzonego, jak i doradcą kierownictwa zakładu karnego. Może to skutkować konfliktem interesów. Rola doradcy kierownictwa powinna zostać ograniczona do udzielania porad w zakresie poprawy ogólnych warunków zdrowotnych, jak i warunków poszczególnych osadzonych. W żadnych okolicznościach lekarz bądź pielęgniarka nie mogą być proszeni o udział w wymierzaniu kary. Jest to sprzeczne z etyką lekarską oraz współczesną interpretacją *SMR*²².

²² Zob. więcej np. *PRI, Wcielanie standardów w życie*, s. 80, § 39ff.

Podejmując decyzje personel medyczny musi być maksymalnie niezależny od władz zakładu karnego. Najłatwiej można to osiągnąć, jeżeli jego członkowie są przedstawicielami ogólnokrajowego systemu ochrony zdrowia, a nie pracownikami podległymi władzom zakładu karnego.

Personel medyczny jest związany zwyczajowymi zasadami tajemnicy lekarskiej.

Kompetencje personelu medycznego, jak również jego niezależność i etykę zawodową, a także jakość świadczonej opieki, mogą zostać ocenione wyłącznie przez specjalistów od ochrony zdrowia. W związku z tym wskazane jest, aby w składzie zespołu wizytatorów znajdowali się praktykujący lekarze bądź też aby wizytatorzy mieli kontakt z takimi osobami.

Wskazówki:

- Jak wygląda skład personelu medycznego (liczba lekarzy, pielęgniarek i pielęgniarzy, psychologów, psychiatrów i innych)?
 - Czy posiadają oni właściwe kwalifikacje zawodowe?
 - W jak dużym stopniu są oni częścią publicznej służby zdrowia, w tym jeżeli chodzi o dostęp do produktów, usług, informacji i szkoleń/
 - Czy ich godziny pracy odpowiadają potrzebom zakładu karnego?
 - Jakie są ich zadania?
-

SPECJALISTYCZNA OPIEKA ZDROWOTNA DLA KOBIET I DZIECI

Standardy

„(...) Jeżeli chodzi o kobiety pozbawione wolności, to realizacja zasady równoważności opieki oznacza, że opiekę zdrowotną muszą sprawować lekarze i pielęgniarki przeszkolone w kwestiach zdrowia kobiet, w tym z zakresu ginekologii. Ponadto, kobiety pozbawione wolności powinny mieć dostęp do świadczeń z zakresu profilaktyki zdrowia kobiet, takich jak na przykład badania pod kątem nowotworu piersi lub szyjki macicy, w takim samym stopniu, jak osoby znajdujące się na wolności.” *CPT < GR 10, § 32.*

„1. W zakładach karnych przeznaczonych dla kobiet powinny się znajdować wszystkie niezbędne udogodnienia w zakresie opieki i leczenia prenatalnego i postnatalnego. Jeżeli to możliwe, porody powinny się odbywać w szpitalach poza zakładem karnym. W przypadku urodzenia dziecka na terenie zakładu fakt ten nie powinien być wymieniany w świadectwie urodzin.

2. Jeżeli matki mogą przebywać na terenie zakładu karnego z niemowlętami, to w zakładzie należy stworzyć oddział niemowlęcy zatrudniający odpowiednio

wykwalifikowane osoby, w którym można umieszczać dzieci w czasie, gdy nie mogą one być pod opieką matek.” *SMR, Reguła 23*.

Zob. również *EPR, Reguła 36*.

„Jest rzeczą oczywistą, że dzieci nie powinny się rodzić w więzieniach. Wydaje się, że w państwach członkowskich Rady Europy zwyczajowa praktyka polega na przewożeniu w odpowiednim momencie ciężarnych kobiet do zewnętrznych szpitali. Tym niemniej, od czasu do czasu CPT spotyka się z przypadkami kobiet w ciąży zakuwanych w kajdany lub w inny sposób przywiązywanych do łóżek bądź mebli podczas badania ginekologicznego lub porodu. Takie podejście jest absolutnie nie do przyjęcia i powinno być oczywiście kwalifikowane jako nieludzkie i upokarzające traktowanie. Można i należy stosować inne środki bezpieczeństwa.” *CPT, GR 10, § 27*.

Zob. również *ACPR, B-2b), c) d) i e)* oraz *IDRCPDL, art. 20*.

Uwagi

Wizytatorzy powinni mieć świadomość, że zakłady karne są częstokroć źle przystosowane do specjalnych potrzeb kobiet i że sytuacja ta odbija się na ich zdrowiu fizycznym i psychicznym. Ponadto, przed pozbawieniem wolności niektóre kobiety mogły paść ofiarą nadużyć, w tym nadużyć na tle seksualnym. W wielu krajach są one bezbronne również po osadzeniu w zakładzie karnym.

Więźniarkom należy zapewnić opiekę ginekologiczną. Poza tym należy zadbać o ich potrzeby w czasie ciąży oraz macierzyństwa.

Wskazówki:

- Czy wśród członków personelu medycznego znajduje się ginekolog i w jakich godzinach pracuje?
- Na jakich warunkach osadzone mają dostęp do ginekologa?
- Czy zadbano o szczególne potrzeby ciężarnych kobiet?
- Czy zadbano o szczególne potrzeby matek z dziećmi?
- Gdzie kobiety rodzą?
- Czy w zakładach, w których osadzone kobiety przebywają z dziećmi, znajduje się pediatra?
- Czy kobiety mają dostęp do świadczeń medycznych tej samej jakości, co mężczyźni?

Standardy

„1. Osoby uznane za niepoczytalne nie powinny być osadzane w zakładach karnych. Należy dokładać wszelkich starań, aby tak szybko, jak to możliwe, umieszczać je w szpitalach psychiatrycznych.

2. Osadzeni cierpiący na inne choroby bądź zaburzenia psychiczne powinny znajdować się pod obserwacją i leczone w wyspecjalizowanych zakładach pod medycznym nadzorem.

3. Więźniowie tacy w trakcie pobytu w zakładzie karnym powinni znajdować się pod specjalnym nadzorem lekarskim.

4. Służby medyczne lub psychiatryczne zakładów karnych powinny zapewniać leczenie psychiatryczne wszystkim pozostałym osadzonym, którzy wymagają tego rodzaju terapii”. *SMR, Reguła 82.*

„1. Osoby cierpiące na zaburzenia umysłowe oraz których stan zdrowia psychicznego nie pozwala na pobyt w zakładzie karnym powinny być osadzane w specjalnie przeznaczonych do tego celu zakładach.” *EPR, Reguła 12.*

„1. Więźniowie, którzy cierpią na zaburzenia umysłowe bądź odchylenia od normy, ale nie podpadają pod zakres działania Reguły 12, powinni się znajdować pod obserwacją i być leczeni pod kontrolą lekarską w wyspecjalizowanych zakładach karnych lub na wyspecjalizowanych oddziałach więziennych.

2. Więzienne służby medyczne powinny zapewniać leczenie psychiatryczne wszystkim osadzonym, którzy tego wymagają, i zwracać szczególną uwagę na problematykę zapobiegania samobójstwom.” *EPR, Reguła 47.*

„Więźniowie cierpiący na poważne zaburzenia psychiatryczne powinni być umieszczani i leczeni na odpowiednio wyposażonych oddziałach szpitalnych zatrudniających wykwalifikowany personel. Decyzję o przeniesieniu osadzonego do szpitala publicznego powinien podejmować psychiatra. Decyzja taka powinna być zatwierdzona przez właściwe władze.” *R(98)7, par. 55.*

„Często panuje przekonanie, że z etycznego punktu widzenia chorzy umysłowo osadzeni powinni być hospitalizowani poza systemem więziennym, w zakładach publicznej służby zdrowia. Z drugiej strony, można argumentować, że tworzenie oddziałów psychiatrycznych w zakładach karnych pozwala sprawować opiekę nad takimi osobami przy zachowaniu optymalnych środków bezpieczeństwa, a służby medyczne i socjalne mogą bez ograniczeń w takim systemie funkcjonować.” *CPT GR3, § 43.*

Zob. również *ACPR, B-5-b), c) i d)* oraz *IDRCPL, art. 17.*

Uwagi

Odsetek osób z zaburzeniami umysłowymi jest zazwyczaj wśród więźniów nieco wyższy, aniżeli w przypadku ogólnej populacji, dlatego też wizytatorzy powinni sprawdzić, czy osadzeni cierpiący na zaburzenia psychiczne są właściwie traktowani i leczeni. Zajmować się tym powinni wyłącznie specjaliści psychiatrzy.

W razie konieczności opiekę należy sprawować w ramach odpowiedniego oddziału. Większość międzynarodowych standardów bazuje na przekonaniu, że najlepszym miejscem na specjalistyczną terapię są szpitale psychiatryczne, w związku z czym zawierają zalecenia, aby osadzeni z poważnymi zaburzeniami psychicznymi byli tam właśnie przenoszeni.

Z drugiej strony, CPT w swoim 3 Raporcie generalnym argumentuje, że tworzenie specjalistycznych oddziałów psychiatrycznych w zakładach karnych również może przynosić określone korzyści. CPT wyraża nadzieję, że przyczyni się to do zwiększenia profesjonalizmu w zakresie opieki nad więźniami chorymi umysłowo i z zaburzeniami psychicznymi.

Aby móc ocenić, czy opieka psychiatryczna w miejscu pozbawienia wolności jest wystarczająca, w skład zespołu wizytatorów powinien wchodzić, być może okazjonalnie, wysoko wykwalifikowany psychiatra. W razie braku takiej osoby wizytatorzy mogą ocenić, czy zakład karny posiada jakąkolwiek strategię w zakresie opieki psychiatrycznej, czy jest to strategia przemyślana i skoordynowana z odpowiednimi służbami medycznymi poza zakładem karnym.

Tematem pokrewnym, aczkolwiek odmiennym, jest kwestia osób przymusowo zamykanych w szpitalach psychiatrycznych. Mandat niektórych zespołów wizytatorów, na przykład CPT czy też OPCAT, może obejmować monitorowanie warunków, w jakich przebywają takie osoby. Chociaż temat ten nie jest przedmiotem niniejszego opracowania, przewodnik zawiera wzmianki na temat właściwej literatury.

Wskazówki:

- Czy wśród osadzonych przyjętych do zakładu karnego w ciągu ostatnich 12 miesięcy zdiagnozowano przypadki osób cierpiących na choroby lub zaburzenia psychiczne?
- Co się dzieje z osadzonym w przypadku tego rodzaju diagnozy (tzn. czy jest on przenoszony do zewnętrznego szpitala psychiatrycznego, na specjalny oddział w zakładzie karnym, czy też może nie jest poddawany żadnemu specjalnemu reżimowi)?
- Kto odpowiada za leczenie tego rodzaju osadzonych (psychiatra, lekarz internista)?
- Ilu psychiatrów pracuje w zakładzie karnym i jak często są obecni w pracy?

- W jaki sposób są leczeni chorzy umysłowo osadzeni (terapia medyczna, rehabilitacja itp.)?
-

Lektura dodatkowa

PRI, *Wcielanie standardów w życie*, Londyn 2001 (Rozdział IV, Zdrowie psychiczne i fizyczne osadzonych, s. 69-98).

Andrew Coyle, *Zarządzanie więzieniami z punktu widzenia praw człowieka* 2003 (Więźniowie a opieka zdrowotna, s. 49-58).

PRI, *Wcielanie standardów w życie*, Londyn 2001 (Rozdział V, Kontakty więźniów ze światem zewnętrznym, s. 101-115; rozdział VI, Programy dla więźniów, s. 17-149).

UN HCHR, *Prawa człowieka a więzienia*, Genewa 2003 (Rozdział 4, Opieka zdrowotna nad więźniami, s. 46-63).

Konkretne standardy

3 Raport generalny na temat działalności CPT, *Służba zdrowia w więzieniach*, CPT/Inf(93)12 § 30-77.

10 Raport generalny na temat działalności CPT, *Kobiety pozbawione wolności*, CPT/Inf(2000)13 § 26-33.

8 Raport generalny na temat działalności CPT, *Przymusowe umieszczanie osób w zakładach psychiatrycznych*, CPT/Inf(98)12, § 25-58.

Międzynarodowa Rada ds. Więziennej Służby Zdrowia, *Przysięga Hipokratesa w przypadku więziennych lekarzy*, 1979, www.icpms.inter-free.it/atheus

Zasady ONZ dotyczące ochrony osób z zaburzeniami umysłowymi, 1991.

PERSONEL

Mechanizmy wizytatorskie nie mogą nie zwrócić uwagi na personel, któremu podlegają osoby pozbawione wolności w procesie wizytacji warunków miejsca pozbawienia wolności, ponieważ to właśnie personel w dużej mierze decyduje, w jaki sposób są traktowane osoby pozbawione wolności. Klucz do humanitarności miejsca pozbawienia wolności leży w jakości relacji pomiędzy personelem a więźniami.

Następujące czynniki mają wpływ na jakość personelu:

- organizacja (ilość pracowników, liczba kobiet wśród pracowników, proporcja personelu mającego bezpośredni kontakt z więźniami, czas i warunki pracy)
- rekrutacja i podstawowe szkolenie;
- umiejętności zawodowe i postawa;
- warunki służby i status;
- specjalizacja;
- używanie siły;
- stosunek do płci kulturowej i wielokulturowości; oraz

- dyrektor zakładu.

Personel można pogrupować na następujące kategorie (jakkolwiek pewne obszary odpowiedzialności można w sposób pożyteczny połączyć):

- kierownictwo;
- dozór wewnętrzny;
- dozór zewnętrzny/ochrona (nie zawsze podlega bezpośrednio głównemu dyrektorowi więzienia);
- personel medyczny;
- personel socjalny (osoby odpowiedzialne za codzienne życie poszczególnych grup więźniów);
- personel szkoleniowy (edukacja, działania, praca);
- personel zaopatrzeniowy.

Organy wizytujące są uprawnione do monitorowania tego, co stanowi problem dla personelu w różnym zakresie. Jednakże ważna jest możliwość przeprowadzenia rozmowy przez członków zespołu wizytującego z przedstawicielami personelu. Warunki pozbawienia wolności osób zatrzymanych stanowią również warunki pracy personelu, zaś ich poglądy na funkcjonowanie zakładu oraz ulepszeń, jakie uważają za konieczne mają duże znaczenie.

Personel

- Zagadnienia ogólne;
 - Szkolenie personelu więzienia.
-
-

KWESTIE OGÓLNE

Standardy

- „1. Administracja więzienia zapewni staranną selekcję personelu na wszystkich stopniach, ponieważ od uczciwości, humanitarności, umiejętności zawodowych oraz osobistych predyspozycji zależy właściwe zarządzanie instytucją karną.
2. Administracja więzienia nieustannie stara się dotrzeć zarówno do opinii publicznej jak i personelu z przekazem oraz utrzymać przekaz, iż ten rodzaj pracy jest służbą społeczną niezmiernie ważną i w tym celu należy skorzystać ze wszystkich odpowiednich sposobów informowania opinii publicznej.
3. W celu zapewnienia realizacji powyższego celu, powinny na stałe zostać oddelegowane osoby z grona personelu jako zawodowi funkcjonariusze więzienni, którym przysługuje status funkcjonariusza państwowego, którego bezpieczeństwo zatrudnienia byłoby uzależnione jedynie od dobrego sprawowania się, wydajności i sprawności fizycznej. Wynagrodzenie powinno być adekwatne na tyle, aby przyciągnąć i zatrzymać odpowiednich pracowników, zarówno mężczyzn jak i kobiety; świadczenia pracownicze i warunki pracy powinny być korzystne biorąc pod uwagę wymagający charakter tej pracy.” Przepis 46 SMR (por. także Przepis 54).

”Personel więzienny pełni istotną służbę publiczną, zaś jego rekrutacja, szkolenie i warunki pracy umożliwiają tym osobom zachowanie wysokich

standardów opieki nad więźniami”. Przepis 8 Europejskiego regulaminu więziennego – ERW

“Organy władzy zakładu karnego nadają wysoki priorytet przestrzeganiu zasad i przepisów dotyczących personelu.” Przepis 73 ERW

„(...) mieszany skład personelu pod względem płci jest ważnym środkiem zabezpieczenia przeciwko maltretowaniu w miejscach pozbawienia wolności. Obecność przedstawicieli płci męskiej i żeńskiej wśród personelu może mieć dobroczynny skutek zarówno pod względem etosu dozoru jak i w związku ze wspieraniem stopnia normalności w miejscach pozbawienia wolności.” GR 10, § 23 KZP.

„Podwaliną pod humanitarny system więziennictwa jest zawsze należycie zwerbowany i wyszkolony personel więzienny, który wie, w jaki sposób przyjąć odpowiednią postawę w swoich relacjach z więźniami oraz postrzegać swoją pracę bardziej jako powołanie niż jedynie jako zatrudnienie. Budowanie pozytywnych relacji z więźniami powinno być uznawane za kluczową cechę tego powołania.

Niestety, Komitet ds. Zapobiegania Torturom (KZP) (*Crime Prevention Committee – CTP*) często stwierdza, iż relacje pomiędzy personelem a więźniami mają charakter formalny i polegający na zachowaniu dystansu, przy czym personel przyjmuje surową postawę dyscyplinującą w stosunku do więźniów i uważa komunikację werbalną z nimi za marginalny aspekt swojej pracy. Następujące praktyki, jakich KZP często był świadkiem, stanowią charakterystyczne przejawy takiej postawy: zmuszanie więźniów, aby stali twarzą do ściany czekając na personel, aż zajmie się nimi albo aż przejdą osoby odwiedzające więzienie; wymaganie, aby więźniowie schylali głowy i trzymali ręce złączone za plecami podczas poruszania się po terenie zakładu karnego; noszenie przez personel dozoru pałek w sposób ostentacyjny. Takie praktyki nie są niezbędne z punktu widzenia bezpieczeństwa i nie wnoszą nic w budowanie pozytywnych relacji pomiędzy personelem a więźniami.

Prawdziwy profesjonalizm personelu więziennego wymaga, aby ludzie ci byli w stanie obchodzić się z więźniami w sposób przyzwoity i humanitarny, jednocześnie zwracając uwagę na kwestie bezpieczeństwa i właściwego porządku. Pod tym względem, kierownictwo więzienia powinno zachęcać personel do budowania rozsądnego poczucia zaufania i oczekiwań, iż więźniowie chcą zachowywać się właściwie. Budowa konstruktywnych i pozytywnych relacji pomiędzy personelem a więźniami nie tylko zmniejsza ryzyko maltretowania lecz także udoskonala kontrolę i bezpieczeństwo, co z kolei sprawia, iż praca personelu więziennego staje się bardziej satysfakcjonująca.

Zapewnienie pozytywnych relacji pomiędzy personelem a więźniami w dużym stopniu zależy także od dysponowania odpowiednią liczbą personelu w danym czasie w obszarach pozbawienia wolności oraz w obiektach, z jakich korzystają więźniowie, w celu różnych działań. Delegacje KZP często stwierdzały, iż brak jest odpowiedniej liczby personelu. Ogólnie mała obsada i/lub poszczególne systemy obecności personelu, które zmniejszają możliwość kontaktu bezpośredniego z więźniami, z pewnością utrudniają rozwój

pozytywnych relacji; mówiąc bardziej ogólnie, stwarzają one środowisko w którym brak jest poczucia bezpieczeństwa, zarówno dla personelu jak i dla więźniów.

Należy zauważyć, iż w przypadkach, w których obsada personelu jest niedostateczna, może się okazać, iż niezbędne są znaczne ilości nadgodzin w celu utrzymania bezpieczeństwa na podstawowym poziomie oraz utrzymania porządku w zakładzie. W wyniku takiego stanu rzeczy może łatwo dojść do wysokiego poziomu stresu u personelu oraz przedwczesnego wypalenia się tych osób, co stanowi sytuację, która może wzmocnić napięcie, jakie i tak jest nieodłącznym elementem atmosfery panującej w więzieniu” *KZP, GR 11, § 26*

Por. także *IDRCPDL, art. 7, par. 1*

Młodociani

„Personel powinien być wykwalifikowany i w jego skład powinna wchodzić wystarczająca liczba specjalistów takich jak edukatorzy, instruktorzy zawodowi, doradcy, pracownicy socjalni, psychiatry i psychologowie. Specjaliści tacy jak wyżej wymienieni oraz inni specjaliści powinni być zatrudnieni na stałe w zwykłym trybie. (...)”

RPJDL, Przepis 81.1

„Administracja powinna zapewnić staranną selekcję oraz rekrutację personelu każdej rangi i rodzaju, ponieważ właściwe zarządzanie obiektami pozbawienia wolności zależy od ich uczciwości, humanitarności, zdolności oraz zawodowych umiejętności radzenia sobie z młodocianymi, jak również osobistych predyspozycji do tego rodzaju pracy.” RPJDL, Przepis 82.3

Uwagi

Mechanizmy wizytacyjne będą musiały zwracać szczególną uwagę na zachowanie się personelu, ponieważ odgrywa on centralną rolę w ogólnym klimacie miejsca pozbawienia wolności. Dlatego jest szczególnie ważne, aby rekrutacja personelu odbywała się według jasnych kryteriów dotyczących umiejętności i osobistych przymiotów poszczególnych kandydatów. Musi być dostateczna liczba pracowników, aby mogli oni reagować na potrzebę bezpieczeństwa w sensie fizycznym, jak również potrzebę kontaktu ludzkiego pomiędzy personelem a osobami pozbawionymi wolności. Najlepiej byłoby, gdyby rozkład płci wśród personelu odzwierciedlał rozkład płci występujący przeważnie w społeczeństwie.

Warunki pracy oraz status personelu mają bezpośredni wpływ na jego stosunek do osób pozbawionych wolności. Płaca, godziny pracy, kariera zawodowa oraz możliwości zmiany zakresu obowiązków i awansu stanowią ważne obszary, na jakie powinna być zwrócona uwaga.

W celu ochrony więźniów, personel więzienny powinien być zdyscyplinowany, zaś struktura raportowania powinna być jasno określona. Jednakże nie istnieje żaden powód operacyjny, aby służby więzienne stanowiły struktury militarne, z hierarchią określoną stopniami wojskowymi.

Zachowanie personelu w stosunku do osób pozbawionych wolności zależy od formalnych i nieformalnych instrukcji, jakie on otrzymuje. Na zachowanie się personelu ma wpływ podejście i zachowanie jego własnych zwierzchników, oświadczenia polityków oraz stosunek do osób pozbawionych wolności, jaki przejawiają pozostali obywatele. Szczególny wpływ w każdym miejscu pozbawienia wolności ma zachowanie się dyrektora zakładu.

Zespół wizytatorów powinien bacznie obserwować jakość relacji pomiędzy personelem a więźniami, przejawiających się w rodzaju języka, tonie głosu, języku ciała oraz ich reakcji na konkretne zdarzenia.

Punkty odniesienia

Zespół wizytatorów powinien mieć następujące informacje:

- liczba personelu oraz jego stosunek w bezpośrednim kontakcie z osobami pozbawionymi wolności;
- kryteria rekrutacji – poziom wykształcenia oraz profil osobowy;
- szkolenie podstawowe oraz szkolenie bieżące;
- przeciętne wynagrodzenie;
- liczba kobiet wśród personelu oraz poziom uprawnień, jaki im przysługuje;
- w jaki sposób personel zwraca się do osób pozbawionych wolności oraz jak osoby pozbawione wolności zwracają się do personelu;
- kontakty pomiędzy personelem a osobami pozbawionymi wolności;
- stosunek personelu do osób pozbawionych wolności, swoich zwierzchników oraz do swojej pracy;
- możliwość dostępu do dyrektora zakładu przez osoby pozbawione wolności;
- częstotliwość, z jaką dyrektor zakładu wizytuje wszystkie części miejsca pozbawienia wolności.

SZKOLENIE PERSONELU

Standardy

„1. Personel powinien reprezentować adekwatny poziom wykształcenia i inteligencji. Przed objęciem obowiązków, personel przejdzie kurs szkoleniowy w zakresie swoich obowiązków ogólnych oraz na poszczególnych stanowiskach oraz będzie musiał przejść test z wiedzy teoretycznej i praktycznej.

Po objęciu obowiązków oraz podczas służby, personel będzie podtrzymywał oraz wzbogacał swoją wiedzę i umiejętności zawodowe poprzez uczestniczenie w kursach szkoleniowych organizowanych podczas służby w regularnych odstępach czasu” *Przepis 47 SMR*

“1. Przed objęciem obowiązków, personel przejdzie kurs szkolenia w zakresie ogólnym oraz dotyczącym obowiązków na poszczególnych stanowiskach oraz będzie musiał zdać test teoretyczny i praktyczny.

2. Kierownictwo zakładu zapewnia, aby w okresie swojej kariery zawodowej, wszyscy członkowie personelu uzyskali oraz pogłębili swoją wiedzę i umiejętności zawodowe poprzez uczestniczenie w kursach szkolenia i rozwoju organizowanego w czasie pracy, które są organizowane w odpowiednich odstępach.” *Przepis 81 ERW (por. także Przepisy 81.3 i 81.4)*

„Personel stanowiący służby egzekwujące przestrzeganie prawa, personel medyczny, funkcjonariusze policji oraz innego rodzaju personel zaangażowany w dozór lub obchodzenie się z osobami poddanymi jakiegokolwiek formie aresztu, zatrzymania lub uwięzienia, musi otrzymać stosowne wskazówki oraz przejść stosowne szkolenie.” *GC 20, par. 10*

„KZT chciałby podkreślić duże znaczenie, jakie przykładą do szkolenia personelu egzekwującego prawo (które powinno obejmować edukację na temat kwestii przestrzegania praw człowieka – por. także art. 10 Konwencji Narodów Zjednoczonych w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania). Niewątpliwie nic nie gwarantuje lepiej, że osoba pozbawiona wolności nie będzie maltretowana, niż należyce wyszkolony funkcjonariusz policji lub służb więziennych. Wyszukoleni funkcjonariusze są w stanie wypełniać z powodzeniem swoje obowiązki bez potrzeby uciekania się do maltretowania oraz radzą sobie z obecnością zasadniczych środków bezpieczeństwa osób pozbawionych wolności oraz więźniów.” *KZP, GR 2, § 59*

„W związku z powyższym, KZP uważa, iż zdolność do komunikacji interpersonalnej powinna stanowić najważniejszy czynnik w procesie rekrutacji personelu służb egzekwujących przestrzeganie prawa oraz podczas szkolenia powinien zostać położony znaczny nacisk na rozwijanie umiejętności komunikacji interpersonalnej opartych na szacunku dla godności ludzkiej. Posiadanie takich umiejętności często umożliwia funkcjonariuszowi policji lub służb więziennych rozładowywanie sytuacji, które w przeciwnym wypadku mogłyby stać się przyczynkiem do wybuchu przemocy, zaś bardziej ogólnie prowadzi do obniżenia napięcia oraz podniesienia jakości życia w policji oraz zakładach więziennictwa, co przynosi korzyść wszystkim osobom zainteresowanym.”

KZP, GR 2, § 60

Por. także *IDRCPDL. Art. 7, par. 2*

Młodociani

„Personel powinien przejść takie szkolenie, które umożliwi mu wykonywanie swoich obowiązków w sposób skuteczny, w tym w szczególności szkolenie w zakresie psychologii dziecięcej, dobra dziecka oraz międzynarodowych standardów i norm w zakresie praw człowieka oraz praw dziecka, w tym także niniejszego Regulaminu. Personel powinien podtrzymywać oraz wzbogacać swoją wiedzę i umiejętności zawodowe poprzez uczestniczenie w kursach szkoleniowych organizowanych podczas służby w regularnych odstępach czasu.” *RPJDL, Przepis 85*

Uwagi

Mechanizmy wizytatorskie powinny mieć świadomość, iż wykwalifikowany personel wyszkolony na dobrym poziomie stanowi podstawę humanitarnego systemu karnego oraz zasięgnąć informacji na temat szkolenia, jakie zostało zapewnione, oraz czy było ono odpowiednie. Szkolenie powinno kłaść nacisk na podstawowe wartości etyczne wymagane w celu wykonywania pracy z innymi ludźmi w sposób humanitarny, a dopiero potem skupiać się na niezbędnych umiejętnościach technicznych (takich jak bezpieczeństwo oraz używanie siły). Szkolenie powinno obejmować obszary takie jak komunikacja interpersonalna, zapobieganie

zakłóceniom porządku, zarządzanie konfliktem bez uciekania się do stosowania przemocy, oraz zarządzanie stresem.

Dla wszystkich członków personelu powinna istnieć możliwość kontynuowania szkolenia, niezależnie od płci, wieku oraz rangi, bez jakiegokolwiek dyskryminacji.

Personel powinien mieć dostęp do nadzoru psychologicznego, wsparcia oraz debriefingu, zwłaszcza po wystąpieniu incydentów przemocy.

Punkty odniesienia

Jakie są kryteria rekrutacji?

- Jakie szkolenie podstawowe przechodzą nowo zatrudnione osoby (rodzaj, długość, obszary tematyczne, waga zagadnień)? Jakie są możliwości szkolenia na bieżąco? Czy są one wykorzystywane?
- Czy personel pracujący z osobami specjalnych kategorii, np. młodocianymi, przechodził szkolenie szczególne?
- Czy szkolenie personelu obejmuje skargi, zażalenia, inspekcje oraz monitoring, w szczególności monitoring przez mechanizmy wizytatorskie?

Dalsza lektura

PRI, *Making standards work*, Londyn 2001 r. (Rozdział VII – Personel służb więziennych strony 151 – 166)

Andrew Coyle, *A Human Rights Approach to Prison Management*, 2003 r. (Personel służb więziennych oraz administracji więzienia, strony 13 – 30)

UN HCHR, *Human Rights and Prisons*, Genewa 2003 r. (Rozdział 12, Administrowanie więzieniem oraz personel służb więziennych, strony 162 – 171)

ZATRZYMANIE PRZEZ POLICJĘ

Niektóre z mechanizmów wizytatorskich są uprawnione do objęcia swoim zakresem wszystkich miejsc pozbawienia wolności lub tylko miejsc zatrzymania przez policję. Nawet te osoby, które są uprawnione do wizytowania tylko innego rodzaju aresztów, mogą otrzymać zgłoszenia przypadków wystąpienia torturowania i maltretowania w okresie poprzedniego aresztu policyjnego. Może to być pierwsze zgłoszenie dokonane przez osobę pozbawioną wolności, jako że często obawiają się one składać doniesienia zanim nie opuszczą miejsca aresztu policyjnego. Takie zgłoszenia powinny być oczywiście odzwierciedlone w działaniach i raportach wszystkich mechanizmów wizytatorskich, niezależnie od rodzaju działań, do jakich są one upoważnione. W przypadku gdy istnieje oddzielny organ odpowiedzialny za monitorowanie aresztów policyjnych lub działań policji ogólnie, mechanizmy wizytatorskie powinny rozważyć nawiązanie kontaktu z takim organem.

Wizytacje przeprowadzane na komisariatach policji są inne niż wizytacje w więzieniach. Kontakt ze światem zewnętrznym jest zazwyczaj szczególnie ograniczony, w związku z czym osoby pozbawione wolności mogą się czuć bardziej

narażone na represje z powodu prowadzenia rozmowy z delegacją. Kolejną różnicę stanowią istotne warunki pozbawienia wolności, które nie są pomyślane w celu długoterminowego pozbawienia wolności i w związku z tym są bardziej elementarne. Środki bezpieczeństwa przewidziane dla więźniów, w tym także te, które są przewidziane procedurą, nabierają szczególnego znaczenia, zaś mechanizmy wizytujące muszą dołożyć pewności, aby otrzymać właściwe instrukcje co do procedur, jakich należy przestrzegać.

Organ przeprowadzający wizytację musi być dobrze poinformowany o przepisach prawa lokalnego regulujących długość aresztu policyjnego oraz roli, jaką odgrywa sędzia w orzekaniu o kontynuacji aresztu. Pozbawienie wolności przez policję powinno trwać krótko. Po określonym krótkim okresie czasu (zazwyczaj od 24 do 72 godzin), osoba zatrzymana przez policję musi zazwyczaj zostać zwolniona lub doprowadzona przed sąd (osobiście), który podejmuje decyzję co do dalszego zatrzymania lub wypuszczenia na wolność.

Jednakże w niektórych przypadkach ograniczenia te nie są respektowane i/lub sędziowie mogą podjąć decyzję bez doprowadzania więźnia przed sąd. Najczęściej ryzyko maltretowania występuje w czasie bezpośrednio następującym po aresztowaniu. Rozdział: TRAKTOWANIE/Torturowanie i maltretowanie, ma szczególne znaczenie w odniesieniu do pozbawienia wolności tego rodzaju.

ZASADNICZE ŚRODKI BEZPIECZEŃSTWA

Standardy

„Ochrona osoby pozbawionej wolności wymaga także umożliwienia jej niezwłocznego i stałego dostępu do lekarza oraz prawników oraz w sytuacji, w której wymaga tego śledztwo, do członków rodziny, pod odpowiednim nadzorem.” *GC 20, par. 11 na końcu*

„KZP przykłada szczególną wagę do trzech praw osób zatrzymanych przez policję: prawa danej osoby do zgłoszenia faktu jej zatrzymania osobie trzeciej którego sama wybierze (członek rodziny, przyjaciel, konsul), prawo dostępu do prawnika oraz prawo żądania przeprowadzenia badania lekarskiego przez lekarza, którego sama wybierze (oprócz badania lekarskiego przeprowadzonego przez lekarza wezwanego przez organy policji). Zdaniem KZP są to trzy podstawowe środki bezpieczeństwa zapobiegające maltretowaniu osób pozbawionych wolności, które powinny obowiązywać od początku pozbawienia wolności, niezależnie od sposobu, w jaki jest ono opisywane w danym systemie prawnym (ujęcie, areszt, itp.)” KZP, GR2, § 36

„KZP wielokrotnie podkreślał, iż zgodnie z jego doświadczeniem ryzyko zastraszania i maltretowania jest największe w okresie bezpośrednio następującym po pozbawieniu wolności. W związku z tym możliwość, aby osoby znajdujące się w areszcie policyjnym miały dostęp do prawnika stanowi zasadnicze zabezpieczenie przeciwko maltretowaniu. Istnienie takiej możliwości ma efekt odstraszący w stosunku do osób, którym przychodzi na myśl, aby znęcać się nad osobami pozbawionymi wolności; ponadto prawnik jest uprawniony do podjęcia stosownych działań w przypadku faktycznego wystąpienia maltretowania. KZP uznaje, iż w celu ochrony zgodnego z prawem dobra dochodzenia policyjnego, w wyjątkowych przypadkach może być konieczne, aby dostęp osoby zatrzymanej do prawnika, z

jakim chciałaby się ona skontaktować, został przesunięty o pewien czas. Jednak w wyniku tego prawo skontaktowania się prawnikiem nie powinno zostać całkowicie zabronione w danym okresie. W takich wypadkach należy załatwić możliwość skontaktowania się z innym niezależnym prawnikiem.

Prawo dostępu do prawnika musi obejmować prawo rozmowy z nim na osobności. Osoba zainteresowana powinna także w zasadzie mieć prawo do obecności prawnika podczas przesłuchania prowadzonego przez policję.

KZP także podkreślał, iż prawo dostępu do prawnika powinno przysługiwać nie tylko osobom podejrzanym o popełnienie przestępstwa lecz także każdej osobie, która ma w świetle prawa obowiązek stawienia się i pozostania w placówce policyjnej, np. jako „świadek”.

Ponadto, aby prawo dostępu do prawnika było w pełni skuteczne w praktyce, powinna zostać utworzona stosowna rezerwa na rzecz osób, które nie są w stanie opłacić prawnika.” *KZP GR 12 § 41*

„Osobom przebywającym w areszcie policyjnym powinno przysługiwać formalne prawo dostępu do lekarza. Innymi słowy lekarz powinien być zawsze wzywany bezzwłocznie w przypadku, gdy dana osoba poprosi o badanie lekarskie; funkcjonariusze policji nie powinni starać się sprawdzać, czy prośby te są uzasadnione. Ponadto prawo dostępu do lekarza powinno obejmować prawo osoby przebywającej w areszcie do tego, aby jeżeli sobie ona tego życzy, badanie zostało przeprowadzone przez lekarza, jakiego wybierze (oprócz badania lekarskiego przeprowadzonego przez lekarza wezwanego przez policję).

Wszystkie badania lekarskie osób przebywających w areszcie policyjnym muszą być przeprowadzane, tak, aby funkcjonariusze służb porządku publicznego nie słyszeli rozmowy lekarza z pacjentem oraz nie ich widzieli, chyba że w szczególnych przypadkach lekarz sobie tego zażyczy.

Jest także ważne, aby osoby zwolnione z aresztu policyjnego bez doprowadzania ich przed sąd miały prawo niezwłocznie poprosić o zaświadczenie lekarskie uznanego lekarza sądowego.” *KZP GR 12, § 42*

„Prawo osoby pozbawionej wolności do zawiadomienia osoby trzeciej o fakcie swojego zatrzymania powinno w zasadzie być zagwarantowane od samego początku zaarrestowania przez policję. Oczywiście KZP przyznaje, iż wykonanie tego prawa mogłoby podlegać pewnym wyjątkom w celu ochrony zgodnego z prawem dobra dochodzenia prowadzonego przez policję. Jednakże wyjątki te powinny zostać w sposób jasny określone i ściśle ograniczone w czasie, zaś stosowaniu ich powinny towarzyszyć stosowne środki bezpieczeństwa (np. zwłoka w zawiadomieniu o zatrzymaniu powinna zostać odnotowana na piśmie podobnie jak jej przyczyny oraz wymagać zatwierdzenia przez starszego rangą funkcjonariusza, który nie jest związany ze sprawą lub prokuratora)”. *KZP GR 12, § 43*

„Osoby pozbawione wolności przez policję mają prawo do zgłoszenia faktu pozbawienia wolności osobie trzeciej którą sama wybierze, dostępu do pomocy prawnej oraz bycia zbadanym przez lekarza, o ile to możliwe, według własnego wyboru.”

Europejski Kodeks Etyki Policyjnej, 2001 r. art. 57

Por. także *ACPR, A-17-b) oraz B-1 h) oraz g) oraz IDRCPDL, art. 36 par. 1*

Młodociani

Por. *IDRCPDL, art. 36 par. 4*

Uwagi

W czasie bezpośrednio następującym po aresztowaniu osoby zatrzymane są najbardziej bezradne i to właśnie wówczas istnieje największe ryzyko nadużycia władzy przez osoby odpowiedzialne za opiekę nad nimi oraz ich dozór. Dlatego też jest istotne, aby uprawnieniom policji do czasowego pozbawienia wolności towarzyszyły odpowiednie środki bezpieczeństwa. KZP stwierdziła, iż następujące środki bezpieczeństwa są szczególnie istotne od początkowego momentu pozbawienia wolności:

- możliwość poinformowania osoby trzeciej;
- dostęp do prawnika;
- dostęp do lekarza;

Mechanizmy wizytatorskie muszą zadawać następujące pytania:

Punkty odniesienia

- Czy osobie zatrzymanej umożliwiono poinformowanie swojej rodziny lub osoby trzeciej?
- Czy skontaktowała się ona z prawnikiem?
- Czy zbadał ją lekarz?
- Czy był przestrzegany wymóg maksymalnego okresu przebywania w areszcie?
- Czy osoba zatrzymana została doprowadzona do sędziego (osobiście)?
- Czy osoba pozbawiona wolności dokonała formalnego zgłoszenia faktu torturowania i jaką otrzymała odpowiedź?
- Czy mężczyźni są oddzieleni od kobiet, a nieletni od dorosłych?
- Czy osoba pozbawiona wolności jest chroniona przed innymi osobami pozbawionymi wolności, które mogą stanowić dla niej zagrożenie?
- Czy zostali wyznaczeni funkcjonariusze, którzy są odpowiedzialni za pracę z osobami nieletnimi i kobietami?

REJESTRY

Standardy

„KZP uważa, iż podstawowe środki bezpieczeństwa przysługujące osobom przebywającym w areszcie policyjnym zostałyby wzmocnione (zaś jest bardzo możliwe, iż praca funkcjonariuszy policji zostałaby w ten sposób ułatwiona), gdyby dla każdej osoby zatrzymanej był prowadzony indywidualny i wyczerpujący rejestr aresztowania, w którym odnotowane byłyby wszystkie aspekty jej aresztowania oraz

działania, jakie zostały podjęte w tym zakresie (kiedy dana osoba została pozbawiona wolności oraz jakie było uzasadnienie dla zastosowania takiego środka; kiedy daną osobę poinformowano o jej prawach; oznaki obrażeń ciała, chorób umysłowych, itp.; kiedy z daną osobą kontaktowali się krewni/konsulat i prawnik oraz kiedy ją odwiedzili; kiedy dostała jedzenie; kiedy została przesłuchana, kiedy została przeniesiona lub wypuszczona na wolność, itp.). Odnośnie do rozmaitych kwestii (np. przedmioty znajdujące się w posiadaniu danej osoby, fakt poinformowania jej o przysługujących jej prawach oraz powołania się na nie lub zrzeczenia się ich), należy uzyskać podpis osoby pozbawionej wolności oraz, tam gdzie będzie to konieczne, należy wyjaśnić brak podpisu. Ponadto, prawnik osoby pozbawionej wolności powinien mieć dostęp do takiego rejestru z aresztowania.” *KZP, GR 2, § 40*

Uwagi

Rejestracja stanowi ważny środek bezpieczeństwa, jako iż jest to pisemny ślad wszystkich istotnych informacji dotyczących traktowania danej osoby oraz zastosowanych procedur. Istnieją różne rodzaje informacji, jakie są rejestrowane i znajdują się one w różnych rejestrach. Mechanizmy wizytatorskie muszą być obeznane z rejestrami oraz być w stanie stwierdzić, czy dokumenty zostały wypełnione w sposób adekwatny, czy też nie. Kluczowe informacje obejmują imię i nazwisko osoby aresztowanej, powód, dla którego została ona aresztowana, datę i czas aresztowania, informacje dotyczące przesłuchania, przeniesienia osoby pozbawionej wolności do innej instytucji oraz przekazania informacji o jej aresztowaniu osobie trzeciej. Istotne jest aby zostało stwierdzone, czy osoba pozbawiona wolności miała możliwość złożenia skargi na fakt jej zatrzymania w czasie, gdy przebywała w areszcie oraz czy i w jaki sposób informacje te zostały zarejestrowane.

Punkty odniesienia

- Czy zostały zarejestrowane następujące informacje: kiedy dana osoba została aresztowana, kiedy była przesłuchana, kiedy została przeniesiona w inne miejsce odosobnienia lub zwolniona z aresztu; kiedy o fakcie aresztowania danej osoby została poinformowana osoba trzecia; kiedy oraz w jaki sposób dana osoba została poinformowana o swoich prawach; kiedy odwiedził ją lekarz, prawnik, inna osoba trzecia; podawanie jedzenia; jakie jedzenie podano jej i kiedy?
- Czy powyższe informacje zostały zapisane w sposób systematyczny i ścisły?
- Czy rejestry wykazują, iż był przestrzegany wymóg maksymalnego okresu aresztu?
- Czy został zarejestrowany fakt obrażenia ciała lub zgłoszenie torturowania lub maltretowania?

PRZESŁUCHANIA

Standardy

„1. Czas trwania przesłuchania osoby zatrzymanej lub uwięzionej oraz przedziały czasowe pomiędzy przesłuchaniami, jak również tożsamość

funkcjonariuszy prowadzących przesłuchanie oraz innych osób obecnych przy przesłuchaniu są rejestrowane i uwierzytelniane w formie przewidzianej prawem.

2. Osoba zatrzymana lub uwięziona, lub jej doradca w przypadkach przewidzianych prawem, ma dostęp do informacji opisanych w par. 1 niniejszych zasad.” BPP Zasada 23

„Jeżeli chodzi o proces przesłuchania, KZP uważa, iż powinny istnieć jasne zasady lub wytyczne odnośnie do tego, w jaki sposób powinny być prowadzone przesłuchania przez policję. W wyżej określonych zasadach lub wytycznych powinny być ujęte między innymi następujące kwestie: poinformowanie osoby zatrzymanej o tożsamości (imię i nazwisko i/lub numer) osób obecnych przy przesłuchaniu; dopuszczalna długość przesłuchania; okresy odpoczynku pomiędzy przesłuchaniami oraz przerw w przesłuchaniu; miejsca, w jakich może się odbywać przesłuchanie; przesłuchiwanie osób będących pod wpływem narkotyków, alkoholu, itp. Powinno być także wymagane prowadzenie rejestru, w którym byłyby odnotowany czas rozpoczęcia i zakończenia przesłuchania, prośby ze strony osoby zatrzymanej podczas przesłuchania oraz osób obecnych przy przesłuchaniu.

KZP chciałby także dodać, iż elektroniczny zapis przesłuchań prowadzonych przez policję to kolejny środek zabezpieczający przeciwko maltretowaniu osób pozbawionych wolności (który ma również znaczące korzyści dla policji).” *KZP, GR 2 §39*

„Zapisywanie (tj. na nośnikach audio i/lub wideo) przesłuchań prowadzonych przez policję stanowi kolejny środek zabezpieczający przeciwko maltretowaniu osób pozbawionych wolności. KZP z zadowoleniem chciałaby podkreślić, iż wprowadzenie takich systemów jest rozważane w coraz większej liczbie krajów. Takie udogodnienie może zapewnić całkowity i autentyczny zapis procesu przesłuchania, ułatwiając w ten sposób prowadzenie dochodzenia w sprawach dotyczących zgłoszenia maltretowania. Leży to w interesie zarówno osób, które były maltretowane przez policję oraz funkcjonariuszy policji, którzy są konfrontowani z bezpodstawnymi zgłoszeniami, iż uczestniczyli oni w znęcaniu się pod względem fizycznym lub wywieraniu presji psychologicznej. Zapisywanie na nośnikach elektronicznych przesłuchań prowadzonych przez policję zmniejsza także możliwość składania przez pozwanych fałszywych oświadczeń, iż nie przyznali się do pewnych faktów.” *KZP, GR 12, § 36*

„Przesłuchiwanie osób podejrzanych o dokonanie przestępstwa stanowi zadanie specjalistyczne, które wymaga specjalistycznego szkolenia, jeżeli ma zostać przeprowadzone w sposób zadawalający. Po pierwsze i przede wszystkim, dokładny cel takiego szkolenia musi być zdecydowanie jasno określony: powinno nim być uzyskanie dokładnych i wiarygodnych informacji w celu stwierdzenia, co jest prawdą na temat spraw będących przedmiotem dochodzenia, nie zaś uzyskanie przyznania się do winy przez kogoś, czyja wina została już z góry założona przez prowadzących przesłuchanie funkcjonariuszy. Oprócz zapewnienia odpowiedniego szkolenia, zapewnienie przestrzegania wyżej określonego celu prawa przez funkcjonariuszy służb egzekwujących przestrzeganie prawa będzie znacznie ułatwione dzięki przygotowaniu kodeksu postępowania dla przesłuchujących osoby podejrzane o popełnienie przestępstwa.” *KZP, GR 12, §34*

„Należy zauważyć, iż prowadzenie systematycznej oceny regulaminów, instrukcji, metod oraz praktyk stosowanych w związku z dozowaniem i traktowaniem osób poddanych dowolnej formie aresztu, pozbawienia wolności lub uwięzienia, jak również ustaleń dokonanych w tym względzie stanowi skuteczny środek zapobiegający przypadkom torturowania i maltretowania.” *GC 20, par. 11*

„W celu zagwarantowania skutecznej ochrony osób pozbawionych wolności (...), powinien zostać odnotowany czas i miejsce wszystkich przesłuchań podobnie jak imiona i nazwiska wszystkich osób obecnych, zaś informacje na ten temat powinny być także dostępne dla celów postępowania przed sądem lub postępowania administracyjnego.” *GC 20 par. 11*

„Należy ustalić wytyczne dotyczące prowadzenia w należyty sposób przesłuchania dokonywanego przez policję oraz jego uczciwości (...). W szczególności w wytycznych powinien zostać określony rzetelny wywiad, podczas którego osoby przesłuchiwane dowiadują się o powodach przesłuchania jak również otrzymują inne informacje mające znaczenie w tej sprawie. Prowadzony będzie systematyczny rejestr przesłuchań prowadzonych przez policję.” *Europejski Kodeks Etyki Policyjnej, § 50*

Uwagi

Przesłuchanie stanowi moment szczególnie krytyczny, w którym osoba pozbawiona wolności jest szczególnie bezradna wobec maltretowania lub torturowania. W systemach prowadzenia dochodzenia w sprawie o popełnienie przestępstwa, w których nacisk jest kładziony na przyznanie się do winy, a nie na staranne zebranie dowodów, ryzyko, iż funkcjonariusze policji będą się uciekać do maltretowania lub torturowania jest bardzo wysokie i wzrasta ono w przypadku gdy awans funkcjonariuszy policji zależy od liczby przypadków skazania osób, które zostały zatrzymane.

W przypadku spotkania się z osobami pozbawionymi wolności, które przeszły lub są w trakcie przechodzenia przesłuchań, zespół wizytatorski musi być zdawać sobie sprawę z tego, iż działa w bardzo anormalnej sytuacji. Członkowie tego zespołu muszą być uwrażliwieni na stan emocjonalny osoby pozbawionej wolności oraz jej bezpieczeństwo. Szczególnie istotne jest osiągnięcie równowagi pomiędzy dążeniem zespołu do zebrania informacji a własnymi potrzebami i obawami osoby pozbawionej wolności.

W przypadku gdy osoba zatrzymana przez policję będzie chciała zgłosić fakt nadużyć fizycznych lub słownych mechanizmom wizytatorskim (mając pełną świadomość ryzyka, jakie ponosi), wizytatorzy powinni nie zapominać o zebraniu także informacji „neutralnych” na temat przesłuchania, które mogą pomóc w udowodnieniu (lub podważeniu) jakichkolwiek zgłoszeń nadużyć, a które dotyczą pory, długości oraz miejsca, w jakim prowadzone było przesłuchanie oraz imion i/lub nazwisk oraz wyglądu osób obecnych przy nim.

Punkty odniesienia

- Czy dana osoba zgłasza fakt użycia wobec niej przemocy fizycznej?

- Czy powyższy fakt miał miejsce podczas gdy przebywała ona w areszcie czy też podczas jej przesłuchiwania?
- Czy dana osoba doświadczyła lub doświadcza przemocy psychicznej: nadużyć, gróźb?
- W jakich okolicznościach odbywało się przesłuchanie?
- Czy w rejestrze zostało odnotowane imię i nazwisko osoby prowadzącej przesłuchanie, informacje na temat jego długości, przerw dokonywanych w przesłuchaniu?
(por. także *ROZDZIAŁ IV, Traktowanie/torturowanie oraz maltretowanie*)

INFORMOWANIE OSÓB POZBAWIONYCH WOLNOŚCI O PRZYSŁUGUJĄCYCH IM PRAWACH

Standardy

„Każdy aresztowany zostanie poinformowany w chwili aresztowania o powodzie aresztowania oraz niezwłocznie zostanie poinformowany o zarzutach postawionych w stosunku do niego”. *BPP, Zasada 10*

„Każdy, w chwili swojego aresztowania oraz w momencie rozpoczęcia pozbawienia go wolności lub uwięzienia lub niezwłocznie po tym momencie, otrzyma od organu władzy odpowiedzialnego za jego aresztowanie, pozbawienie go wolności lub uwięzienie odpowiednio, informacje na temat jego praw wraz z ich objaśnieniem oraz na temat sposobu, w jaki może z nich skorzystać.” *BPP, Zasada 13*

„Prawa osób pozbawionych wolności nie mają wielkiej wartości, jeżeli osoby zainteresowane nie są świadome, iż przysługują im takie prawa. W związku z powyższym jest bezwzględnie konieczne, aby osoby zatrzymane przez policję zostały w sposób wyraźny poinformowane o swoich prawach bezzwłocznie oraz w języku, który rozumieją. W celu zapewnienia, iż tak się stanie, osobom zatrzymanym przez policję w chwili, w której zostały zaaresztowane, powinny być systematycznie wydawane formularze, na jakich prawa te byłyby wyszczególnione w sposób jasny i bezpośredni. Następnie osoby zaaresztowane zostałyby poproszone o podpisanie oświadczenia stwierdzającego, iż zostały one poinformowane o swoich prawach.” *KZP, GR 12, §44*

„Policja w zakresie możliwym na podstawie prawa krajowego niezwłocznie informuje osoby pozbawione wolności o powodach, dla jakich zostały jej pozbawione oraz o wszelkich zarzutach wysuwanych w stosunku do nich, a także bezzwłocznie informuje osoby pozbawione wolności o procedurze mającej zastosowanie w ich przypadku.” *Europejski Kodeks Etyki Policijnej, § 55*

Uwagi

Mechanizmy wizytatorskie powinny wiedzieć, prawo do otrzymania jakich informacji ma każda osoba zaaresztowana oraz do monitorowania, czy osoby te otrzymują takie informacje. Osoby pozbawione wolności muszą zostać poinformowane o powodach, dla jakich zostały zaaresztowane. Mają one także prawo do otrzymania informacji o swoich prawach (na przykład o prawie do skontaktowania się z osobą trzecią, prawnikiem, itp.). Informacje te muszą być przekazane za pomocą

zrozumiałego języka. Mogą być one przekazane na piśmie za pomocą formularza, lub ustnie, jeżeli dana osoba nie umie czytać.

Punkty odniesienia

- Czy dana osoba została niezwłocznie poinformowana o powodach, dla jakich została zaarrestowana?
 - Czy dana osoba została poinformowana o swoich prawach, a jeżeli tak to czy zostało to dokonane ustnie czy też pisemnie?
 - Czy przekazanie powyższych informacji zostało dokonane w języku, jaki dana osoba rozumie, czy też wraz z tłumaczeniem?
 - W jaki sposób traktowani są więźniowie bezradni?
-
-

WARUNKI MATERIALNE

Standardy

„Wszystkie cele w areszcie policyjnym powinny być czyste oraz o wielkości uzasadnionej w stosunku do liczby osób, do pomieszczenia jakiej są używane, oraz powinny być oświetlone w adekwatny sposób (tj. wystarczający do czytania, z wyjątkiem okresów spania); najlepiej byłoby, aby cele miały dostęp do światła dziennego. Ponadto, cele powinny być wyposażone w środki służące do wypoczynku (np. krzesło lub ława przymocowane na stałe), zaś osoby, które muszą zostać w areszcie policyjnym na noc powinny otrzymać czysty materac oraz czyste koce. Osoby przebywające w areszcie policyjnym powinny mieć dostęp do należytego urządzenia toaletowego w przyzwoitych warunkach oraz otrzymać adekwatne środki w celu umycia się. Powinny mieć także bezpośredni dostęp do wody pitnej oraz otrzymywać jedzenie o odpowiedniej porze, w tym co najmniej jeden pełny posiłek (tj. coś bardziej pożywne niż kanapka) każdego dnia. Osoby zatrzymane w areszcie policyjnym na 24 godzin lub dłużej powinny w możliwym do zrealizowania zakresie mieć okazję do codziennego ruchu na świeżym powietrzu.” *KZP, GR 12, § 47*

„Rozsądna wielkość celi policyjnej (lub innego rodzaju pomieszczenia przeznaczonego dla osób aresztowanych/więźniów) stanowi trudne pytanie. Należy wziąć pod uwagę wiele czynników przy dokonywaniu takiej oceny. Jednakże delegacje KZP odczuwały potrzebę przyjęcia stanowiska określającego takie wymogi jedynie w sposób ogólny. Obecnie stosowane jest następujące kryterium (postrzegane jako pożądany poziom, a nie standard minimalny) przy dokonywaniu oceny cel policyjnych przeznaczonych dla jednej osoby przebywającej w nich dłużej niż kilka godzin: siedem metrów kwadratowych, odległość pomiędzy ścianami co najmniej dwa metry i 2,5 metra odległości od podłogi do sufitu.” *KZP, GB § 43*

„Policja powinna zapewnić warunki umożliwiające zachowanie bezpieczeństwa, zdrowia, higieny, jak również odpowiednie pożywienie dla osób przebywających w areszcie policyjnym. Cele aresztu policyjnego powinny mieć uzasadnioną wielkość, mieć odpowiednie oświetlenie oraz wentylację oraz być wyposażone w odpowiednie środki służące do wypoczynku.” *Europejski Kodeks Etyki Policyjnej, § 56*

Uwagi

Zakłada się, iż czas przebywania w areszcie policyjnym powinien być krótki, dlatego też warunki materialne są bardziej podstawowe. Jednakże cele aresztu policyjnego muszą mieć dostęp do światła dziennego oraz wentylacji, a także temperaturę odpowiednią w danym klimacie i w danej porze roku. Jeżeli ktoś musi spędzić noc w celi, musi ona być wyposażona w materac i koce. Dostęp do toalety nie powinien obejmować zwłoki w konieczności skorzystania z niej. Jednakże mechanizmy wizytujące powinny mieć świadomość, iż obiekty te są czasami używane przez dłuższy okres, dla jakiego są nieadekwatne.

Im mniejsza jest cela, tym mniej czasu można w niej spędzić. KZP korzysta z następujących kryteriów w celu oceny poszczególnych cel policyjnych wykorzystywanych do przetrzymywania ludzi przez ponad kilka godzin: powierzchnia ok. 7 m. kw. (przy czym odległość pomiędzy ścianami musi wynosić przynajmniej 2 m., zaś pomiędzy podłogą a sufitem 2,5 m.).

Punkty odniesienia

- Jaka jest powierzchnia celu, jej oficjalna pojemność oraz liczba osób faktycznie przebywających w celi? Czy jest ona przepełniona?
- Czy cele mają dostęp do światła dziennego?
- Czy temperatura powietrza w celi jest odpowiednia do pory roku?
- Czy cele są wyposażone w krzesła/ławy oraz materace?
- Czy dana osoba otrzymała jedzenie? Czy otrzymała ona gorący posiłek?
- Czy dana osoba ma dostęp do wody pitnej?
- Jakie są warunki dostępu do toalety?

Dalsza lektura

AI, *Combatting torture*, Londyn 2003 r. (Rozdział 4, Środki bezpieczeństwa w areszcie, str. 89-109)

Standardy specjalne

KZP 2 Raport ogólny na temat działalności, Areszt policyjny KZP/Inf 92) 3, § 36 - 41

ZAŁĄCZNIKI

1 LISTA KONTROLNA

2 PRZYKŁADOWA WEWNĘTRZNA NOTATKA Z WIZYTY

**3 OPCJONALNY PROTOKÓŁ DO KONWENCJI ONZ O
ZAKAZIE TORTUR**

4 WYKAZ STANDARDÓW

5 LEKTURA DODATKOWA

6 PRZYDATNE ADRESY

Załącznik nr 1

Lista kontrolna

TRAKTOWANIE

- Zarzuty stosowania tortur i złego traktowania
- Użycie siły lub innych środków przymusu
- Skazywanie na pobyt w izolatce

ŚRODKI OCHRONY

Informowanie osadzonych

- Informowanie po przybyciu
- Możliwość poinformowania osoby trzeciej
- Dostępność przepisów wewnętrznych i procedur postępowania w miejscu osadzenia

Procedury dyscyplinarne i sankcje

- Krótki opis procedury
- Skład komisji dyscyplinarnej
- Możliwości odwołania się od decyzji, w tym przydzielenie obrońcy
- Rodzaje sankcji oraz częstotliwość (proporcjonalność do przewinienia)
- Badanie przez lekarza sądowego po aresztowaniu
- Dane statystyczne dotyczące rodzajów i przyczyn stosowania sankcji
- Cele do osadzeń dyscyplinarnych

Składanie skarg i procedury kontroli

- Dostępność narzędzia składania skarg i procedury kontroli
- Niezależność procedur
- Dostępność procedur (łatwy i skuteczny dostęp?)

Podział zatrzymanych według kategorii w Rejestrze osadzonych

WARUNKI MATERIALNE

Pojemność oraz stan osobowy w danej placówce

- Liczba osadzonych z podziałem na kategorie (w %)

- Osadzeni obcokrajowcy
- Podział na płeć i wiek

Cele (z podziałem na lokalizację)

- Wielkość cel i poziom zaludnienia / stan osobowy optymalny średnio na celę
- Wyposażenie i warunki: oświetlenie, wentylacja, meble, urządzenia sanitarne
- Warunki higieniczne

Wyżywienie

- Wyżywienie (jakość, ilość, różnorodność, częstotliwość serwowania posiłków)
- Wymagania specjalnej diety (wskazania medyczne, kulturowe czy wymogi religijne)

Higiena osobista

- prysznice (liczba, czystość, stan techniczny, częstotliwość korzystania z pryszniców dla więźniów pracujących, dostępność dla innych)
- węzły sanitarne (wewnątrz cel, poza celami, dostęp, stan, czystość)
- łóżka (jakość, czystość, częstotliwość zmian pościeli)
- możliwość prania

RYGOR, REGULAMIN I AKTYWNOŚĆ FIZYCZNA

Zarządzanie czasem podczas osadzenia

- Czas spędzany w celi na dobę
- Czas spędzany na wykonywaniu codziennych ćwiczeń fizycznych
- Czas poświęcany na pracę na dobę
- Czas spędzany poza celą na dobę
- Czas wykorzystywany na uprawianie sportów (w skali tygodnia)
- Czas wykorzystywany na inne działania/formy aktywności

Oferowane formy aktywności/działania

- praca: dostęp do pracy, rodzaj pracy; % osadzonych pracujących; obowiązek świadczenia pracy, wynagrodzenie, zabezpieczenie socjalne, opis miejsc/stanowisk pracy
- Wykształcenie: dostęp do edukacji i nauki, rodzaje studiów oferowanych (czytanie,

pisanie i liczenie, liceum zawodowe, studia wyższe), częstotliwość uczestniczenia w zajęciach lekcyjnych, organizatorzy kursów, nauczyciele ,% osadzonych uczących się opis pomieszczeń/budynku szkoły

- Wypoczynek: rodzaj/formy spędzania wolnego czasu, dostęp, opis pomieszczeń rekreacyjnych i sportowych; biblioteki
- praktyki religijne: wyznawcy religii (liczba wyznań i wiernych z podziałem na wyznania, warunki uczestniczenia w praktykach religijnych, częstotliwość oraz czas trwania wizyt duszpasterskich), praktyki religijne (dostęp, pomieszczenia), możliwość przestrzegania przykazań religijnych, takich jak dieta czy kąpanie się.

Kontakt ze światem zewnętrznym

- Wizyty: dostęp, częstotliwość, warunki korzystania z wizyty, czas trwania i regularność wizyt, wizyty krewnych/dzieci/współmałżonków, opis pomieszczeń wizyt
- Korespondencja i paczki: częstotliwość, cenzura
- Rozmowy telefoniczne: częstotliwość, warunki, osadzeni obcokrajowcy

USŁUGI MEDYCZNE

Dostęp do świadczeń medycznych

- badania medyczne po przyjęciu do aresztu
- procedura dostępu do opieki medycznej
- Izba chorych: liczba łóżek, sprzęt, stosowane leki
- Liczba więźniów poddawanych leczeniu

Personel medyczny

Liczba personelu i dostępność lekarzy, pielęgniarek, lekarzy psychiatrów i psychologów, innych specjalizacji, pozostały personel

STRAŻ WIĘZIENNA

- Liczba pracowników (z podziałem na kategorie)
- Powiązania między strażnikami i więźniami, relacje między kierownictwem placówki a więźniami

- Szkolenie personelu (podstawowe i bieżące)

Załącznik 2

Przykładowa wewnętrzna notatka z wizyty

INFORMACJE OGÓLNE O PLACÓWCE

- Nazwa placówki:
- Rodzaj placówki:
- Adres:

KIEROWNICTWO JEDNOSTKI

- Nazwisko dyrektora/kierownika odpowiedzialnego za całą placówkę:
- Nazwisko zastępcy lub zastępców:

INFORMACJE DOTYCZĄCE WIZYTY

- Data wizyty:
- Charakter oraz cel wizyty:
- Data poprzedniej wizyty:
- Nazwiska osób odwiedzających

INFORMACJE O PLACÓWCE

Pojemność zakładu

- Zdolności administracyjne:
- Średnie zaludnienie:
- Liczba przebywających w zakładzie osób pozbawionych wolności w pierwszym dniu wizyty (podział na kategorie/płeć/narodowość):
 - Udział % więźniów obcokrajowców:
 - Pochodzenie więźniów obcokrajowców:
 - Podział według płci:
 - Liczba osadzonych młodocianych:
 - Liczba zatrzymanych w podeszłym wieku:

Struktura techniczna i konstrukcja zakładu

- Opis techniczny budynku (liczba budynków na terenie zakładu, rok budowy, stan, utrzymanie, warunki bezpieczeństwa):
- Opis cel i miejsc użytkowanych wspólnie:

INFORMACJE O WIZYCIE

Rozmowa wstępna na początku wizyty-Omówione kwestie /Aspekty osadzenia i zalecenia

- Według osób pozbawionych wolności:
- Według dyrektora i personelu:
- Zgodnie z zaobserwowanymi faktami przez zespół wizytatorów

Rozmowa na zakończenie wizyty

- Poruszone kwestie:
- Udzielone odpowiedzi:

Zalecane działania na przyszłość

- W krótkiej perspektywie czasu :
- W dłuższej perspektywie czasu:

Osoby wskazane do kontaktu:

Częstotliwość wizyt:

Punkty do zweryfikowania przy następnej wizycie:

Żałącznik nr 3

Opcjonalny Protokół do Konwencji ONZ o Zakazie Tortur

PROTOKÓŁ OPCJONALNY

do Konwencji w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania

Preambuła

Państwa Strony niniejszego protokołu,

Potwierdzając ponownie, że tortury oraz inne okrutne, niehumanitarnie lub poniżające traktowanie albo karanie są zabronione i stanowią poważne pogwałcenie praw człowieka,

Przekonane, że konieczne są dalsze środki, aby osiągnąć cele Konwencji w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania (zwanej dalej "Konwencją") i wzmocnić ochronę osób pozbawionych wolności przed torturami oraz innym okrutnym, niehumanitarnym lub poniżającym traktowaniem albo karaniem,

Przypominając, że artykuły 2 i 16 Konwencji zobowiązują każde Państwo Stronę do podjęcia skutecznych środków w celu zapobieżenia aktom tortur i innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania na jakimkolwiek terytorium pod jego jurysdykcją,

Uznając, że w pierwszej kolejności państwa są odpowiedzialne za realizację tych artykułów, że wszyscy ponoszą wspólną odpowiedzialność za wzmocnienie ochrony osób pozbawionych wolności i pełne przestrzeganie w stosunku do nich praw człowieka oraz że międzynarodowe organy odpowiedzialne za ich realizację uzupełniają i wzmacniają środki krajowe,

Przypominając, że skuteczne zapobieganie torturom oraz innemu okrutnemu, niehumanitarnemu lub poniżającemu traktowaniu albo karaniu wymaga edukacji i połączenia szeregu środków legislacyjnych, administracyjnych, sądowych i innych,

Przypominając także, że podczas Światowej Konferencji Praw Człowieka stanowczo oświadczone, że wysiłki w celu wyeliminowania tortur powinny przede wszystkim koncentrować się na prewencji, oraz zaapelowano o przyjęcie protokołu fakultatywnego do Konwencji, którego celem jest ustanowienie prewencyjnego systemu regularnych wizyt w miejscach zatrzymań,

Przekonane, że ochrona osób pozbawionych wolności przed torturami oraz innym okrutnym, niehumanitarnym lub poniżającym traktowaniem albo karaniem może zostać wzmocniona przez

pozasądowe środki o charakterze prewencyjnym oparte na regularnych wizytach w miejscach zatrzymań,

Uzgodniły, co następuje:

CZEŚĆ I

ZASADY OGÓLNE

Artykuł 1

Celem niniejszego protokołu jest ustanowienie systemu regularnych wizyt w celu zapobiegania torturom oraz innemu okrutnemu, niehumanitarnemu lub poniżającemu traktowaniu albo karaniu przeprowadzanych przez niezależne międzynarodowe i krajowe organy w miejscach, gdzie przebywają osoby pozbawione wolności.

Artykuł 2

1. Powołuje się podkomitet Komitetu przeciwko torturom, do spraw zapobiegania torturom oraz innemu okrutnemu, niehumanitarnemu lub poniżającemu traktowaniu albo karaniu (zwany dalej "Podkomitetem do spraw prewencji"), który realizuje zadania przewidziane w niniejszym protokole.
2. Podkomitet do spraw prewencji wykonuje swoją pracę w ramach systemu Karty Narodów Zjednoczonych oraz kieruje się celami i zasadami tam zawartymi, jak również standardami Narodów Zjednoczonych dotyczącymi traktowania osób pozbawionych wolności.
3. W równym stopniu Podkomitet do spraw prewencji kieruje się zasadami poufności, bezstronności, nieselektywnego traktowania, powszechności i obiektywizmu.
4. Podkomitet do spraw prewencji i Państwa Strony współpracują przy realizacji niniejszego protokołu.

Artykuł 3

W celu zapobiegania torturom i innemu okrutnemu, niehumanitarnemu lub poniżającemu traktowaniu albo karaniu każde Państwo Strona na poziomie krajowym tworzy, wyznacza bądź utrzymuje już istniejący jeden lub kilka krajowych organów wizytujących (zwanych dalej „krajowym mechanizmem prewencji”).

Artykuł 4

1. Każde Państwo Strona zezwala na przeprowadzanie wizyt zgodnie z niniejszym protokołem przez mechanizmy, o których mowa jest w artykułach 2 i 3, w jakimkolwiek miejscu pozostającym pod jego jurysdykcją i kontrolą, gdzie przebywają lub mogą przebywać osoby pozbawione wolności na podstawie polecenia organu władzy publicznej bądź za jego namową, zgodą lub przyzwoleniem (zwanych dalej „miejscami zatrzymań”). Wizyty te przeprowadza się w celu wzmocnienia, o ile to konieczne,

ochrony tych osób przed torturami oraz innym okrutnym, nieludzkim lub poniżającym traktowaniem albo karaniem.

2. Do celów niniejszego protokołu, pozbawienie wolności oznacza jakąkolwiek formę zatrzymania lub uwięzienia bądź umieszczenia osoby w publicznym lub prywatnym miejscu odosobnienia, którego osobie tej nie wolno z własnej woli opuszczać, na mocy polecenia jakiejkolwiek władzy sądowej, administracyjnej lub innej.

CZĘŚĆ II

PODKOMITET DO SPRAW PREWENCJI

Artykuł 5

1. Podkomitet do spraw prewencji składa się z dziesięciu członków. Po pięćdziesiątej ratyfikacji bądź przystąpieniu do niniejszego protokołu liczba członków Podkomitetu do spraw prewencji wzrasta do dwudziestu pięciu.
2. Członkowie Podkomitetu do spraw prewencji wybierani są spośród osób o wysokim poziomie moralnym, posiadających uznane doświadczenie zawodowe w dziedzinie wymiaru sprawiedliwości, w szczególności w zakresie prawa karnego, w więziennictwie lub policji bądź w różnych dziedzinach związanych z postępowaniem z osobami pozbawionymi wolności.
3. Przy ustalaniu składu Podkomitetu do spraw prewencji bierze się pod uwagę zapewnienie sprawiedliwego podziału geograficznego oraz reprezentacji różnych form cywilizacji i systemów prawnych Państw Stron.
4. Przy ustalaniu tego składu bierze się także pod uwagę zapewnienie zrównoważonej reprezentacji pod względem płci, w oparciu o zasady równości i niedyskryminacji.
5. Wśród członków Podkomitetu do spraw prewencji nie może być dwóch obywateli tego samego państwa.
6. Członkowie Podkomitetu do spraw prewencji pełnią tę funkcję w imieniu własnym, są niezależni i bezstronni oraz powinni być w stanie skutecznie wykonywać zadania w Podkomitecie do spraw prewencji.

Artykuł 6

1. Każde państwo może zgłosić zgodnie z ustępem drugim niniejszego artykułu maksymalnie dwóch kandydatów posiadających kwalifikacje i spełniających wymagania przewidziane w artykule 5, dostarczając jednocześnie szczegółowych informacji na temat kwalifikacji osób zgłaszanych.
2. a) osoby zgłaszane powinny posiadać obywatelstwo Państwa Strony niniejszego protokołu,
3. b) przynajmniej jeden z dwóch kandydatów powinien posiadać obywatelstwo zgłaszającego Państwa Strony,
4. c) nie zgłasza się więcej niż dwóch obywateli danego Państwa Strony,
5. d) zanim Państwo Strona zgłosi obywatela innego Państwa Strony, uzyskuje ono zgodę tego Państwa Strony.

6. Przynajmniej na pięć miesięcy przed datą spotkania Państw Stron, w trakcie którego odbędą się wybory, Sekretarz Generalny Organizacji Narodów Zjednoczonych zwraca się do Państw Stron z pismem zawierającym zaproszenie do składania zgłoszeń w okresie trzech miesięcy. Sekretarz Generalny przedstawia sporządzoną według porządku alfabetycznego listę wszystkich zgłoszonych w ten sposób osób, ze wskazaniem Państw Stron, które osoby te zgłosiły.

Artykuł 7

1. Członkowie Podkomitetu do spraw prewencji wybierani są w następujący sposób:
 - a) w pierwszej kolejności bierze się pod uwagę spełnianie wymogów i kryteriów przewidzianych w artykule 5 niniejszego protokołu,
 - b) pierwsze wybory zostaną przeprowadzone nie później niż po upływie sześciu miesięcy od daty wejścia w życie niniejszego protokołu,
 - c) Państwa Strony wybierają członków Podkomitetu do spraw prewencji w głosowaniu tajnym,
 - d) wybory członków Podkomitetu do spraw prewencji odbywają się na spotkaniach Państw Stron zwoływanych przez Sekretarza Generalnego Organizacji Narodów Zjednoczonych raz na dwa lata. Na spotkaniach tych, na których kworum stanowi dwie trzecie Państw Stron, wybranymi do składu Podkomitetu do spraw prewencji zostają te osoby, które uzyskają największą liczbę głosów i bezwzględną większość głosów obecnych i uczestniczących w głosowaniu przedstawicieli Państw Stron.
2. Jeśli w trakcie wyborów uprawnionymi do objęcia funkcji członków Podkomitetu do spraw prewencji stanie się dwóch obywateli Państwa Strony, funkcję członka Podkomitetu do spraw prewencji obejmie kandydat, który otrzymał wyższą liczbę głosów. W przypadku gdy obywatele Państwa Strony otrzymali taką samą liczbę głosów, stosuje się następującą procedurę:
 - a) w przypadku gdy tylko jeden z nich był zgłoszony przez Państwo Stronę, którego jest obywatelem, on obejmie funkcję członka Podkomitetu do spraw prewencji,
 - b) w przypadku gdy obu kandydatów było zgłoszonych przez Państwo Stronę, którego są obywatelami, przeprowadzone zostanie odrębne tajne głosowanie w celu określenia, który z nich zostanie członkiem,
 - c) w przypadku gdy żaden z kandydatów nie był zgłoszony przez Państwo Stronę, którego jest obywatelem, przeprowadzone zostanie odrębne tajne głosowanie w celu określenia, który z nich zostanie członkiem.

Artykuł 8

Jeśli członek Podkomitetu do spraw prewencji umrze lub zrezygnuje bądź z jakiegokolwiek przyczyny nie będzie mógł dłużej wykonywać swoich obowiązków, Państwo Strona, które go zgłosiło, zgłosi inną uprawnioną osobę posiadającą kwalifikacje i spełniającą wymogi określone w artykule 5, przy wzięciu pod uwagę potrzeby właściwej równowagi pomiędzy różnymi dziedzinami kwalifikacji, w celu pełnienia funkcji członka aż do kolejnego spotkania Państw Stron, z zastrzeżeniem uzyskania akceptacji większości Państw Stron. Uznaje się, że akceptacja została udzielona, o ile połowa lub większość Państw Stron nie

wypowie się negatywnie w ciągu sześciu miesięcy od otrzymania informacji od Sekretarza Generalnego Organizacji Narodów Zjednoczonych w kwestii proponowanej kandydatury.

Artykuł 9

Członkowie Podkomitetu do spraw prewencji wybierani są na okres czteroletni. Są oni uprawnieni do jednokrotnego ponownego wyboru przy powtórnym zgłoszeniu ich kandydatur. Termin kadencji połowy członków wybranych w pierwszych wyborach upływa po dwóch latach; niezwłocznie po pierwszych wyborach nazwiska tych członków ustalone zostaną w drodze losowania przez przewodniczącego spotkania, określonego w artykule 7 ust. 1 lit. d.

Artykuł 10

1. Podkomitet do spraw prewencji wybiera swoich funkcjonariuszy na okres dwóch lat. Mogą oni być wybrani ponownie.
2. Podkomitet do spraw prewencji ustala własny regulamin wewnętrzny. Regulamin ten powinien zawierać między innymi następujące postanowienia:
 - a) połowa członków plus jeden tworzy kworum,
 - b) decyzje Podkomitetu do spraw prewencji podejmuje się większością głosów obecnych członków,
 - c) spotkania Podkomitetu do spraw prewencji odbywają się przy drzwiach zamkniętych.
3. Sekretarz Generalny Organizacji Narodów Zjednoczonych zwołuje pierwsze posiedzenie Podkomitetu do spraw prewencji. Po tym posiedzeniu Podkomitet do spraw prewencji zbiera się w wypadkach określonych w jego regulaminie wewnętrznym. Podkomitet do spraw prewencji oraz Komitet przeciwko torturom przynajmniej raz w roku będą odbywać swoje sesje równocześnie.

CZEŚĆ III

MANDAT PODKOMITETU DO SPRAW PREWENCJI

Artykuł 11

Podkomitet do spraw prewencji:

- a) przeprowadza wizyty w miejscach, o których mowa jest w artykule 4, i przedstawia rekomendacje Państwom Stronom odnoszące się do ochrony osób pozbawionych wolności przed torturami oraz innym okrutnym, niehumanitarnym lub poniżającym traktowaniem albo karaniem;
- b) w odniesieniu do krajowych mechanizmów prewencji:
 - (i) gdy jest to konieczne, doradza i udziela pomocy Państwom Stronom w ich ustanowieniu,
 - (ii) utrzymuje bezpośredni i, jeśli jest to konieczne, poufny kontakt z krajowymi mechanizmami prewencji oraz oferuje im szkolenie i pomoc techniczną mające na celu wzmocnienie ich uprawnień,
 - (iii) doradza i udziela im pomocy w ocenie potrzeb oraz środków potrzebnych do wzmocnienia ochrony osób pozbawionych wolności przed torturami oraz innym okrutnym, niehumanitarnym lub poniżającym traktowaniem albo karaniem,

- (iv) przedstawia rekomendacje i uwagi Państwom Stronom mające na celu wzmocnienie uprawnień oraz mandatu ich krajowych mechanizmów prewencji działających na rzecz zapobiegania torturom oraz innemu okrutnemu, nieludzkiemu lub poniżającemu traktowaniu albo karaniu;
- c) współpracuje, na rzecz zapobiegania torturom w ogóle, z odpowiednimi organami i mechanizmami Narodów Zjednoczonych, jak również z międzynarodowymi, regionalnymi i krajowymi instytucjami lub organizacjami działającymi na rzecz wzmocnienia ochrony wszystkich osób przed torturami oraz innym okrutnym, nieludzkim lub poniżającym traktowaniem albo karaniem.

Artykuł 12

W celu umożliwienia Podkomitetowi do spraw prewencji realizacji jego mandatu określonego w artykule 11 Państwa Strony zobowiązują się:

- d) przyjmować Podkomitet do spraw prewencji na swoim terytorium i udzielać mu dostępu do wszystkich miejsc zatrzymań określonych w artykule 4 niniejszego protokołu,
- e) dostarczać wszelkich stosownych informacji, o które zwracać się będzie Podkomitet do spraw prewencji w celu dokonania oceny potrzeb i środków, które powinny zostać przyjęte, aby wzmocnić ochronę osób pozbawionych wolności przed torturami oraz innym okrutnym, nieludzkim lub poniżającym traktowaniem albo karaniem,
- f) popierać i ułatwiać kontakty pomiędzy Podkomitetem do spraw prewencji oraz krajowymi mechanizmami prewencji,
- g) analizować rekomendacje Podkomitetu do spraw prewencji oraz prowadzić z nim dialog na temat możliwych środków ich realizacji.

Artykuł 13

1. Podkomitet do spraw prewencji ustala, początkowo w drodze losowania, program regularnych wizyt w Państwach Stronach w celu realizacji mandatu określonego w artykule 11.
2. Po konsultacjach Podkomitet do spraw prewencji informuje Państwa Strony o swoim programie, aby mogły one bez zwłoki poczynić niezbędne praktyczne przygotowania do wizyty.
3. Wizyty przeprowadza przynajmniej dwóch członków Podkomitetu do spraw prewencji. Mogą im towarzyszyć, jeśli zajdzie taka potrzeba, eksperci o uznanym doświadczeniu zawodowym i wiedzy w dziedzinach, do których odnosi się niniejszy protokół, którzy wybierani są z listy ekspertów przygotowanej na podstawie propozycji składanych przez Państwa Strony, Biuro Wysokiego Komisarza Narodów Zjednoczonych do Spraw Praw Człowieka oraz Centrum Narodów Zjednoczonych do Spraw Zapobiegania Przestępczości. Podczas przygotowywania listy dane Państwo Strona może zaproponować nie więcej niż pięciu krajowych ekspertów. Dane Państwo Strona może sprzeciwić się włączeniu określonego eksperta w przeprowadzenie danej wizyty; w takim wypadku Podkomitet do spraw prewencji proponuje innego eksperta.
4. Jeśli Podkomitet do spraw prewencji uznaje to za wskazane, może zaproponować ponowną krótką wizytę sprawdzającą po przeprowadzeniu wizyty zwykłej.

Artykuł 14

1. W celu umożliwienia Podkomitetowi do spraw prewencji realizacji jego mandatu Państwa Strony niniejszego protokołu zobowiązują się przyznać mu:
 - a) nieograniczony dostęp do wszystkich informacji dotyczących liczby osób pozbawionych wolności w miejscach zatrzymań określonych w artykule 4, jak również liczby miejsc i ich położenia,
 - b) nieograniczony dostęp do wszystkich informacji dotyczących traktowania tych osób, jak również warunków ich zatrzymania,
 - c) z zastrzeżeniem postanowień ustępu 2 poniżej, nieograniczony dostęp do wszystkich miejsc zatrzymań, ich instalacji i urządzeń,
 - d) możliwość odbywania prywatnych rozmów bez świadków z osobami pozbawionymi wolności, bądź osobiście, bądź poprzez tłumacza, jeśli uznane to zostanie za niezbędne, jak również z każdą inną osobą, co do której Podkomitet do spraw prewencji uzna, że może ona dostarczyć stosownych informacji,
 - e) swobodę wyboru miejsc, które zechce odwiedzić, oraz osób, z którymi zechce odbyć rozmowy.
2. Sprzeciw wobec wizyty w konkretnym miejscu zatrzymań może być zgłoszony tylko z powodu pilnych i przymusowych okoliczności dotyczących obrony narodowej, bezpieczeństwa publicznego, katastrof naturalnych lub poważnych zakłóceń porządku w miejscach, w których wizyta ma się odbyć, które przejściowo uniemożliwiają przeprowadzenie takiej wizyty. Oficjalne wprowadzenie stanu wyjątkowego nie będzie przywoływane przez Państwa Strony jako powód sprzeciwu wobec wizyty.

Artykuł 15

Żadna władza lub funkcjonariusz nie nakaże, nie zastosuje, nie pozwoli ani nie dopuści do stosowania jakiejkolwiek sankcji przeciwko jakiejkolwiek osobie lub organizacji za przekazanie Podkomitetowi do spraw prewencji lub jego delegatom jakiejkolwiek informacji, prawdziwej bądź fałszywej, i żadna taka osoba lub organizacja nie poniesie żadnego uszczerbku w jakikolwiek inny sposób.

Artykuł 16

1. Podkomitet do spraw prewencji przedstawia w sposób poufny swoje rekomendacje i uwagi Państwu Stronie oraz, w odpowiednich przypadkach, krajowemu mechanizmowi prewencji.
2. Podkomitet do spraw prewencji publikuje swój raport wraz z jakimikolwiek komentarzami danego Państwa Strony w każdym przypadku, gdy zwróci się o to Państwo Strona. Jeśli Państwo Strona opublikuje część raportu, Podkomitet do spraw prewencji, będzie mógł opublikować ten raport w całości lub w części. Niemniej, żadne informacje osobiste nie zostaną opublikowane bez zgody osoby, której one dotyczą.

3. Podkomitet do spraw prewencji przedstawia publiczny roczny raport o swojej działalności Komitetowi przeciwko torturom.
4. Jeśli Państwo Strona odmówi współpracy z Podkomitetem do spraw prewencji zgodnie z artykułami 12 i 14 bądź podjęcia kroków w celu poprawy sytuacji w świetle rekomendacji Podkomitetu do spraw prewencji, Komitet przeciwko torturom może, na wniosek Podkomitetu do spraw prewencji, większością głosów swoich członków, po umożliwieniu Państwu Stronie przedstawienia jego stanowiska, zdecydować o wydaniu publicznego oświadczenia w tej kwestii bądź o opublikowaniu raportu Podkomitetu do spraw prewencji.

CZĘŚĆ IV

KRAJOWE MECHANIZMY PREWENCJI

Artykuł 17

Każde Państwo Strona utrzyma, wyznaczy bądź utworzy, najpóźniej w okresie roku od wejścia w życie niniejszego protokołu bądź też od jego ratyfikacji lub przystąpienia do niego, jeden lub kilka niezależnych krajowych mechanizmów prewencji w celu zapobiegania torturom na poziomie krajowym. Mechanizmy ustanowione przez jednostki zdecentralizowane mogą być wyznaczone jako krajowe mechanizmy prewencji dla celów niniejszego protokołu, o ile odpowiadają one jego postanowieniom.

Artykuł 18

1. Państwa Strony gwarantują funkcjonalną niezależność krajowych mechanizmów prewencji, jak również niezależność ich personelu.
2. Państwa Strony podejmą niezbędne kroki w celu zapewnienia, by eksperci krajowych mechanizmów prewencji posiadali wymagane umiejętności oraz wiedzę zawodową. Będą dążyć do zapewnienia równowagi pod względem płci oraz odpowiedniej reprezentacji grup etnicznych i mniejszościowych w kraju.
3. Państwa Strony podejmują się udostępnić niezbędne środki dla działania krajowych mechanizmów prewencji.
4. Ustanawiając krajowe mechanizmy prewencji, Państwa Strony poświęcą należną uwagę Zasadom odnoszącym się do statusu krajowych instytucji działających na rzecz popierania i ochrony praw człowieka.

Artykuł 19

Krajowym mechanizmom prewencji przyznaje się uprawnienia co najmniej do:

- h) regularnego sprawdzania sposobu traktowania osób pozbawionych wolności w miejscach zatrzymań określonych w artykule 4, w celu wzmocnienia, jeśli to niezbędne, ich

ochrony przed torturami oraz innym okrutnym, nieludzkim lub poniżającym traktowaniem albo karaniem,

- i) przedstawiania rekomendacji właściwym władzom w celu poprawy traktowania oraz warunków osób pozbawionych wolności i zapobiegania torturom oraz innemu okrutnemu, nieludzkiemu lub poniżającemu traktowaniu albo karaniu, mając na uwadze odpowiednie normy Organizacji Narodów Zjednoczonych,
- j) przedstawiania propozycji i uwag odnośnie do obowiązujących oraz projektowanych przepisów prawnych.

Artykuł 20

W celu umożliwienia krajowym mechanizmom prewencji wypełniania ich mandatu Państwa Strony niniejszego protokołu podejmują się przyznać im:

- a) dostęp do wszystkich informacji dotyczących liczby osób pozbawionych wolności w miejscach zatrzymań określonych w artykule 4, jak również liczby miejsc i ich położenia,
- b) dostęp do wszystkich informacji dotyczących traktowania tych osób, jak również warunków ich zatrzymania,
- c) dostęp do wszystkich miejsc uwięzienia, ich instalacji i urzędzeń,
- d) możliwość odbywania prywatnych rozmów bez świadków z osobami pozbawionymi wolności, bądź osobiście, bądź poprzez tłumacza, jeśli uznane to zostanie za niezbędne, jak również z każdą inną osobą, co do której krajowy mechanizm prewencji uzna, że może ona dostarczyć stosownych informacji,
- e) swobodę wyboru miejsc, które zechce odwiedzić, oraz osób, z którymi zechce odbyć rozmowy,
- f) prawo kontaktowania się z Podkomitetem do spraw prewencji, przesyłania mu informacji oraz spotykania się z nim.

Artykuł 21

1. Żadna władza lub funkcjonariusz nie nakaże, nie zastosuje, nie pozwoli ani nie dopuści do stosowania jakiejkolwiek sankcji przeciwko jakiejkolwiek osobie lub organizacji, za przekazanie krajowemu mechanizmowi prewencji jakiejkolwiek informacji, prawdziwej bądź fałszywej, i żadna taka osoba lub organizacja nie poniesie żadnego uszczerbku w jakikolwiek inny sposób.
2. Poufne informacje zebrane przez krajowe mechanizmy prewencji są objęte tajemnicą. Żadne osobiste dane nie zostaną opublikowane bez wyraźnej zgody osoby, której one dotyczą.

Artykuł 22

Odpowiednie władze danego Państwa Strony będą analizować rekomendacje krajowych mechanizmów prewencji oraz nawiązywać z nimi dialog na temat możliwych środków ich realizacji.

Artykuł 23

Państwa Strony niniejszego protokołu zobowiązują się publikować i rozpowszechniać roczne raporty krajowych mechanizmów prewencji.

CZEŚĆ V

DEKLARACJA

Artykuł 24

1. W momencie ratyfikacji Państwa Strony mogą złożyć deklarację odraczającą realizację ich zobowiązań wynikających z części III albo z części IV niniejszego protokołu.
2. Odroczenie to będzie skuteczne przez maksymalnie trzy lata. Po przedstawieniu uzasadnionych okoliczności i po konsultacji z Podkomitetem do spraw prewencji Komitet przeciwko torturom może przedłużyć ten okres na następne dwa lata.

CZEŚĆ VI

POSTANOWIENIA FINANSOWE

Artykuł 25

1. Wydatki ponoszone przez Podkomitet do spraw prewencji w związku z realizacją niniejszego protokołu pokrywane są przez Organizację Narodów Zjednoczonych.
2. Sekretarz Generalny Organizacji Narodów Zjednoczonych zapewnia do dyspozycji Podkomitetu do spraw prewencji niezbędny personel oraz wyposażenie niezbędne do skutecznego wykonywania zadań określonych w niniejszym protokole.

Artykuł 26

1. Zgodnie z właściwymi procedurami Zgromadzenia Ogólnego zostanie utworzony Fundusz Specjalny, który będzie zarządzany zgodnie z finansowymi przepisami i zasadami Organizacji Narodów Zjednoczonych, aby wspomagać finansowanie realizacji rekomendacji Podkomitetu do spraw prewencji wydanych po wizycie w Państwie Stronie, jak również programów edukacyjnych krajowych mechanizmów prewencji.
2. Fundusz Specjalny może być finansowany z dobrowolnych składek uiszczanych przez rządy, organizacje międzynarodowe i pozarządowe oraz inne jednostki publiczne lub prywatne.

CZEŚĆ VII

POSTANOWIENIA KOŃCOWE

Artykuł 27

1. Niniejszy protokół jest otwarty do podpisu dla każdego państwa, które podpisało Konwencję.
2. Niniejszy protokół podlega ratyfikacji przez każde państwo, które ratyfikowało lub przystąpiło do Konwencji. Dokumenty ratyfikacyjne składane są Sekretarzowi Generalnemu Organizacji Narodów Zjednoczonych.
3. Niniejszy protokół jest otwarty do przystąpienia dla każdego państwa, które ratyfikowało bądź przystąpiło do Konwencji.
4. Przystąpienie następuje w drodze złożenia Sekretarzowi Generalnemu Organizacji Narodów Zjednoczonych dokumentu przystąpienia.
5. Sekretarz Generalny Organizacji Narodów Zjednoczonych przekazuje wszystkim państwom, które podpisały niniejszy protokół lub przystąpiły do niego, informacje dotyczące złożenia każdego dokumentu ratyfikacji lub przystąpienia.

Artykuł 28

1. Niniejszy protokół wchodzi w życie trzydziestego dnia po złożeniu Sekretarzowi Generalnemu Organizacji Narodów Zjednoczonych dwudziestego dokumentu ratyfikacyjnego lub przystąpienia.
2. Dla każdego państwa, które ratyfikuje niniejszy protokół lub do niego przystąpi po złożeniu dwudziestego dokumentu ratyfikacyjnego lub dokumentu przystąpienia, niniejszy protokół wchodzi w życie trzydziestego dnia po złożeniu ich własnego dokumentu ratyfikacyjnego lub dokumentu przystąpienia.

Artykuł 29

Postanowienia niniejszego protokołu dotyczą wszystkich części państw federalnych bez jakichkolwiek ograniczeń bądź wyjątków.

Artykuł 30

Nie jest dopuszczalne składanie zastrzeżeń do niniejszego protokołu.

Artykuł 31

Postanowienia niniejszego protokołu nie naruszają zobowiązań Państw Stron wynikających z jakiegokolwiek regionalnej konwencji przewidującej system wizyt do miejsc zatrzymań. Podkomitet do spraw prewencji oraz organy powołane w oparciu o takie regionalne konwencje zachęca się do konsultacji i współpracy w celu unikania powielania pracy oraz efektywnego promowania celów niniejszego protokołu.

Artykuł 32

Postanowienia niniejszego protokołu nie naruszają zobowiązań Państw Stron wynikających z czterech Konwencji genewskich z dnia 12 sierpnia 1949 r. oraz z ich Protokołów dodatkowych z dnia 8 czerwca 1977 r. ani też możliwości dostępnej każdemu państwu do upoważnienia Międzynarodowego Komitetu Czerwonego Krzyża do przeprowadzania wizyt w miejscach zatrzymań w sytuacjach nieuregulowanych w międzynarodowym prawie humanitarnym.

Artykuł 33

1. Każde Państwo Strona może wypowiedzieć niniejszy protokół w każdym czasie w drodze pisemnego zawiadomienia skierowanego do Sekretarza Generalnego Organizacji Narodów Zjednoczonych, który następnie poinformuje inne Państwa Strony niniejszego protokołu oraz Konwencji. Wypowiedzenie wywiera skutek po upływie roku od otrzymania zawiadomienia przez Sekretarza Generalnego.
2. Wypowiedzenie takie nie zwalnia Państwa Strony z jego zobowiązań na mocy niniejszego protokołu w odniesieniu do jakichkolwiek działań lub sytuacji, które miały miejsce przed datą wywarcia skutku przez wypowiedzenie, bądź w odniesieniu do czynności, o których podjęciu w przypadku danego Państwa Strony zdecydował lub może zdecydować Podkomitet do spraw prewencji, ani też wypowiedzenie nie narusza w żaden sposób rozpatrywania jakiejkolwiek kwestii będącej już w trakcie rozpatrywania przez Podkomitet do spraw prewencji przed datą wywarcia skutku przez wypowiedzenie.
3. Po wywarceniu skutku przez wypowiedzenie w odniesieniu do Państwa Strony Podkomitet do spraw prewencji nie rozpatruje nowych spraw dotyczących tego państwa.

Artykuł 34

1. Każde Państwo Strona niniejszego protokołu może zaproponować poprawkę i przedstawić ją Sekretarzowi Generalnemu Organizacji Narodów Zjednoczonych. Sekretarz Generalny przesyła następnie zaproponowaną poprawkę Państwom Stronom niniejszego protokołu z prośbą o powiadomienie go, czy opowiadają się one za zwołaniem konferencji Państw Stron w celu rozpatrzenia tej propozycji i przeprowadzenia nad nią głosowania. Jeżeli w ciągu czterech miesięcy od daty przekazania odnośnego pisma przynajmniej jedna trzecia Państw Stron opowie się za taką konferencją, Sekretarz Generalny zwołuje konferencję pod auspicjami Organizacji Narodów Zjednoczonych. Każdą poprawkę przyjętą przez większość dwóch trzecich Państw Stron obecnych i biorących udział w głosowaniu na tej konferencji Sekretarz Generalny Organizacji Narodów Zjednoczonych przedstawia wszystkim Państwom Stronom w celu zatwierdzenia.
2. Poprawka przyjęta zgodnie z ustępem 1 niniejszego artykułu wchodzi w życie po zatwierdzeniu przez większość dwóch trzecich Państw Stron niniejszego protokołu zgodnie z ich odpowiednimi procedurami konstytucyjnymi.

3. Po ich wejściu w życie poprawki stają się obowiązujące dla tych Państw Stron, które je przyjęły, natomiast dla innych Państw Stron pozostają obowiązujące postanowienia niniejszego protokołu i wszystkie poprzednie poprawki, które zostały przez nie przyjęte.

Artykuł 35

Członkom Podkomitetu do spraw prewencji i krajowych mechanizmów prewencji przyznaje się takie przywileje i immunitety, jakie są potrzebne do niezależnego wypełnienia ich funkcji. Członkom Podkomitetu do spraw prewencji przyznaje się przywileje i immunitety określone w § 22 Konwencji dotyczącej przywilejów i immunitetów Narodów Zjednoczonych z dnia 13 lutego 1946 r., z zastrzeżeniem postanowień § 23 tej Konwencji.

Artykuł 36

Wizytując Państwo Stronę członkowie Podkomitetu do spraw prewencji będą, bez uszczerbku dla postanowień i celów niniejszego protokołu oraz przysługujących im przywilejów i immunitetów:

- a) przestrzegać praw i przepisów wizytowanego państwa,
- b) powstrzymywać się od jakichkolwiek czynności bądź działalności niezgodnych z bezstronnym i międzynarodowym charakterem ich obowiązków.

Artykuł 37

1. Niniejszy protokół, którego teksty w językach angielskim, arabskim, chińskim, francuskim, hiszpańskim i rosyjskim są jednakowo autentyczne, zostanie złożony do depozytu Sekretarzowi Generalnemu Organizacji Narodów Zjednoczonych.

2. Sekretarz Generalny Organizacji Narodów Zjednoczonych przekaze uwierzytelnione odpisy niniejszego protokołu wszystkim państwom.

ZAŁĄCZNIK 4

WYKAZ STANDARDÓW

1. ORGANIZACJA NARODÓW ZJEDNOCZONYCH

1.1 Konwencje Narodów Zjednoczonych i organy traktatowe

Informacja pod adresem: www.unhchr.ch fi Traktaty i organy monitorujące realizację traktatów

- Międzynarodowe porozumienie w sprawie praw obywatelskich i politycznych, 1966
Organ traktatowy: Komitet Praw Człowieka
- Konwencja przeciwko torturom i innym formom okrutnego, niehumanitarnego lub upokarzającego traktowania, 1984
Organ traktatowy: Komitet przeciwko Torturom
- Protokół fakultatywny do Konwencji przeciwko torturom i innym formom okrutnego, niehumanitarnego lub upokarzającego traktowania, 2002
Dodatkowe informacje pod adresem: www.apt.ch fi UN Informacje prawne na temat Protokołu fakultatywnego
- Konwencja praw dziecka, 1989
Organ traktatowy: Komitet Praw Dziecka
- Konwencja wiedeńska o stosunkach konsularnych, 1967
Więcej informacji pod adresem: www1.umn.edu/humanrts

1.2 Dokumenty ONZ o nieobowiązkowym charakterze

- Zestaw zasad regulujących ochronę osób znajdujących się w jakiegokolwiek formie aresztu bądź uwięzienia, przyjęta na mocy rezolucji Zgromadzenia Ogólnego Narodów Zjednoczonych nr 43/173 z dnia 9 grudnia 1998 roku
- Podstawowe zasady traktowania więźniów, przyjęte na mocy rezolucji Zgromadzenia Ogólnego Narodów Zjednoczonych nr 45/111/ z dnia 14 grudnia 1990 roku
- Zasady Narodów Zjednoczonych dotyczące ochrony nieletnich osób pozbawionych wolności, przyjęte na mocy rezolucji Zgromadzenia Ogólnego Narodów Zjednoczonych nr 45/113 z dnia 14 grudnia 1990 roku

- Standardowe minimalne zasady Narodów Zjednoczonych dotyczące zarządzania zakładami karnymi dla nieletnich („Zasady pekińskie), przyjęte na mocy rezolucji Zgromadzenia Ogólnego Narodów Zjednoczonych nr 40/33 z dnia 29 listopada 1985 roku
- Standardowe minimalne zasady traktowania więźniów, przyjęte przez ECOSOC na mocy rezolucji nr 633 C (XXIV) z dnia 31 lipca 1957 roku i nr 2076 (LXII) z dnia 13 maja 1977 roku
- Zasady etyki lekarskiej w zakresie roli personelu medycznego, a zwłaszcza lekarzy, w ochronie więźniów i osadzonych przed torturami i innymi formami okrutnego, nieludzkiego lub poniżającego traktowania bądź karani, przyjęte na mocy rezolucji Zgromadzenia Ogólnego Narodów Zjednoczonych nr 37/194 z dnia 18 grudnia 1982 roku
- Podstawowe zasady użycia siły i broni palnej przez przedstawicieli wymiaru sprawiedliwości, przyjęte na ósmym kongresie Narodów Zjednoczonych w sprawie zapobiegania przestępstwom i traktowania przestępców, Hawana, Kuba, 27 sierpnia do 7 września 1990 roku
- Kodeks postępowania przedstawicieli wymiaru sprawiedliwości, przyjęty na mocy rezolucji Zgromadzenia Ogólnego Narodów Zjednoczonych nr 34/169 z dnia 17 grudnia 1979 roku
- Zasady ONZ dotyczące ochrony osób z chorobami umysłowymi oraz poprawy opieki psychiatrycznej, przyjęte na mocy rezolucji Zgromadzenia Ogólnego Narodów Zjednoczonych nr 46/119 z dnia 17 grudnia 1991 roku
- Zrewidowane wytyczne Wysokiego Komisarza Narodów Zjednoczonych do spraw Uchodźców, dotyczące stosowanych kryteriów i standardów w odniesieniu do przetrzymywania osób ubiegających się o azyl, 1999
Więcej informacji pod adresem: www.unhcr.ch
- Oświadczenie w sprawie poszukiwań zwłok więźniów, przyjęte podczas 45 Światowego Kongresu Medycznego, Budapeszt, Węgry, październik 1993 roku
Więcej informacji pod adresem: www.wma.net/e/policy/b5.htm
- Standardowe minimalne zasady dotyczące pozawięziennych środków (Zasady tokijskie), przyjęte na mocy rezolucji Zgromadzenia Ogólnego Narodów Zjednoczonych nr 45/110 z dnia 14 grudnia 1990 roku

2. UNIA AFRYKAŃSKA

- Afrykańska karta praw człowieka i narodów, przyjęta przez Organizację Jedności Afrykańskiej w dniu 27 czerwca 1981 roku
Więcej informacji pod adresem: www.africa-union.org fi Dokumenty oficjalne fi Traktaty, konwencje i protokoły
- Projekt Afrykańskiej karty praw więźnia
Projekt przyjęty podczas piątej konferencji szefów służb więziennictwa państw środkowej, wschodniej i południowej Afryki, Windhoek, Namibia, 4 do 7 września 2001 roku, omówiony podczas pan-afrykańskiej konferencji w sprawie reformy systemów karnych i więziennictwa w Afryce, Ouagadougou, od 18 do 20 września 2002 roku
Dodatkowe informacje pod adresem: www.penalreform.org
- Wytyczne i działania na rzecz zakazu i zapobiegania torturom, okrutnemu, nieludzkiemu lub poniżającemu traktowaniu bądź karom w Afryce (Wytyczne z wyspy Robben), 2002
Więcej informacji pod adresem: www.apr.ch fi Afryka
- Deklaracja z Kampali w sprawie warunków w więzieniach Afryki, przygotowana przez Afrykańską konferencję w sprawie warunków w więzieniach, 1996.
Więcej informacji pod adresem:
www.penalreform.org/english/pana_declarationkampala.htm

3. ORGANIZACJA PAŃSTW AMERYKAŃSKICH

- Amerykańska konwencja praw człowieka (Pakt z San Jose), przyjęta przez Międzyamerykańską Specjalną Konferencję Praw Człowieka Organizacji Państw Amerykańskich, San Jose, Kostaryka, 22 listopada 1969 roku
- Amerykańska deklaracja praw i obowiązków człowieka, przyjęta przez dziewiątą międzynarodową konferencję państw amerykańskich 2 maja 1948 roku
- Międzyamerykańska konwencja w sprawie zapobiegania torturom, przyjęta podczas 15 regularnej sesji Zgromadzenia Ogólnego Organizacji Państw Amerykańskich, Cartagena de Indias, Kolumbia, 9 grudnia 1985 roku
- Projekt Międzyamerykańskiej deklaracji w sprawie praw i opieki nad osobami pozbawionymi wolności, sponsorowany przez rząd Kostaryki oraz opracowany przez

Międzynarodową Reformę Prawa Karnego w 2001 roku w celu przedłożenia go Zgromadzeniu Ogólnemu Organizacji Państw Amerykańskich.

Więcej informacji pod adresem: www.penalreform.org

4. RADA EUROPY

4.1. Konwencje Rady Europy

- Europejska konwencja praw człowieka, ETS nr 005, 1950
Więcej informacji pod adresem: www.coe.int fi Prawa człowieka
- Europejska konwencja w sprawie zapobiegania torturom i innym rodzajom niehumanitarnego lub poniżającego traktowania bądź karania, ETS nr 126, 1987
Więcej informacji pod adresem: www.coe.int fi Dokumenty fi Dokumenty referencyjne
Wszystkie standardy CPT można znaleźć pod adresem www.cpt.coe.com

4.2. Dokumenty Rady Europy o nieobowiązkowym charakterze

Można je znaleźć pod adresem www.coe.int fi Komitet Ministrów fi Wyszukiwanie zaawansowane (trzeba podać datę i numer)

- Rekomendacja R(87)3 w sprawie zasad obowiązujących w europejskich zakładach karnych, przyjęta przez Komitet Ministrów Rady Europy w dniu 12 lutego 1987 roku, numer: Rec(87)3
- Rekomendacja R(89)12 w edukacji w zakładach karnych, przyjęta przez Komitet Ministrów Rady Europy w dniu 13 października 1989 roku, numer: Rec(89)12
- Rekomendacja R(98)7 w sprawie etycznych i organizacyjnych aspektów opieki zdrowotnej w zakładach karnych, przyjęta przez Komitet Ministrów Rady Europy w dniu 8 kwietnia 1998 roku, numer: Rec(98)7
- Rekomendacja R(80)11 w sprawie aresztu przedprocesowego, przyjęta przez Komitet Ministrów Rady Europy w dniu 27 czerwca 1980 roku, numer: Rec(80)11
- Rekomendacja R(82)16 w sprawie zasad opuszczania zakładów karnych, przyjęta przez Komitet Ministrów Rady Europy w dniu 24 września 1982 roku, numer: Rec(82)16
- Rekomendacja R(82)16 w sprawie aresztu i traktowania niebezpiecznych przestępców, przyjęta przez Komitet Ministrów Rady Europy w dniu 24 września 1982 roku, numer: Rec(82)17

- Rekomendacja R(84)12 w sprawie osadzonych obcokrajowców, przyjęta przez Komitet Ministrów Rady Europy w dniu 21 czerwca 1984 roku, numer: Rec(84)12
- Rekomendacja R(89)13 w sprawie etycznych aspektów zakażeń wirusem HIV w zakładach opieki zdrowotnej i społecznej, przyjęta przez Komitet Ministrów Rady Europy w dniu 24 października 19887 roku, numer: Rec(89)14
- Rekomendacja R(92)16 w sprawie europejskich zasad dotyczących grupowych sankcji i środków, przyjęta przez Komitet Ministrów Rady Europy w dniu 19 października 1992 roku, numer: Rec(92)16
- Rekomendacja R(93)6 w sprawie więziennych i kryminologicznych aspektów kontrolowania chorób zakaźnych, w tym AIDS, oraz związanych z nimi problemów zdrowotnych w zakładach karnych, przyjęta przez Komitet Ministrów Rady Europy w dniu 18 października 1993 roku, numer: Rec(93)6
- Rekomendacja R(98)7 w sprawie etycznych i organizacyjnych aspektów opieki zdrowotnej w zakładach karnych, przyjęta przez Komitet Ministrów Rady Europy w dniu 8 kwietnia 1998 roku, numer: Rec(98)7
- Rekomendacja R(98)8 w sprawie etycznych i organizacyjnych aspektów opieki zdrowotnej w zakładach karnych, przyjęta przez Komitet Ministrów Rady Europy w dniu 8 kwietnia 1998 roku, numer: Rec(98)8
- Rekomendacja R(99)22 w sprawie przeludnienia w zakładach karnych i wzrostu liczby osadzonych, przyjęta przez Komitet Ministrów Rady Europy w dniu 30 września 1999 roku, numer: Rec(99)22
- Rekomendacja Rec(2001)10 w sprawie Europejskiego kodeksu etycznego Policji, przyjęta przez Komitet Ministrów Rady Europy w dniu 19 września 2001 roku, numer: Rec(2001)10

ZAŁĄCZNIK 5

LEKTURA DODATKOWA

1. MONITOROWANIE MIEJSC POZBAWIENIA WOLNOŚCI

APT/OBWE-ODHIR, *Monitorowanie miejsc pozbawienia wolności: praktyczny przewodnik dla organizacji pozarządowych*, Genewa, grudzień 2002, dostępny pod adresem: www.apr.ch w języku angielskim i rosyjskim

Międzynarodowa reforma prawa karnego, *Monitorowanie warunków w europejskich zakładach karnych: Raport Europejszczyka*, seminarium zorganizowane w Marly-le-Roi, Francja, Paryż, 1997.

2. OPCAT

APT, *Protokół fakultatywny do Konwencji Narodów Zjednoczonych przeciwko torturom i innym formom okrutnego, niehumanitarnego lub upokarzającego traktowania bądź karania: przewodnik w zakresie zapobiegania*, Genewa, 2004, tekst dostępny w języku angielskim (wkrótce teksty w językach francuskim, hiszpańskim i portugalskim).

APT, *Implementacja Protokołu fakultatywnego do Konwencji Narodów Zjednoczonych przeciwko torturom. Tworzenie i projektowania krajowych mechanizmów prewencyjnych*, Genewa, kwiecień 2003, tekst dostępny pod adresem: [ww.apt.ch](http://www.apt.ch) w językach angielskim, francuskim, hiszpańskim i rosyjskim.

2. TORTURY

Camille Giffard, *Podręcznik zgłaszania tortur. Jak dokumentować i reagować na doniesienia o torturach w ramach międzynarodowego systemu ochrony praw człowieka*, Centrum Praw Człowieka, Uniwersytet w Essen, 2000, tekst dostępny w językach arabskim, angielskim francuskim, hiszpańskim i rosyjskim.

Biuro Wysokiego Komisarza Narodów Zjednoczonych do spraw Praw Człowieka, *Protokół stambulski. Podręcznik skutecznego badania i dokumentowania tortur oraz innych przypadków okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania bądź karania*, Seria Szkolenia profesjonalne, nr 8, Nowy Jork, Genewa, 2001.

Amnesty International, *Przeciwdziałania torturom: podręcznik działania*, Londyn, 2003, tekst dostępny pod adresem: www.amnesty.org po angielsku.

OBWE/ODIHR, *Zapobieganie torturom. Podręcznik OBWE dla funkcjonariuszy w terenie*, Warszawa, 1999, tekst dostępny pod adresem www.osce.org w językach angielskim i rosyjskim.

4. PRZESTRZEGANIE STANDARDÓW W ZAKŁADACH KARNYCH

Andrew Coyle, *Zarządzanie więzieniami z punktu widzenia praw człowieka. Podręcznik dla personelu zakładu karnego*. Międzynarodowy Ośrodek Badań nad Więziennictwem, 2003, tekst dostępny pod adresem www.prisonstudies.org w językach arabskim, brazylijskim portugalskim, chińskim, angielskim, rosyjskim, hiszpańskim i tureckim.

Międzynarodowa Reforma Prawa Karnego, *Wcielanie standardów w życie. Międzynarodowy podręcznik dobrych praktyk więziennych*, Londyn, 2001, tekst dostępny w językach angielskim, francuskim, rosyjskim i hiszpańskim, do pobrania ze strony www.penalreform.org po angielski i francusku.

Biuro Wysokiego Komisarza Narodów Zjednoczonych do spraw Praw Człowieka, *Prawa człowieka a więzienie – przewodnik szkolenia personelu zakładów karnych w zakresie praw człowieka*, Seria Szkolenia Profesjonalne nr 9, Genewa, 2003.

Nigel S. Rodley, *Traktowanie więźniów w świetle prawa międzynarodowego*, wydanie drugie, Oxford, 1999.

Vivien Stern, *Grzech wobec przyszłości – pozbawianie wolności na świecie*, Penguin Books, 1998.

Peter Sutton (red.) *Podstawowa edukacja w więzieniach: raport końcowy*, wspólna publikacja Organizacji Narodów Zjednoczonych i Instytutu Oświaty UNESCO (UIE). Tekst w języku angielskim dostępny bezpłatnie w UIE, teksty w językach francuskim i hiszpańskim dostępne na stronie UIE pod adresem: <http://www.unesco.org/education/uie/online/prifr/prifr.pdf>

5. MONITOROWANIE PRAW CZŁOWIEKA OGÓLNI

Helsińska Fundacja Praw Człowieka, *Monitorowanie praw człowieka*, Warszawa, 2001.

Biuro Wysokiego Komisarza Narodów Zjednoczonych do spraw Praw Człowieka, Seria Szkolenia Profesjonalne nr 7, *Podręcznik szkolenia w zakresie monitorowania praw człowieka*, Nowy Jork, Genewa, 2001.

6. INSTYTUCJE WIZYTUJĄCE MIEJSCA POZBAWIENIA WOLNOŚCI

APT, *Wizytowanie miejsc pozbawienia wolności: praktyki i wnioski wyciągnięte przez wybrane instytucje krajowe. Raport z seminarium*, Genewa, 2004.

APT, *Wpływ zewnętrznych wizytatorów na posterunki policji w zakresie zapobiegania torturom i złemu traktowaniu. Studium*, Genewa, 1999.

APT, *Standardowe procedury operacyjne międzynarodowych wizytatorów wizytujących miejsca pozbawienia wolności. Raport z seminarium*. Genewa, 1997.

Międzynarodowy Komitet Czerwonego Krzyża, *Pozbawieni wolności*, Genewa 2002.

Malcolm D. Evans oraz Morgan Rod, *Zapobieganie torturom. Analiza Europejskiej konwencji w sprawie zapobiegania torturom oraz niehumanicznemu lub poniżającemu traktowaniu bądź karaniu*. Oxford, 1998.

Rod Morgan i Malcolm D. Evans, *Ochrona więźniów. Standardy Europejskiego Komitetu Zapobiegania Torturom w kontekście*, Oxford 1999.

Rod Morgan i Malcolm D. Evans, *Przeciwdziałanie torturom w Europie*. Publikacja Rady Europy, 2001.

Seria APT *Zapobieganie torturom w Europie* (w językach angielskim i francuskim).

Broszura nr 3 – Barbara Bernath, *Historia, mandat i skład CPT*, Genewa, grudzień 1999.

Broszura nr 4 – Ursula Kriebaum, *Modus operandi CPT*, Genewa, maj 2002.

APT/Rada Europy, *Wizyta CPT – o co tu chodzi? 15 pytań i odpowiedzi dla policji*, maj 1999.

ZAŁĄCZNIK 6 PRZYDATNE ADRESY

1. Organizacje międzynarodowe

Międzynarodowy Komitet Czerwonego Krzyża

19 Avenue de la Paix, 1211 Genewa, Szwajcaria

Telefon: +41 (0)22 734 60 01

Faks: +41 (0)22 733 20 57

E-mail: webmaster.gva@icrc.org

Strona www: www.icrc.org

Biuro Wysokiego Komisarza Narodów Zjednoczonych do spraw Praw Człowieka

Palais des Nations, 8-14 Avenue de la Paix,

1211 Genewa 10, Szwajcaria

Telefon: +41 (0)22 917 90 00

Faks: +41 (0)22 917 90 12

E-mail: webadmin.hchr@unog.ch

Strona www: www.unhchr.ch

Biuro Narodów Zjednoczonych do spraw Narkotyków i Przestępczości

Vienna International Centre

Wagramerstr. 5 P.O. Box 500,

1400 Wiedeń, Austria

Telefon: +43 1 260 60 0 Faks +43 1 260 60 58 66

E-mail: unodcnodc.org

Strona www: www.unWiedeń.org

Wysoki Komisarz Narodów Zjednoczonych do spraw Uchodźców

Departament Międzynarodowej Ochrony

P.O Box 2500, 1211 Genewa 2, Szwajcaria

Telefon: +41 (0)22 739 84 77

Faks: +41 (0)22 739 73 54

Strona www: www.unhcr.ch

Sekretariat Brytyjskiej Wspólnoty Narodów

Wydział Praw Człowieka

Marlborough House, Pall Mall, Londyn SW1Y 5HX,

Zjednoczone Królestwo

Telefon +44 207 747 64 08

Faks +44 207 747 64 18

Strona www www.thecommonwealth.org

2. Organizacje regionalne

EUROPA

Rada Europy

67075 Strasbourg Cedex, Francja

Strona www: www.coe.int

Europejski Trybunał Praw Człowieka

Telefon: +33 3 88 41 20 32

Faks: +33 3 88 41 27 91

Strona www: www.echr.coe.int

Europejski Komitet Zapobiegania Torturom (CPT)

Telefon: +33 3 88 41 23 88

Faks: +33 3 88 41 27 72

E-mail: cpt.doc@coe.int

Strona www: www.cpt.coe.int

Parlament Europejski

L-2929, Luksemburg

Telefon: +352 4300-1

Faks: +352 43 70 09

Strona www: www.europa.eu.int

Organizacja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie

Biuro Instytucji Demokratycznych i Praw Człowieka

Aleje Ujazdowskie 19, 00-557 Warszawa, Polska

Telefon: +48 22 520 06 00

Faks: +48 22 520 06 05

E-mail: office@odhir.pl

Strona www: www.osce.org/inst/odihir

Europejski Instytut Zapobiegania i Kontroli Przeszeczności, afiliowany z Narodami Zjednoczonymi (HEUNI)

POB 157 Uudenmaankatu 37, 00121 Helsinki, Finlandia

Telefon: +358 9 1606 78 80

Faks: +358 9 16 06 78 90

E-mail: heuni@om.fi

Strona www: www.heuni.fi

AFRYKA

Afrykańska Komisja Praw Człowieka i Narodów

90 Kairaba Avenue, P.O. Box 673, Banjul, Gambia

Telefon: +220 392962;

Faks: +220 390764

Strona www: www.achpr.org

Organizacja Jedności Afrykańskiej

P.O. Box 3234, Roosevelt Street, W21K19 Addis Abeba, Etiopia

Telefon: (251-1) 51 77 00,

Faks (251-1) 51 78 44

Strona www: www.africa-union.org

Afrykański Instytut Narodów Zjednoczonych do spraw Zapobiegania Przestępczości i Traktowania Przestępców

P.O. Box 10590, Kampala, Uganda

Telefon (256) 41 22 11 19,

Faks: (256) 41 22 26 23

E-mail: unafri@unafri.or.ug

Strona www: www.unafri.or.ug

AMERYKI

Międziamerykańska Komisja Praw Człowieka Organizacji Państw Amerykańskich (OAS)

1889 F Street, N.W., Washington D.C: 2006, USA

Telefon (1 202) 458-6002

Faks: (1 202) 458-3992

Strona www www.cidh.org

Latynoamerykański Instytut Narodów Zjednoczonych do spraw Zapobiegania Przestępczości i Traktowania Przestępców (ILANUD)

Edificio Plaza de la Justicia, 3er piso, Apartado Postal 10071-1000

San José, Kostaryka

Telefon +506.257.5826

Faks: +506. 233.7175

E-mail: ilanud@ilanud.or.cr

Strona www www.ilanud.or.cr

AZJA

Azjatycki i Dalekowschodni Instytut Narodów Zjednoczonych do spraw Zapobiegania Przeszeczności i Traktowania Przeszeczców (UNAFEI)

1-26 Harumi-cho, Fuchu-shi, Tokio 183-0057, Japonia

Telefon : +81.42.333.7021,

Faks : +81.42.333.7024

E-mail : unafei@moj.go.jp

Strona www: www.unafei.or.jp

3. Organizacje pozarządowe

MIĘDZYNARODOWE ORGANIZACJE POZARZĄDOWE

Amnesty International (Sekretariat międzynarodowy)

1 Easton Street, Londyn WC1X 8 DJ, Zjednoczone Królestwo

Telefon: +44 171 413 55 00

Faks: +44 171 956 11 57

E-mail: amnestyis@amnesty.org

Strona www: www.amnesty.org

Stowarzyszenie na rzecz Zapobiegania Torturom (APT)

10 Route de Ferney, P.O. Box 2267, 1211 Genewa 2, Szwajcaria

Telefon: +41 22 919 21 70

Faks: +41 22 919 21 80

E-mail: apt@apt.ch

Strona www: www.apt.ch

Human Rights Watch (HRW)

485 Fifth Avenue, 3rd Floor, Nowy Jork, NY 10017, USA

Telefon: +1 212 290 47 00

Faks: +1 212 736 13 00

E-mail: hrwny@hrw.org

Strona www: www.hrw.org

Międzynarodowe Centrum Badań nad Więziennictwem (ICPS)

King's College London School of Law 3rd Floor

26-29 Drury Lane Londyn WC2B 5RL Zjednoczone Królestwo

Telefon: +44 (0) 207 848 1922

Faks: +44 (0) 207 848 1901

E-mail: icps@kcl.ac.uk

Strona www: www.prisonstudies.org

Międzynarodowa Komisja Prawnicza (ICJ)

26 Chemin de Joinville, P.O. Box 160, 1216 Genewa, Szwajcaria

Telefon: +41 22 979 38 00

Faks: +41 22 979 38 01

E-mail: info@icj.org

Strona www: www.icj.org

Międzynarodowa Federacja Ligi Praw Człowieka (FIDH)

17 Passage de la Main d'Or, 75011 Paryż, Francja

Telefon: +33 1 43 55 25 18

Faks: +33 1 43 55 18 80

E-mail: fidh@csi.com

Strona www: www.fidh.imagnet.fr

Międzynarodowa Federacja Chrześcijan na rzecz Zniesienia Tortur (FIACAT)

27 Rue de Maubeuge, 75009 Paryż, Francja

Telefon: (33) 1 42 80 01 60

Faks: (33) 1 42 80 20 89

E-mail: fi.acat@wanadoo.fr

Unia Międzyparlamentarna (IPU)

Place du Petit-Saconnex, P.O. Box 438

1211 Genewa 19, Szwajcaria

Telefon: +41 (0)22 734 41 50

Faks: +41 (0)22 733 31 41

E-mail: postbox@mail.ipu.org

Strona www: www.ipu.org

Międzynarodowa Rada Rehabilitacji Ofiar Tortur

Borgergade 13, P.O. Box 2107, 1014 Kopenhaga, Dania

Telefon: +45 33 76 06 00

Faks: +45 33 76 05 00

E-mail: irct@irct.org

Strona www: www.irct.org

Międzynarodowa Służba Praw Człowieka

1 rue de Varembe, P.O. Box 16, 1211 Genewa 20, Szwajcaria

Telefon: +41 (0)22 733 51 23

Faks: +41 (0)22 733 08 26

E-mail: dir@ishr-sidh.ch

Strona www: www.ishr.ch

Światowa Organizacja Przeciw Torturom (OMCT— SOS Torture)

8, rue du Vieux-Billard, P.O. Box 21, 1211 Genewa 8, Szwajcaria

Telefon: +41 (0)22 809 49 39

Faks: +41 (0)22 809 49 29

E-mail: omct@omct.org

Strona www: www.omct.org

Międzynarodowa Reforma Prawa Karnego

The Bon Marché Centre 241-251 Ferndale Road Londyn SW9 8BJ

Telefon: +44 207 721 76 78

Faks: +44 207 721 87 85

E-mail: Headofsecretariat@penalreform.org

Strona www: www.penalreform.org

The Redress Trust

6 Queen Square, Londyn WC1N 3AR, Zjednoczone Królestwo

Telefon: +44 171 278 9502

Faks: +44 171 278 9410

E-mail: redresstrust@gn.apc.org

Strona www: www.redress.org

Regionalne organizacje pozarządowe**Afrykański Ośrodek Badań nad Demokracją i Prawami Człowieka**

P. O. Box 2728, Serrekunda, Zoe Tembo Building, Kerr Sereign,
Gambia

Telefon: +220 462341/2

Faks: +220 462338/9

Strona www: www.acdhrc.org

Sieć Praw Człowieka Azja-Pacyfik

B – 6/6 Safdarjung Enclave Extension, 110029 New Delhi, Indie

Telefon: +91 11 619 2717/06

Faks: +91 11 619 11 20

Strona www: www.hrdc.net/sahrdc

Międziamerykański Ośrodek Sprawiedliwości i Prawa Międzynarodowego (CEJIL)

1630 Connecticut Ave. N.W. Suite 555, Waszyngton D.C. 20009-1053, USA

Telefon: +1 202 319-3000

Faks +1 202 319-3019

Strona www: www.cejil.org

Międziamerykański Instytut Praw Człowieka (IIDH)

P.O. Box 10.081-1000, San José, Kostaryka

Telefon: +506 234-0404

Faks: +506 234-0955

Strona www: www.iidh.ed.cr

Międzynarodowa Helsińska Federacja Praw Człowieka

Wickenburggasse 14/7, 1080 Wiedeń, Austria

Telefon: +43 1 408 88 22

Faks: +43 1 408 88 22 50

E-mail: office@ihf-hr.org

Strona www: www.ihf-hr.org

Specjalne podziękowania dla Ośrodka Dokumentacji Międzynarodowego Komitetu Czerwonego Krzyża za zgodę na wykorzystanie zdjęcia na okładce: Bużumbura, więzienie Mpimba © CICR / Thierry Gassmann.

Monitorowanie miejsc pozbawienia wolności:

Praktyczny przewodnik

Monitorowanie miejsc pozbawienia wolności w ramach regularnych i niezapowiedzianych wizytacji jest jednym z najskuteczniejszych sposobów zapobiegania torturom i złemu traktowaniu osób pozbawionych wolności. W procesie monitorowania tych miejsc uczestniczy cały szereg różnorodnych instytucji, takich jak krajowe organizacje zajmujące się prawami człowieka, wyspecjalizowane organizacje eksperckie, wizytatorzy laicy, przedstawiciele wymiaru sprawiedliwości, parlamentarzyści oraz organizacje reprezentujące społeczeństwo obywatelskie.

Wraz z przyjęciem Protokołu fakultatywnego do Konwencji przeciwko torturom (UNCAT) zjawisko monitoringu mającego na celu zapobieganie torturom i złemu traktowaniu więźniów nabrało rozmachu. W ramach wspomnianej konwencji powstał globalny system prewencyjnych wizytacji na szczeblu krajowym i międzynarodowym. Państwa będące stronami tego traktatu współpracują ze specjalnym międzynarodowym podkomitetem, a także same zobowiązały się do opracowania i stworzenia własnych, niezależnych mechanizmów prewencyjnych na szczeblu krajowym.

Stowarzyszenie na rzecz Zapobiegania Torturom (APT), które od 27 lat jest wiodącą instytucją zajmującą się prewencyjnym monitoringiem miejsc pozbawienia wolności, otrzymuje coraz więcej próśb o praktyczne narzędzia, które pomogłyby organizacjom wizytatorów tworzyć i wdrażać programy monitoringu, a także szkolić swoich członków.

Niniejszy praktyczny przewodnik porusza między innymi takie zagadnienia, jak:

- kto monitoruje miejsca pozbawienia wolności;
- zasady monitoringu;
- w jaki sposób przygotować wizytację;
- przeprowadzenie wizytacji;
- dalsze działania podejmowane po przeprowadzonej wizytacji;
- jakie aspekty miejsca pozbawienia wolności należy badać w trakcie wizytacji;
- standardy.

Stowarzyszenie na rzecz Zapobiegania Torturom

Route de Fernay 10 – P.O. B0x 2267

1211 Genewa 2, Szwajcaria

Tel.: +41 22 919 2170

Faks: +41 22 919 2180

www.apr.ch

apr@apr.ch